

Садри Саъдиев, Абдусалом Самадов

**Китоби дарси барои донишомӯзони синфи 6-уми
мактабҳои таълими миёнаи умумӣ**

*Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
ба нашр тавсия намудааст*

Нашри чорум

**ТОШКАНД
САҲТАҲРИЯТИ ШИРКАТИ САҲҲОМИИ
ТАБЪУ НАШРИ «SHARQ»
2017**

УЎК:821.222.8(075)
КБК.81.2ТОҚ.922.
С-12

Муҳаррири масъул:
доктори илмҳои филология, профессор
Ҳасан ҚУДРАТУЛЛОЕВ

С-12 Саъдиев Садри, Самадов Абдусалом.

Адабиёт: Китоби дарси барои донишомӯзони синфи 6-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ /Садри Саъдиев, Абдусалом Самадов. Муҳаррири масъул Ҳ. Қудратуллоев. — Т.: «Sharq», 2017 — 240 с.

УЎК:821.222.8(075)
КБК.81.2ТОҚ.922.

ISBN 978-9943-26-643-8

© Садри Саъдиев, Абдусалом Самадов.
© Сартаҳририяти ШСТН «Sharq», 2005, 2009, 2013, 2017.

КИТОБ — ХАЗИНАИ МАЪНАВИЯТ

Дар адабиёти бадеӣ ҳаёт ва хислатҳои гуногуни одамон ба воситаи образҳои бадеӣ инъикос меёбанд. Адабиёти бадеӣ манбаи дониш аст. Он яке аз муҳимтарин воситаҳои тарбияи инсон мебошад. Аз ин рӯ, онро омӯхтан ва доништан аҳамияти бузург дорад.

Беҳтарин асарҳои бадеӣ доираи ҷаҳонбинии хонандаро васеъ ва завқи эстетикӣро баланд мекунад, дилу дидашро равшан ва эҳсосро нозуктар месозанд. Бузургони илму адабиёти тоҷик Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Низомӣ, Саъдӣ, Ҷомӣ, Бедил ва дигарон илму дониш, китобу китобхониро ҳамеша ситоиш намуда, ҷавонро ба дӯст доштани китоб талқин кардаанд:

Тавоно бувад, ҳар ки доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад...
Касе, к-ӯ ба дониш тавонгар бувад,
Зи гуфтор-ш кирдор беҳтар бувад.

Абулқосим Фирдавӣ

Дониш талабу бузургӣ омӯз,
То беҳ нигарад рӯзат аз рӯз.

Низомии Ганҷавӣ

А.М.Горкий оқилона гуфтааст: «Китобро дӯстдоред. Вай сарчашмаи дониш аст. Фақат дониш ҳимоятгари мост, танҳо вай метавонад моро одамони маънан муқтадир, дилсоф, боақлу тамизе гардонад, ки қодир ҳастем инсонро самимона дӯстдорем, меҳнати

ӯро ҳурмат кунем ва аз маҳсули аҷоиби заҳмати бузурги мунтазами ӯ сидқан ҳаловат барем». Ин нави-сандаи бузург пас аз меҳнати пурмашаққати рӯзона шабҳои дарозро дар назди шуълаи чароғ бо китоб-ҳои рӯз мекард.

Китоби нағз дар шароитҳои гуногуни ҳаёти ҷамъ-ият ҳамеша ҳамдаму ҳамнафас ва маслиҳатгари хи-радманди инсон аст. Дар солҳои Ҷанги дуҷони ҷаҳон бисёр ҷанговарон дар борхалтаи худ романи Н.Ост-ровский «Пўлод чӣ тавр обутоб меёбад»-ро доштанд ва қаҳрамони ин китоб Павел Корчагин ба онҳо қувваю ҷасорат мебахшид. Дар ин муборизаҳои ша-дид бар зидди фашизм китоби Саъдии Шерозӣ ҳам-роҳи доимии шоири ҷанговар Ҳабиб Юсуфӣ ва де-вони Камоли Хуҷандӣ ҳамдаму ҳамнафаси нависан-да Ҳаким Карим будааст.

Китоб бузургтарин муъҷизае аз кулли муъҷизоти олам аст, ки инсоният дар роҳи бахту тавоноии худ офаридааст. Китоби асил аҳамият ва қимати олии худро дар маҷрои бисёр давра замонҳо гум намекунад ва омили қавии инкишофи илму санъати ҷаҳонӣ мегар-дад, ангезандаи пешрафти бузурги маданияву техникаи ҷамъият қарор меёбад. Он аз насл ба насл, аз аср ба аср гузашта абадӣ мемонад ва дилрабоии аввалинашро заррае ҳам аз даст намедихад. Зеро китоб манбаи хирад аст. Хирад бошад, як навъ меъёрест, ки инсонро аз ҳар гуна бадӣ нигоҳ медорад ва роҳи ростро нишон меди-ҳад. Дар ин бора Фирдавсии бузург чунин посух додааст:

Хирад афсари шахриёрон бувад,
Хирад зевари номдорон бувад.
Хирад зиндаи ҷовидонӣ шинос,
Хирад мояи зиндагонӣ шинос.

* * *

Хирад ҷашми ҷон аст, чун бингарӣ,
Ту бечашм шодон ҷаҳон наспарӣ.

Нахустофариниш хирадро шинос,
Ниғаҳбони ҷон асту они сипос.

* * *

Касе, к-аш хирад бошад омӯзгор,
Ниғаҳ дорадаш гардиши рӯзгор.

Донишомӯзони азиз! Аз ин рӯ, китобро дӯст доред. Вай раҳнамои ҳаёти шумост, дӯстона ёри медиҳад, ки шумо бо андеша ва ҳиссиёт ба ҳодисаҳои рангини зиндагӣ сарфаҳм равед, эҳтироми инсон ва ҳудро омӯzed, ақлу дилро бо ҳисси муҳаббат ба олам ва ба одам бол бубахшед.

Китобро эҳтиёт кунед, ки он сарчашмаи дониш аст. Танҳо дониш наҷотбахши шумо мегардад, танҳо вай қодир аст, ки шуморо одами донишманд, баркамол, поквичдон ва бохирад гардонад.

Оре, китоб ёри бовафо, манбаи дониш, маслиҳатгари хирадманд, устои ғамхор ва гавҳари бебаҳо аст. Он инсонро ба роҳи дурусти зиндагӣ ҳидоят намуда, барои инсони комил шудан ёри медиҳад:

Аниси кунҷи танҳои китоб аст,
Фурӯғи субҳи доной китоб аст.
Бувад бемузду миннат устоде,
Зи дониш бахшадат ҳар дам кушоде...
Дарунаш ҳамчу гунча аз варақ пур,
Ба қимат ҳар варақ 3-он як табақ дур.

Абдурахмони Ҷомӣ

Аз ин рӯ, дӯст доштани китоб, эҳтиёт кардани он, фаҳмидан, аз ҳулосаҳои он дар ҳаёт оқилона истифода бурдан вазифаи муқаддаси ҳар як донишомӯз аст. Зеро адабиёти бадеӣ оинаи ҳаёт асту он доираи дониши моро васеътар менамояд, ба мо оламу одамро шинос мекунад.

Донишомӯзони гиромӣ! Имсол китоби нави адабиёт

барои Шумо чун соли гузашта ба мақсади гани гардонидани дониш, омӯхтану фаҳмидани ҳаёт, рӯзгор, дониستاني некию бадӣ, тарбияи завқи эстетикӣ раҳнамо мешавад. Умедворем, ки дониши шуморо доир ба меҳнатдӯстӣ, ватанхоҳӣ, одаму одамгарӣ, олиҳимматӣ, саховатмандӣ, дӯстию меҳрубонӣ, адолатхоҳӣ ва дигар хислатҳои беҳтарини инсонӣ боз ҳам зиёдтар карда, дар тарбияи завқи зебоишиносии шумо мададгор мешавад.

Аз ин рӯ, чанд намуна оиди мавзӯи китоб ва китобдӯстӣ мисолҳо меорем:

Хуштар зи китоб дар ҷаҳон ёре нест,
Дар ғамкадаи замона ғамхоре нест.
Ҳар лаҳза зи ӯ ба ғӯшаи танҳои,
Сад роҳате ҳасту ҳаргиз озоре нест.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Муфидтарин ихтирои башар китоб аст.

* * *

Вақте ки китоби хуб ба даст овардед, дигар ҷӣ ғусса доред.

* * *

Бузургтарин сухани бузургонро аз китоб бишнавед.

Савол ва супоришот:

1. Шумо дар синфҳои I–V кадом китобҳоро хондаед?
2. Рӯихати китобҳои бадеии хондагиатонро тартиб диҳед.
3. Кадом китоби хондагиатон ба шумо бештар маъқул аст?
Дар бораи мазмунӣ он китоб нақл кунед.
4. Дар бораи аҳамияти китоб ва дӯст доштани он гуфта диҳед.
5. Ҳикматҳоро оиди китоб аз ёд кунед.

ДЎСТОН – ТОҶИ САР...

Дўстиро олитарин эҳсосу хиради башар меноманд. Ин ҳисси олий ва наҷиби инсонӣ ҳамеша дар ҳар асру замон тозаю ҷавон аст. Зеро қувваи тавоно ва файзу баракати дўстию бародарӣ бар хусумату низоъ, ҷангу ҷидолҳо, қатлу кушторҳо голиб омада, сулҳу амонӣ, зиндагии озоиштаю бофароғатро барқарор мекунад. Файласуфи Юнони қадим Демокрит дар боби дўсти фикрҳои ҷолиби диққатро гуфтааст: «Касе, ки дўсти ҷонӣ надорад, зиндагии вай суде надорад»; «Касе, ки дўстонаш аз ӯ ба зудӣ рӯй мегардонанд, пас ӯ хулқу ҳӯи бад доштааст». Ҳазор сол пеш аз ин шоири тоҷик Абӯшакури Балхӣ гуфта буд:

Ҳама чиз пирӣ пазирад бидон,
Магар дўсти, к-он бимонад ҷавон.

Дар ҳақиқат, зиндагии инсониро бе дўст тасаввур намудан душвор аст. Рӯзгор танҳо бо дўст завқбахш ва гуворост. Азбаски одам ба дўст ниёз дорад ва ҳеҷ гули мақсуд бе мадади дўстон чида намешавад, базухур омадани дўсти амри табиӣ ва ногузир аст. Ягон фарди ҷамъият бе дўст ва бидуни тааллуқ ба дигарон зиндагӣ карда наметавонад. Пиру ҷавон ба дўстон эҳтиёҷ доранд. Каси бедўст аз лаззати зиндагӣ маҳрум буда, ба орзуҳои намерасад ва умри худро бе мақсад ба охир мерасонад.

Модоме ки бе дўст зиндагонӣ мушкӣл ва хуш намебошад, пас чӣ бояд кард? Оё ҳар касро дўст интиҳоб намудан равост? Албатта, ин тавр намебошад. Дар интиҳоби дўст ва садоқатмандӣ ба ӯ низ зиракӣ, нук-

тасанҷи, хушёрӣ зарур аст. Дар панду ҳикматҳои халқи ва адаби боисрор дар бораи дӯстони муносибро интиҳоб намудан, дӯсту душманро фарқ кардан маслиҳат дода мешавад. Ба гуфти Ҳусайн Воизи Кошифи «агарчи бе дӯст набояд, аммо ҳар кас низ дӯстиро нашояд». Инчунин дар гуфтори ҳикматомези гузаштагонамон таъкид мешавад, ки кас бояд дӯсти хулқу атвор ва одобу рафтораш ба хеш мувофиқро интиҳоб кунад, то аз ўҳдаи дӯсти ва иззату эҳтироми он баромада тавонад. Барои дӯстони вафодору содиқ ва мувофиқро аз рафиқони нонию забони фарқ намудан онҳоро санҷидан, имтиҳон кардан лозим аст. Бо одамони ноозмуда дӯсти намудан нашояд. Бо шахсони зираку бохирад ва оқилу доно дӯсти бояд кард. Одамони ҷоҳилу нодон сазовори дӯсти намебошанд. Дӯстон бояд дар ақлу дониш, хулқу атвор ба якдигар мувофиқ бошанд. Дӯстонро оинаи якдигар мешуморанд. Дар ин оинаи дӯсти на фақат ҳусни ахлоқ ва некиҳои дӯстон, балки камбудию иллатҳои онҳо низ аён аст. Аз ин рӯ, дӯсти ҳақиқӣ он аст, ки аз камбудии дӯсташ ҷанм напӯшад, онҳоро рӯйрост бигӯяд, то бинои дӯсти мустаҳкам гардад. Дӯсти боз ба шарте пойдор мегардад, ки дӯстон дар муносибат ба якдигар садоқатманд бошанд, ба аҳди дӯстии худ содиқу вафодор монанд.

Дар бораи дӯст ва душман халқ зарбулмасал ва мақолҳои бисёр эҷод кардааст, ки ҷамашон ҳамчун панду ҳикмат ва насиҳату маслиҳат барои тарбияи одами неку пок ва солиму комил равона карда шудаанд. Дар ин панду ҳикматҳои халқи таҷрибаю мушоҳидаҳои зиндагӣ ҷамъбаст шуда, андешаҳои фалсафии халқ инъикос ёфтаанд.

Дӯст ва душман

«Дӯст гирёнда гап мезанад, душман хандонда».

* * *

«Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст,
Дар парешонҳолию дармондагӣ».

* * *

«Аз дӯст як ишора, аз мо ба сар давидан».

* * *

«Дӯстон оинаи якдигаранд».

* * *

«Ҳазор дӯст кам, як душман бисёр».

* * *

«Бо дӯстон мурувват, бо душманон мадоро¹».

* * *

«Дӯстон тоҷи сар, душманон зери по».

* * *

«Хонаи дӯстон бирӯбу дари душманон мақӯб».

* * *

«Ҳар чӣ аз дӯст мерасад, нақӯст».

* * *

«Душмани доно беҳ аз дӯсти нодон».

* * *

«Дӯсти ҷони бош, на дӯсти нони».

* * *

«Гапи дӯст талх мешавад».

Панду ҳикматҳое, ки аз ҷониби Пайғамбари ислом Муҳаммад (с) нақл шудаанд ба унвони «Ҳадис» машхуранд, дар ҳаёт баъди фармудаҳои Куръони Маҷид мартабаи муътабарро соҳибанд. Дар байни ин панду андарзҳо ғояҳои башардӯстӣ ва хирадпарварӣ мавқеи ҷудогонаро ишғол мекунанд. Чунончӣ, дар як ҳадиси Пайғамбар чунин гуфта шудааст: «Муъминон дар дӯстӣ ва тараххум бар якдигар чун аъзои пайкаранд (бадананд): вақте яке ранҷур шавад, дигарон ҳам дар беҳобиву таби он ширкат (ҳамроҳӣ) мекунанд». Ин андарзи Пайғамбар (с) одамонро асрҳост, ки ба иттифоку

¹ *Мадоро* — муросо кардан

иттиҳод, ғамхору мӯниси ҳамдигар шудан даъват мекунад.

Беҳтарин офаридаҳои маънавии суҳанварони адабиёти гузаштамон бар дастури Қуръон ва фармудаҳои Пайғамбар (с) асос ёфтаанд. Қитъаи машҳури Саъди «Бани одам аъзои якдигаранд...», ки беҳтарин намунаи шеъри инсонпарварист, назми ҳадиси болои мебошад. Умуман, шоирони бузурги гузаштамон ба инсон панду насиҳат намуданро кори саҳл намедонистанд, дар ин кор ба гуфтори ҳазрати Муҳаммад (с) таъя менамуданд. Ин аст, ки Абулқосим Фирдавси чунин менависад:

Агар дил нахоҳӣ, ки бошад нажанд,¹

Нахоҳӣ, ки доим буви мустаманд.²

Ба гуфтори пайғамбарат роҳ ҷӯй,

Дил аз тирагиҳо бад-ин об шӯй.

Ин ҷо таъкид кардан ба маврид аст, ки кори нақл ва истифодаи ҳадис бисёр нозук буда, масъулияти бузургеро тақозо дорад. Зеро бо гузашти вақт ба ҳадисҳои Пайғамбар (с) иловаҳо роҳ ёфта, шумораи аслии онҳо аз андоза зиёд шудаанд ва олимони бузурге чун Исмоили Бухорӣ ба сара кардани ҳадисҳои саҳеҳ (ростин) аз носаҳеҳ (бофта) махсус машғул шудаанд. Аз ин рӯ, асари ҳамватани бузургвори мо дар олами ислом ба номи «Саҳеҳи Бухорӣ» низ машҳур аст.

Муҳаммад ибни Исмоил дар шаҳри Бухорои Шариф таваллуд ёфта, дар ин ҷо таҳсили ибтидоӣ ва миёнаро гирифтааст. Баъд баҳри такмили дониш ва зиёрати Маккаи мукаррама омодаи сафар мешавад. Дар шаҳрҳои Макка, Мадина, Бағдод, Басра, Куфа, Шом, Марв, Нишопур, Балх ва ғайра шуда, назди донишмандони маъруфи ҳадисшинос дониши худро такмил медиҳад ва ҷи тавре худ навиштааст: «Сад ҳазор ҳадиси саҳеҳ ва дусад ҳазор ғайрисаҳеҳро аз бар намудаам». Ин ҳадисҳо дар асари ҷаҳорчилдаи ӯ

¹ *Нажанд* — ғамгин, паст, хорузор

² *Мустаманд* — бечора, бенаво, зери даст

«Ҷомеъ-ус-саҳеҳ» гирд оварда шудаанд. Ин асар хази-
наи бузурги тафаккури инсонӣ буда, дар тамаддуни
умумиҷаҳонӣ ҳиссаи босазое гузоштааст.

Ба туфайли истиқлоли ҷумҳурии мо ба кашф ва
идроки ин нобиғаи олами тафаккури ҷаҳонӣ муяссар
ва мушарраф гардидем. Бо ташаббуси Нахустин Раисҷ-
умҳури Ўзбекистон Ислом Каримов ба муносибати
ҷашни 1225—солагии ва баҳри абади гардонидани хоти-
раи Имом Бухори дар мавзеи Хартанги ноҳияи Пайа-
риқи вилояти Самарқанд, ки оромгоҳи мавсуф дар он
ҷост, маҷмуи ёдгории боҳашам бунёд гардидааст.

Ҳадисҳои Пайғамбар (с), ки ба мавзӯи ахлоқ ва
камолоти маънавии инсон бахшида шудаанд, барои
тарбияи насли наврас, баҳри худшиносӣ ва мардум-
шиносӣ, муайян намудани мақоми худ дар ҷомеа,
бузургдошти ҳаёти ороишта, бо касбу ҳунар машғул
будан ва ғайра аҳамияти калон доранд. Таваҷҷӯҳ фар-
мояд ба ин ҳадисҳо, ки дар боби дӯстӣ ва рафоқат
гуфта шудаанд:

«Дӯстӣ бо мардум нисфи ақл аст».

* * *

«Беҳтарин эҳсон¹ ба падар ин аст, ки пас аз
марги ӯ бо дӯстонаш муҳаббат кунӣ».

* * *

«Беҳтарин рафиқ он аст, ки ба кори хайр роҳба-
рият кунад».

* * *

«Рафиқи инсон далели хиради ӯст».

* * *

«Ихлос дар дӯстӣ аз хушпаймонист».

* * *

«Давоми хушӣ ба дидори дӯстон аст».

* * *

«Дидори дӯст ҷилои ҷашм аст».

¹ Эҳсон — кори хайр, тухфа

* * *

«Рафиқи некӯ се нишона дорад: молашро пеш аз моли ту сарф кунад, обрӯяшро сипари обрӯят қарор диҳад, ҷонашро фидои ҷонат кунад, илова асроратро фош накунад».

* * *

«Се чиз рафоқату дӯстиро холису беолоиш кунад: айби рафиқро ба вай гуфтан, пушти сар обрӯяшро ҳифз кардан¹, кӯмак ба ҳангоми сахтӣ».

* * *

«Дӯстонат се касанд: рафиқ, рафиқи рафиқат ва душмани душманат. Душманат низ се нафаранд: душманат, душмани дӯстат ва дӯсти душманат».

* * *

Ҳамин тавр, ғояи дӯсти абади ва ҷовидон аст. Он ба инсонияти пешқадам барои вусъати иттифоқу иттиҳод, гуворотар гаштани хушиҳои зиндагӣ мадад мерасонад.

Савол ва супоришот:

1. Қувваи дӯсти дар чист? Барои чӣ ҳама дӯстиро ихтиёр мекунад? Дар ин бора нақл намоед.
2. Бо кӣ дӯст шудан беҳтар аст? Дар интиҳоби дӯст ба кадом сифатҳои он бояд эътибор дод?
3. Барои чӣ дӯстонро оинаи якдигар ҳисоб мекунанд?
4. Панду ҳикматҳои халқиро оиди дӯсти шарҳу эзоҳ диҳед ва онҳоро аз ёд кунед.
5. Аз панду ҳикматҳои пайғамбари ислом Муҳаммад (с) дар бораи дӯсти нақл кунед.
6. Исмоили Бухорӣ кист? Дар бораи ӯ маълумот диҳед.
7. Маънии ҳадисҳои Пайғамбар (с) -ро шарҳ диҳед ва онҳоро аз ёд кунед.

¹ Ҳифз кардан — муҳофизат намудан

ОИНИ ДҶУСТИ ДАР «ҚОБУСНОМА»-И УНСУРУЛМАОЛИИ КАЙКОВУС

Унсурулмаолии Кайковус ибни Искандар ибни Қобус ибни Вушмагир дар ибтидои асри XI дар ноҳияи Кӯҳистони Эрони шимоли таваллуд шуда, то охири ин аср умр ба сар бурдааст. Баъзе маълумот-хоро оиди зиндагии ва эҷодиёти ӯ аз «Қобуснома» («Насиҳатнома») ёфтан мумкин аст. Аз рӯи ин маълумотҳо метавон гуфт, ки ӯ аз хурдсоли таълиму тарбияи хуб гирифта, аз илмҳои замонааш баҳрааманд шуда будааст. Падараш ба тарбияи ӯ диққату ғамхории махсус зоҳир намуда, барои таълиму омӯхтани ҳар гуна касбу ҳунаро барояш мураббӣро устодонро сафарбар кардааст.

Кайковус ба ғайр аз илм ва ҳунаромӯзӣ сайру саёҳатро низ дӯст медошт. Дар натиҷаи сайру саёҳатҳо ӯ таҷрибаи зиёди зиндагии пайдо намудааст. Ин таҷрибаи ғании ҳаёти ба ӯ имкон додааст, ки асари машҳури худ «Қобуснома»-ро эҷод кунад. Нависанда ин асарро бо мақсади тарбияи фарзанди худ Гелоншоҳ навиштааст.

«Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус 900 сол муқаддам эҷод шуда бошад ҳам, то имрӯз арзиши ҳудро аз даст надодааст. Он 44 бобро дар бар гирифта, саросар аз панду андарзҳои оқилона ва ҳикоятҳои саргузаштҳои ибратбахш иборат аст. Ин панду андарзҳо ва ҳикояҳои судбахш ба масъалаҳои гуногуни ахлоқу одоб, расму оин, маишату рӯзгордорӣ, оилаву хонадорӣ, таҳсилу таълим, омӯзиши касбу ҳунаро ва дигар масъалаҳои зиндагии инсон бахшида шудааст. Муаллиф дар онҳо ҷоҳилии, фиреб, худписандии, бадгӯӣ, кинаву

бахилий, зулму ситам барин хислатҳои бади инсониро маҳкум намуда, дӯстию нақўкорӣ, ростию ҷавонмардӣ, саховатмандию хоксорӣ, беозорию меҳрубонӣ ва дигар фазилатҳои ҳамидаи инсониро ситоиш ва талқин мекунад.

АНДАР ОИНИ ДҶУСТ ГИРИФТАН

(Аз «Қобуснома»)

Бидон, эй писар, ки мардум то зинда бошанд, ногузир бошанд аз дӯстон, ки мард агар бе бародар бошад беҳ, ки бе дӯст. Аз он ки ҳакимеро гуфтанд, ки дӯст беҳтар ё бародар. Гуфт:

— Бародар низ, дӯст беҳ.

Байт:

Бародар бародар бувад, дӯст беҳ,
Чу душман бувад, берагу пӯст беҳ.

Пас агар андеша кунӣ аз кори дӯстон — нисор доштан ва ҳадя фиристодан ва мардумӣ кардан. Азери, ки ҳар кӣ аз дӯстон наяндешад, дӯстон низ аз вай наяндешанд. Пас мардум ҳамеша бе дӯст бувад ва эдун гӯянд, ки дӯст дастбоздорандаи хеш бувад ва одат кун ҳар вақте дӯсте нав гирифта. Азери, ки бо дӯстони бисёр айбҳои мардум пӯшида шавад ва ҳунароҳо густурда гардад.

Валекин чун дӯсти нав гири, пушт бар дӯсти куҳан макун. Дӯсти нав ҳаметалабу дӯсти куҳанро бар ҷой ҳамедор то ҳамеша бисёрдӯст боши, ки гуфтаанд: «Дӯсти нек ганҷи бузург аст».

Дигар андеша кун аз мардумон, ки бо ту ба роҳи дӯстӣ раванд ва нимдӯст бошанд. Ва бо эшон некӯиву созгорӣ кун ва ба ҳар неку баде бо эшон муттафиқ бош то чун аз ту мардумӣ ёбанд, дӯсти якдили ту гарданд, ки Искандарро пурсиданд, ки ин чандин мулк ба чӣ хислат ба даст овардӣ?

Гуфт:

— Ба даст овардани душманон ба талаттуф¹ ва чамъ кардани дӯстон ба таахҳуд.²

Ва он гоҳ андеша кун аз дӯстони дӯстон, ки дӯстони дӯстон ҳам аз ҷумлаи дӯстон бошанд ва битарс аз дӯсте, ки душмани туро дӯст дорад, ки бошад, ки дӯстии ӯ аз дӯстии ту бештар бошад. Пас бок надорад ба бад кардан бо ту аз қабилӣ душмани ту. Бипарҳез аз дӯсте, ки дӯсти туро душман дорад. Ва дӯсте, ки бе баҳонаеву бе ҳуҷҷате ба гила шавад, дигар ба дӯстии ӯ тамаъ мадор.

Ва андар ҷаҳон беайб кас машинос. Аммо ту ҳунараманд бош, ки ҳунараманд беайб бувад. Ва дӯсти беҳунараманд мадор, ки аз дӯсти беҳунараманд фалоҳ³ наёяд. Ва дӯстони қадаҳро аз ҷумлаи дӯстон машумор, ки эшон дӯсти қадаҳ бошанд, на дӯст. Ва бинигар миёни дӯстони неку бад ва бо ҳар ду гурӯҳ дӯсти кун. Бо некон ба дил дӯсти куну бо бадон ба забон дӯсти кун, то дӯстии ҳар ду гурӯҳ туро ҳосил бувад, ки на ҳама ҳоҷате ба некон афтад. Вақте бошад, ки ба дӯстии бадон низ ҳоҷат афтад. Ва агарчи раҳ бурдани ту наздики бадон ба наздики некон туро коти физояд, ҷунон ки раҳ бурдани ту ба некон наздики бадон обрӯй афзояд ва ту тариқи некон ниғаҳ дор, ки худ дӯстии ҳар ду қавм туро ҳосил ояд.

Аммо бо беҳирадон ҳаргиз дӯсти макун, ки дӯсти беҳирад бо дӯст аз бадӣ он кунад, ки сад душмани одил накунад ба душмани. Ва дӯсти бо мардуми ҳунариву некаҳд кун то ту низ бад-он ҳунаро маъруф ва сутуда бошӣ, ки он дӯстони ту бад-он маъруфу сутуда бошанд. Ва танҳо нишастан аз ҳамнишини бад авлотар. Ҷунон ки маро гуфта омад дар ин ду байт:

¹ *Талаттуф* — меҳрубонӣ

² *Таахҳуд* — аҳду паймон

³ *Фалоҳ* — неки

Шеър:

Эй дил, рафти чунон ки дар сахро дад,
Не андӯхи ман хӯрдиву не андӯхи х(в)ад.
Ҳамҷолиси бад будиву ту рафта беҳи,
Танҳой беҳ маро зи ҳамҷолиси бад.

Ва ҳаққи дӯстону мардумон наздики худ зоеъ макун то сазовори маломат нагарди, ки гуфтаанд: «Ду гурӯҳ мардум сазовори маломатанд. Яке зоеъкунандаи ҳаққи дӯстон, дигар ношиносандаи кирдори нек».

Бидон, ки мардумонро ба ду чиз битавон донист, ки дӯстиро шоянд ё на! Яке он ки дӯсти ўро тангдасти расад, чизе аз вай дареғ надорад ба ҳасби тоқати хеш ва ба вақти танги аз вай барнагардад, то он вақт ки ба дӯсти ў аз ин ҷаҳон берун шавад. Ў фарзандони он дӯсти худро ва хешонро талаб кунад ва ба ҷои эшон неки кунад ва ҳар вақт ки ба зиёрати он дӯст равад, ҳасрате бихӯрад, ҳарчанд, ки он на ў бувад.

ҲИКОЯТ

Чунин гӯянд, ки Сукротро мебурданд то бикушанд. Вайро илҳоқ¹ карданд, ки бутпараст шав. Гуфт: — Маозаллаҳ² ки чуз сонёро парастам.

Бибурдандаш то бикушанд. Қавме шогирдони ў бо ў бирафтанд ва зори мекарданд, чунон ки расм рафтааст. Пас ўро пурсиданд:

— Эй ҳаким, акнун чун дил бар куштан ниҳоди, бигў то туро кучо дафн кунем?

Сукрот табассум карду гуфт:

— Агар чунон ки маро боз ёбед, ҳар кучо хоҳед дафн кунед. Яъне ки он на ман бошам, ки қолаби ман бошад.

* * *

Ва бо мардумон дӯсти миёна дор ва бар дӯстон бо умед дил мабанд, ки ман дӯсти бисёр дорам. Дӯсти хоси худ бош ва аз пасу пеши худ нигар ва бар эътимоди

¹ *Илҳоқ* — талаби боисро

² *Маозаллаҳ* — Худо ниғаҳ дорад

дӯстон аз худ ғофил мабош, чӣ агар ҳазор дӯст бувад, ту ро аз ту дӯсттар касе набувад. Дӯстро бо фароҳиву тангӣ озмой, ба фароҳӣ ба ҳурмат ва ба тангӣ ба суд. Ва дӯсте, ки душмани ту ро душман надонад, вайро ҷуз ошно махон, чӣ он кас ошно бувад, на дӯст.

Ва бо дӯстон дар вақти гила ҷунон бош, ки дар вақти хушнудӣ. Ва бар ин ҷумла дӯст онро дон, ки ту ро дӯст дорад. Ва дӯстро ба дӯстии ҷизе маёмӯз, ки агар вақте душман шавад, ту ро зиён дорад ва пушаймонӣ суд накунад. Ва агар дарвеш бошӣ, дӯсти тавонгар маталаб, ки дарвешро кас дӯст надорад, хосса, тавонгарон. Дӯст ба дараҷаи хеш гузин ва агар тавонгар бошӣ ва дӯсти тавонгар дорӣ, раво бошад.

Аммо дар дӯстӣ мардумонро дил устувор дор, то корҳои ту устувор бувад. Ва агар дӯсте на ба бихрадӣ дил аз ту бардорад, ба бозовардани ӯ машғул мабош, ки наарзад. Ва аз дӯсти томеъ дур бош, ки дӯстии вай бо ту ба тамаъ бошад, на ба ҳақиқат. Ва бо мардуми ҳақуд¹ ҳаргиз дӯстӣ макун, ки мардуми ҳақуд дӯстиро нашоянд, аз он ки ҳиқд ҳаргиз аз дили ҳақуд берун наравад ва ҷун ҳамеша озурдаву кинавар бошад, дӯстии ту дар дили вай маҳкам набошад ва бар вай эътимод набувад. Ҷун ҳоли дӯст гирифтани бидонистӣ, огоҳ бош аз кору аз ҳоли душман, андеша кун дар ин маънӣ.

Савол ва супоришот:

1. Кайковус кай ва дар кучо таваллуд ёфтааст?
2. Дар бораи давраи кӯдаки ва илму ҳунаромӯзии ӯ маълумот диҳед.
3. «Қобуснома» ба кадом масъалаҳои зиндагӣ бахшида шуфтааст?
4. Кайковус ҷаро дӯсти некро ганҷи бузург мешуморад?
5. Кайковус бо дӯстони дӯстон чӣ тавр муносибат намуноданро маслиҳат медиҳад?
6. Нависанда бо кӣ дӯстӣ намуноданро тавсия мекунад?
7. Кайковус бо кадом одамон дӯстӣ намуноданро маслиҳат намедиҳад?
8. Аз рӯи боби мазкур дар бораи дӯстӣ мулоҳизаҳояшонро ҳафти баён намоед.

¹ Ҳақуд — кинадор

ИФОДА ЁФТАНИ НЕКӢ ВА БАДӢ ДАР АСАРИ «ХАЙР ВА ШАР»-И

НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ

*Маликулмулуки фазлам ба фазилати маонӣ,
Замину замон гирифта ба мисоли осмонӣ.*

Абӯмуҳаммад Илӥс ибни Юсуф ибни Заки Муай-яд Низомӣ, ки бунӥдгузори мактаби хамсанависист, соли 1148 дар шаҳри Ганҷаи Озарбойҷон таваллуд ӥфтааст. Аз дostonҳoi шоир маълум аст, ки ӯ қариб аз ҳамаи илмҳои замонаш огоҳ будааст. Забонҳои араби, форси ва дигарҳоро хуб дониста, бо илмҳои фалсафа, ҷуғрофия, нучум, қисман риёзиёт, кимиё, тиб низ хуб шинос будааст. Ӯ мақсади ҳамаи илмҳоро дар беҳтар намудани ҳаёти инсон медонист.

Низомӣ ҳанӯз дар ҷавонӣ ба шеърнависи шурӯ мекунад. Асарҳои аввалини ӯ муваффақияти калон пайдо карда буданд. Низомӣ агарчи ба мартабаи шоири дарборӣ расида бошад ҳам, аммо ӯ ба дарбори ҳукмронон майл наdoшт. Аз ин рӯ, дар шаҳри ҷonoҷони худ Ганҷа умр ба сар бурда, соли 1210 вафот кардааст. Мақбараи ӯ ҳам дар ҳамин ҷост.

Низомӣ шоири инсондӯст аст. Ӯ ба воситаи сухани баланд ва дилрабои худ барои дар зиндагӣ барқарор ва устувор шудани адолату инсоф, баробарию бародарӣ тамоми умр мубориза бурдааст. Аз мероси адабии шоир «Хамса», ки дostonҳои «Махзан-ул-асрор», «Хусрав ва Ширин», «Лайли ва Мачнун», «Ҳафт пай-

кар» ва «Искандарнома»-ро дар бар мегирад, то давраи мо пурра омада расидааст. Низомӣ ғайр аз «Хамса» девони ашъор низ доштааст, ки аз ин қисмати ашъори ӯ фақат чанд қасида, ғазал ва рубоӣ боқӣ мондааст.

Муҳаббати беҳудуди ин шоири бузург ба инсон дар ҳикояти **«Хайр ва Шар»** низ хеле равшан ифода гардидааст. Ин ҳикоят аз «Ҳафт пайкар» ном достони Низомӣ гирифта шудааст. Дар он дар бораи дӯстӣ ва рафоқат суҳан меравад. Қаҳрамони дoston подшоҳи Эрон — Баҳром дар ҳафт қасре, ки дар ҳар як қаср маликаи мамлакате зиндагӣ мекунад, меҳмон шуда, аз ҳар малика ҳикояте мешунавад. Ҳикояти «Хайр ва Шар»-ро дар қасри шашум ӯ аз маликаи Чин (Хитой) мешунавад. Шоир дар мисоли Шар рафиқи бадрафторро мазаммат намуда, андешаҳои ҷолиби диққати хешро оиди дӯсти ҳақиқӣ пеш меронад.

Низомӣ бо асарҳои ҷовидонии худ барои пешрафти адабиёти классикии тоҷику форс хидматҳои бузург кардааст. Ӯ зиёда аз 800 сол пеш аз ин вафот карда бошад ҳам, ба воситаи асарҳои безаволаш дар тамоми ин давраи дуру дароз дар хоҳири халқ мебошад.

ХАЙР ВА ШАР

(Аз «Ҳафт пайкар»)

Бонуи Чин зи чехра чин бикшод
В-аз рутаб¹ ҷӯи ангубин² бикшод.
Гуфт: «Вақте зи шаҳри худ ду ҷавон
Сӯи шаҳри дигар шуданд равон.
Ҳар яке дар ҷуволгӯшаи худ
Карда асбоби роҳ тӯшаи худ.

¹ *Рутаб* — хурмо, вале дар ин маврид суҳан аз лаби маликаи Чин (Хитой) аст

² *Ангубин* — асал, аммо дар ин ҷо маҷозан ба маънои суҳани ширин омадааст

Номи ин Хайру¹ номи он Шар² буд.
 Феъли ҳар як ба ном дархур³ буд.
 Чун буриданд рӯзаке ду-се роҳ,
 Тӯшаеро, ки доштанд нигоҳ,
 Хайр меҳӯрду Шар ниғаҳ медошт,
 Ин ғала медуруд⁴, он мекошт.
 То расиданд ҳар ду дӯшодӯш⁵,
 Дар биёбоне аз бухор⁶ ба ҷӯш.
 Кӯрае чун танӯри оташ гарм,
 К-оҳан аз вай чу мум гашти нарм!
 Гармсерию хушксории бум⁷
 Карда боди шамолро⁸ чу самум⁹.
 Хайр фориғ¹⁰, ки об дар роҳ аст,
 Беҳабар, к-об нест, он чоҳ аст.
 Шар хабар дошт, к-он замини хароб
 Дуриё дораду надорад об.
 Машке аз об карда пинҳон пур,
 Дар харита¹¹ нигоҳ дошт чу дур.
 Дар биёбони гарму роҳи дароз
 Ҳар ду метохтанд бо такутоз.
 Чун ба гарми шуданд рӯзе ҳафт,
 Оби Шар монду оби Хайр бирафт.

Шар, ки он обро зи Хайр нухуфт¹²,
 Бо вай аз хайру шар ҳадис¹³ нагуфт.
 Хайр чун дид: ӯ зи гавҳари¹⁴ бад,

¹ *Хайр* — нек, нағз, неки, нағзи

² *Шар* — бад, ганда, бадӣ, гандагӣ

³ *Дархур* — мувофиқ, лоиқ

⁴ *Медуруд* — дарав мекард

⁵ *Дӯшодӯш* — дӯш ба дӯш, паҳлу ба паҳлу

⁶ *Бухор* — буг, ин ҷо ба маънии гармо

⁷ *Бум* — замин, сарзамин

⁸ *Боди шамол* — боди тарафи шимол, ки салқин аст

⁹ *Самум* — боди гарми бемориовар

¹⁰ *Фориғ* — хотирчамъ

¹¹ *Харита* — дар ин ҷо ба маънои халта

¹² *Нухуфт* — пинҳон кард

¹³ *Ҳадис* — суҳан, гап

¹⁴ *Гавҳар* — маҷозан: гавҳари бад — тинати бад; дили бадхоҳ

Дорад обе дар обгинаи¹ худ,
 Вақт-вақт он рафиқ пинҳони
 Мехӯрад чун раҳиқи райҳони²
 Гарчи дар тоби ташнагӣ месӯхт,
 Лаб ба дандон зи лоба³ бармедӯхт.
 Ташна дар оби ӯ назар мекард,
 Обидандоне⁴ аз ҷигар мехӯрд.
 То ба ҳадде, ки хушк шуд ҷигараш.
 Бозмонд аз кушодагӣ назараш⁵ ...
 Дошт бо худ ду лаъли оташранг,
 Обдоранда в-обашон бар санг.
 Ҳоли⁶ он лаъли обдор⁷ кушод,
 Пеши он санги обдор⁸ ниҳод.
 Гуфт: «Мурдам зи ташнагӣ, дарёб!
 Оташамро бидуш ба қатраи об!
 Шарбате об аз он зулоли чу нӯш⁹
 Ё ба миннат бибахш ё бифурӯш!
 Ин ду гавҳар¹⁰ дар оби хеш андоз,
 Гавҳарамро ба оби худ бинвоз!»
 Шар, ки хашми Худой бод бар ӯ,
 Номи худро варақ кушод бар ӯ!
 Гуфт: «Аз санг чашмае матарош,¹¹
 Фориғам¹² 3-ин фиреб, фориғ бош!»

¹ Обгина — шиша

² Раҳиқи райҳонӣ — майи хушбӯй

³ Лоба — зорӣ, шикоят; лаб ба дандон зи лоба бармедӯхт — лаб ба дандон аз ҷигар хӯрдан — киноя аз хуни ҷигар хӯрдан, саҳт азоб кашидан

⁴ Обидандон — номи як ҳалвое, ки ҳозир ҳам тайёр мекунам; обидандон аз ҷигар хӯрдан — киноя аз хуни ҷигар хӯрдан, саҳт азоб кашидан

⁵ Бозмонд аз кушодагӣ назараш — чашмаш сиёҳ рафт, пеши чашмаш торик шуд, чизеро наметид

⁶ Ҳоли — зуд, даррав, ҳамон замон

⁷ Лаъли обдор — лаъли тоза, пурчило, дурахшон

⁸ Санги обдор — киноя аз Шари бераҳм ва сангдил

⁹ Нӯш — асал; зулоли чу нӯш — оби чун асал ширин

¹⁰ Гавҳар — ин ҷо маҷозан ҷон, ҷону тан

¹¹ Аз санг чашма тарошидан — аз пай коре шудан, ки иҷрои он душвор ё номумкин аст

¹² Фориғ — озод; фориғам аз фиреб — аз фиреб дурам; фиреб намехӯрам

Медиҳи гавҳарам ба вайронӣ,
То ба ободбум бистонӣ¹?
Чӣ ҳарифам, ки ин фиреб ҳўрам?
Ман зи деводами² фиребтарам!
Нагузорам, ки оби ман бихўри!
Чун ба шаҳр ой, оби ман бибарӣ³!
Он гуҳар⁴ чун ситонам аз ту ба ноз,
К-аз манаш оқибат ситонӣ боз?
Гавҳаре боядам, ки натвонӣ,
К-аз манаш ҳеҷ гуна бистонӣ!
Гуфт Хайр:

«Он чӣ гавҳар аст? Бигўй,
То супорам ба дасти гавҳарчўй!»
Гуфт Шар:

«Он ду гавҳари басар⁵ аст,
К- ин аз он, он аз ин азизтар аст!
Чашмҳоро ба ман фуруш ба об,
Варна з-ин обхўрд⁶ рўй битоб!»
Хайр гуфт: «Аз Худо надорӣ шарм,
К-оби сардам диҳӣ ба оташи гарм?
Чашма гўям, ки хушгувор⁷ бувад.
Чашм кандан, бигў, чӣ кор бувад?
Чу ман аз чашми худ шавам дарвеш⁸,
Чашма гар сад шавад, чӣ суд аз пеш?
Лаъл бистону он чӣ дорам чиз,
Бидиҳам хат ба он чӣ дорам низ⁹.
Чашм бигзор бар ман, эй сарамард,

¹ *Ситондан* — бо зўри гирифтан, кашида гирифтан

² *Деводами* — одами бадқасд, нияташ вайрон, девмонанд

³ *Об* — ин ҷо ба маънии иззат, обрў, оби ман бибарӣ — маро беобрў кунӣ

⁴ *Гуҳар* — гавҳар

⁵ *Басар* — чашм

⁶ *Обхўрд* — обхўри

⁷ *Хушгувор* — хуштаъм, бомаза

⁸ *Дарвеш шудан* — камбағал шудан; аз чашм дарвеш шавам — аз чашм маҳрум гардам, бе чашм монам

⁹ *Маънои мисраъ*: забонхат медиҳам, ки ҳамаи молу мулкам низ аз онӣ туст

Сермехрї макун ба оби сард!¹
 Гуфт Шар: «Ин сухан фасона¹ бувад,
 Ташнаро 3-ин бaсe баҳона бувад!
 Чашм бояд, гуҳар надорад суд²,
 К-ин гуҳар беш аз ин тавонад буд!»
 Хайр дар кори хеш хира бимонд³,
 Оби чашме бар оби чашм фишонд.
 Дид, к-аз ташнагї бихоҳад мурд,
 Ҷон аз ин ҷойгаҳ нахоҳад бурд⁴.
 Дили ғармаш ба оби сард фирефт,
 Ташнае кай зи оби сард шигифт⁵!
 Гуфт:
 «Бархезу теғу дашна⁶ биёр,
 Шарбати об сӯи ташна биёр!
 Дидаи отабини ман баркаш,
 Оташи ман бикӯш ба оби хуш!»
 Занн⁷ чунон бурд, к-аз чунон таслим
 Ёбад уммедвори аз сари бим⁸.
 Шар, ки он дид, дашна бозкушод,
 Пеши он хоки ташна рафт чу бод,
 Дар чароғи ду чашми ӯ зад теғ,
 Н-омадаш куштани чароғ дарег!
 Наргисашро⁹ ба теғ гулгун¹⁰ кард,
 Гавҳарашро зи тоҷ берун кард!

¹ *Фасона* — афсона; гапи дурӯғ

² *Суд* — фоида

³ *Хира мондан* — ҳайрон мондан, очизу нотавон шудан

⁴ *Ҷон бурдан* — халос шудан, саломат мондан; маънои мисраъ:
аз ин ҷо халос шуда наметавонад

⁵ *Шигифт* — сабр кард, худдори кард

⁶ *Дашна* — ханҷар

⁷ *Занн* — гумон; занн бурдан-гумон бурдан, гумон кардан

⁸ *Маънои байт*: гумон кард, баъди ин гуна сар фуруд овардани
ӯ Шар аз он нияти даҳшатангезаш метарсад ва он гоҳ умеди об
доданаш пайдо мешавад

⁹ *Наргис* — номи як навъ гули хурду нозук; ин ҷо маҷозан:
чашм

¹⁰ *Гулгун* — гулранг, сурх; гулгун кардан — сурх кардан;
маҷозан: хуншор кардан.

Чашми ташна чу карда буд табоҳ,
 Об нодода, кард ҳиммати роҳ¹.
 Ҷомаю рахту² гавҳараш бардошт,
 Марди бедидаро тихӣ³ бигзошт.
 Хайр чун рафта дид Шар зи бараш,
 Нашуд огоҳие зи хайру шараш.
 Бар сари хуну хок меғалтид,
 Беҳ, ки чашмаш набуд, ки худро дид!
 Ҳоли хун гар ба чашми худ дидӣ,
 Мурди аз ҳам, чунон битарсиди!..

Ба ғайр аз ин, Низомии Ганҷавӣ шеъреро дар насиҳати фарзандаш Муҳаммад эҷод кардааст, ки аз беҳтарин абёти пандунасиҳатӣ дар адабиёти форс-тоҷик мебошад:

Он рӯз, ки ҳафтсола будӣ,
 Чун гул ба чаман ҳавола будӣ.
 В — акнун, ки ба чордаҳ расидӣ,
 Чун сарв ба авҷ сар кашидӣ.
 Ғофил манишин, на вақти бозист,
 Вақти ҳунар асту сарфарозист.
 Дониш талабу бузургӣ омӯз,
 То беҳ нигаранд рӯзат аз рӯз...
 Чун шер ба худ сипаҳшкан бош,
 Фарзанди ҳисоли хештан бош!..
 Мекӯш ба ҳар варақ, ки хонӣ,
 К-он донишро тамои донӣ.

Савол ва супоришот:

1. Чаро номи ин ҳикоят «Хайр ва Шар» гузошта шудааст? Маънои аслии ин номҳоро ба хотир биёред.
2. Хислатҳои неки Хайр аз кадом қор ва суҳанҳои ӯ маълум аст?
3. Сифатҳои бади Шарро номбар кунед.
4. Мазмуни достонро то ин ҷо шифоҳӣ нақл намоед.

¹ Кард ҳиммати роҳ — ба роҳаш рафтан гирифт

² Рахт — чиз, пушок

³ Тихӣ — луч, бараҳна

ҲИКМАТҲОИ САЪДИИ ШЕРОЗИ

ДАР БОРАИ ДҶСТӢ

*Эй гули хушбӯй, агар сад қарн боз ояд баҳор,
Мисли ман дигар набинӣ булбули хушгӯйро.*

Ин мисраъҳо ба шоири ширинкалом Саъдии Шерозӣ мансубанд, ки аз табъи латифу назми дилкаши ӯ ишораест. Саъдии Шерозӣ соли 1184 дар шаҳри Шероз (Эрони ҷанубӣ) ба дунё омадааст. Давраи кӯдаки ва мактабхонии ӯ дар ҳамин шаҳр мегузарад. Вай дар хурдсолӣ аз падар یتим мемонад ва ба ӯ амакҳояш тарбия медиҳанд. Саъдӣ дар хурдсолӣ илмдӯст, кунҷков, зирак ва хушзеҳн будааст. Дар ин бора ӯ дар ҳикоятҳои худ нақл намудааст. Баъди тамоми намудани мактаби ибтидоӣ ба шаҳри Бағдод рафта, дар машхуртарин мадрасаи ин шаҳр, ки Низомия ном дошт, таҳсили илму маърифат менамояд. Дар ин бора ҳуди шоир чунин навиштааст:

Маро дар Низомия идрор буд,
Шабу рӯз талқину тақрор буд.

Аммо аз илми мадраса дида, зиндагии одамони оддӣ ва ҳаёти кишварҳои гуногун бештар диққати ӯро ба худ ҷалб менамуданд. Аз ин рӯ, мадрасаро тамоми нақарда, дар дили ӯ хоҳиши сайру саёҳат намудан ва бо чашми худ дидани урфу одат, маданият ва ҳаёти халқҳои гуногун пайдо мешавад. Ӯ бо ҳамин

орзуҳо ба сафари дуру дароз мебарояд. Саъдии Шерозӣ дар давоми сафари 20 солаи худ борҳо дар Арабистон шуда, Африқои Шимоли, Фаластину Сурия, тамоми Эрон, Афғонистону Ҳиндустон, Осиёи Марказӣ ва дигар мамлакатҳоро давр мезанад.

Дар ин солҳо, ки ба замони истилои муғул рост меомад, сафар кардан ниҳоят душвор буд. Ў гоҳ пиёда ва гоҳ савора аз байни биёбонҳои сӯзони беобу бегиёҳ ва роҳҳои пурхатари кӯҳсор мегузашт. Ташнаву гурусна шаҳр ба шаҳру деҳа ба деҳа қадам мезад. Ўро мардум имрӯз дар як деҳа бинад, пагоҳ дар деҳаи дигар вомехӯрд. Имсол дар ин мамлакат мегашт, аммо соли дигар дар кишвари ҳамсоя пайдо мешуд. Марди беқароре буд, ки гӯё дар як ҷо нишаста наметавонист. Сахтиҳо, азобу машаққатҳои сафарро мардонавор тоб меовард. Донишманди ҷаҳонгард вақте ба шаҳре мерасид, зуд худро миёни мардум мегирифт. Гоҳ дар чорраҳае, баъзан дар пеши масҷид ва гоҳо дар сари бозор одами бисёро дар атрофи худ ҷамъ намуда, пеши ҳозирон ваъз¹ мегуфт. Ў воизи² оташинсухане буд, ки овози баланд, вале фораму гӯшнавоз дошт. Суханонаш зебою пурмазнун буданд. Ў ба одамон аз хусуси некию бадӣ сухан мекард. Мардумро ба дӯстӣ рофоқат даъват менамуд. Маслиҳату насиҳат мекард, ки якдигарро озор надиханд, бо ҳам меҳрубон бошанд. Ў насиҳату тавсияҳои худро бобати некию бадӣ, садоқату хиёнат, ростӣю пастӣ, покнатинию бадрафторӣ бо шеърҳои пурҳикмат, ҳикоятҳои аҷибу ибратангез зеб меод. Ин буд, ки суханони вай мардумро чун оҳанрабо ба худ кашида, ба ҳаяҷон меовард. Ба ростӣю росткорӣ, некӯкорӣю некандешӣ ҳидоят менамуд.

Сафарҳои тӯлонӣ Саъдиرو донишманд, ҷаҳонбинии ўро хеле васеъ карданд. Таҷрибаи рӯзгор ва илму донише, ки ў аз халқҳои гуногун ва кишварҳои бисё-

¹ Ваъз — суханронӣ, панду насиҳат ба як гурӯҳ мардум

² Воиз — ваъзгӯӣ

ре ҷамъ карда буд, дар асарҳои вай тасвир шудаанд. Фикру ақидаҳои тараққипарвари ин адиби бузург дар асарҳои пурқимати ӯ «Бӯстон» ва «Гулистон» баёни худро ёфтаанд.

Саъди суханвари бузурги инсондӯст аст. Дар шеъри «**Бани одам аъзои якдигаранд...**» ақидаи инсондӯстии ӯ бо ақидаи иҷтимоӣ, адолатхоҳӣ ва халқпарварии вай пайваста зухур ёфтааст. Ба ақидаи ӯ ҳамаи одамон аз ҷавҳари ягона офарида шудаанд. Саъди инсонро ба аъзои ягона монанд мекунад ва аз дарди яке ба дард омадани ҳамаро исбот намуда, одамони аз андӯҳ ва азобу машаққати дигарон беҳабару бепарворо инсон ҳисоб намекунад. Дар тасаввури ӯ касони бадтинат, муфтиҳӯр, золим, танпарвару меҳнатгурез, номард одамони дар офариниш бадхоҳ мебошанд. Ӯ хислати неки одамои дар дӯстию бародарӣ, рафоқату ҳамдили, меҳрубонию садоқатмандӣ дидааст:

Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту к-аз меҳнати дигарон беғамӣ,
Нашояд, ки номат ниҳанд одамӣ!

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи айёми кӯдакии Саъди маълумот диҳед.
2. Чаро Саъди сафар намуданро ихтиёр кардааст?
3. Суханвари ҷаҳонгард бо суханҳои пурҳикматаш мардумро ба чӣ даъват кардааст?
4. Саъди бо кадом роҳ илму дониш ва таҷрибаи зиндагиро омӯхтааст?
5. Дар шеъри «Бани одам аъзои якдигаранд...» барои чӣ Саъди офариниши одамро аз як ҷавҳар медонад?
6. Чаро Саъди одамони аз гаму андӯҳ ва азобу машаққати якдигар беҳабару бепарворо одам ҳисоб намекунад?
7. Шеъри «Бани одам аъзои якдигаранд...»-ро маънидод намуда, онро аз ёд кунед.

Тани одами шариф аст ба ҷони одамият,
На ҳамин либоси зебост нишони одамият.
Агар одами ба чашм асту даҳону гӯшу бини,
Чи миёни нақши девору миёни одамият.

* * *

Қаноат тавонгар кунад мардро,
Хабар деҳ ҳариси ҷаҳонгардро!
Мапарвар тан ар марди рою хушӣ,
Ки ўро чу мепарварӣ, мекушӣ.
Хирадманд мардум ҳунар парваранд,
Ки танпарварон аз ҳунар лоғаранд...

* * *

Дӯст машмор, он ки дар неъмат занад
Лофи ёриву бародархондагӣ.
Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст
Дар парешонҳоливу дармондагӣ.

* * *

Падар, ки ҷони азизаш ба лаб расид, чи гуфт?
Яке насиҳати ман гӯш дор, ҷони падар:
Ба дӯст, гарчи азиз аст, рози дил макшой,
Ки дӯст низ бигӯяд ба дӯстони дигар.

Савол ва супоришот:

1. Мазмуни шеърҳои болоиро нақл кунед.
2. Вобаста ба ин шеърҳо мазмуни байт ва зарбулмасалҳои зеринро шарҳ диҳед:
 - Ҳамнишине, к-ў латифу комил аст,
Роҳати рӯҳ асту ороми дил аст.
 - Бо моҳ шинӣ, моҳ шавӣ, бо дег шинӣ, сиёҳ шавӣ.
 - Ҳар кӣ бо расво нишинад, оқибат расво шавад.
 - Аз хубон — шарофат, аз бадон — касофат.
 - Ҳамнишинам беҳ бувад, то ман аз ў беҳтар шавам.
 - Ҳамроҳи касе бош, ки ҳамроҳи ту бошад.
 - Харбуза аз харбуза ранг гирад, ҳамсоя аз ҳамсоя панд.
3. Шеърҳоро аз ёд кунед.
4. Қитъаҳоро маънидод карда, мазмунашро ба дафтаратон нависед.

ПАНДҲОИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Ду кас ранҷи беҳуда бурданд ва саъӣи бефоида карданд: Яке он ки мол андӯхту нахӯрд ва дигар он ки омӯхту амал накард.

Илм чандон ки бештар хонӣ,
Чун амал дар ту нест, нодонӣ.
На муҳаққиқ бувад, на донишманд,
Чорпое, ки бар ӯ китобе чанд.
Он тиҳимағзро чи илму хабар,
Ки бар ӯ ҳезум аст ё дафтар?

* * *

Раҳм овардан ба бадон ситам аст бар некон ва
афв кардан аз золимон, ҷабр аст бар мазлумон.

* * *

Ҳар ки бо душманон сулҳ мекунад, сари озори дӯстон
дорад.

Бишӯй, эй хирадманд, аз он дӯст даст,
Ки бо душманонат бувад ҳамнишаст.

* * *

Сухан дар миёни ду душман чунон гӯй, ки агар дӯст
шаванд, шармзада набошӣ!

Миёни ду кас ҷанг чун оташ аст,
Суханчини бадбахт ҳезумкаш аст.
Кунанд ину он хуш дигар бора дил,
Вай андар миён — кӯрбахту хичил.
Миёни ду тан оташ афрӯхтан,
На ақл аст худ дар миён сӯхтан.

* * *

Ҳар кӣ илм хонду амал накард, ба он монад, ки гов
ронду тухм наафшонд!

Савол ва супоришот:

1. Пандҳои болоӣ ба кадом мавзӯ бахшида шудааст?
2. Пандҳоро маънидод карда, оиди он фикратонро баён кунед.
3. Пандҳоро аз ёд кунед.

ТАВСИФИ ДҶУСТИ ДАР МАСНАВИИ

«МАТЛАЪ-УЛ-АНВОР»-И

АМИР ХУСРАВИ ДЕҲЛАВИ

Яминуддин Абулҳасан Хусрави Деҳлавӣ яке аз бузургтарин шоирони форсизабони Ҳиндустон мебошад. Ӯ соли 1253 дар Патёли ном мавзеи Ҳиндустони шимоли таваллуд ёфтааст. Падари вай Амир Сайфуддин Муҳаммад аз шаҳри Кеш (Шаҳрисабзи ҳозира) буда, ҳангоми истилои муғул ба Ҳиндустон ҳиҷрат кардааст. Вай аз давраи кӯдаки ба омӯзиши илму фан машғул гардида, дар шоирӣ низ зуд ном мебарорад.

Амир Хусрави Деҳлавӣ аз худ панҷ девони ашъори лирикӣ, ки ғазал, қасида, рубоӣ, қитъа ва тарҷеъбандҳои ӯро дар бар мегиранд, як девони алоҳидаи ғазалиёт, достонҳои «Қирон-ус-саъдайн», «Мифтоҳ-ул-футӯҳ», «Дувалрони ва Хизрхон», «Нӯҳ сипехр», «Туғлуқнома», «Хамса» — иборат аз 18 ҳазор байт ва достонҳои «Матлаъ-ул-анвор», «Ширин ва Хусрав», «Маҷнун ва Лайли», «Оинаи Искандари» ва «Ҳашт биҳишт», асари насрии «Ҳазоин-ул-футӯҳ» ва дигарҳоро боқӣ гузоштааст.

Амир Хусрави Деҳлавӣ соли 1325 аз олам даргузаштааст.

Маснавии «Матлаъ-ул-анвор»-и шоир соли 1299 навишта шуда, дорои 3310 байт мебошад. Достон аз муқаддимаву хотима ва бист мақола (боб) иборат аст ва оид ба ғазилати ишқ, иттифоқ ва дӯстӣ, адолату саховат, илму одоб, ҳаё, нигоҳ доштани ғзаб, роздорӣ, ғанимат будани айёми ҷавонӣ барин масъалаҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ баҳс мекунад. Мақолаи нӯҳум дар боби рафоқат ва дӯстӣ буда, шоир оиди интиҳоби дӯст, сифатҳои рафиқи нек, садоқат ва вафодорӣ дар

дӯсти фикру андешаҳои ҷолиби диққатро пеш ронда-аст.

Амир Хусрав дӯстиеро ҳақиқӣ мешуморад ва арзиш медиҳад, ки он умрбод ва абади бошад. Ў дӯстиеро, ки муваққативу гузарон аст, беҳудаву беарзиш ҳисоб карда, барои тасдиқи бадеии ин нукта чанд мисоли ҳаётиро меорад.

Дӯсти бо касе, ки қоидаву қонуни дӯсти ё ба қавли шоир адаби онро намедонад ва ҳақиқӣ «суҳбати ёрон»-ро намениносад, ҳақиқӣ ва пойдор буда наметавонад. Нодону беақл («бемағз»), бадхӯву бадхулқ, сифлаву нокас, дурӯяву мунофиқ, нисбати ёрон бевафо, оне ки дар пешат аз ту шоду вале пас аз ту ёде надорад, лоиқӣ дӯсти нестанд. Дӯстии ҳақиқию самими танҳо аз муносибату муомила ва суҳбату ҳамнишинӣ бо одамони асил ва шиносандаи «ҳақиқӣ суҳбати ёрон», вафодору якрӯ, некхӯву нексиришт ба вучуд меояд. Аммо дар ҳаёт шинохтани чунин дӯсти ҳақиқӣ ва фарқ кардани ӯ аз дӯсти қалбаки хеле душвор аст. Ин душвори аз ҳамин ҳам аён аст, ки каси сазовори дӯсти ва умуман, инсони асил аз саломаш шинохта намешавад. Ягона маҳаки шинохтани дӯсти ҳақиқӣ пеш омадани сахтию душвори дар зиндагӣ аст. Маҳз дар ҳамин гуна мавридҳо каси аҳл аз ноаҳл, дӯсти ҳақиқӣ аз дӯсти сохта шинохта ва фарқ карда мешавад. Дӯсти ҳақиқӣ он аст, ки чи дар шодию хушиҳо ва чи дар лаҳзаҳои ғаму кулфати ту шарикӯ ҳамдам аст. Чунин дӯст на дар гуфтор, балки дар қору амал бо ту ёр аст, ранҷи тӯро мекашад, на ин ки аз дӯстии ту ғаразҳое дорад, яъне барои худ манфиат меҷӯяд. Одами дун (нокас) бошад, ба сари дастархонат нишаста ва аз нонат шикам сер карда, барои андак манфиати худ ҳатто тайёр аст ба ҷонат қасд кунад. Зеро нокас (сифла) ва ҳасудхӯр роҳати дигаронро намехоҳанд, ба осоиш ва комёб шудани дигарон онҳоро нороҳат мекунанд. Бинобар ин онҳо доимо ба фитнаҷӯӣ ва бадгӯиву бадкорӣ бар зидди ту ҳастанд.

Барои мустаҳкам ва пойдор мондани дӯсти бояд худи одами чӯёи дӯст низ соҳиби фазилатҳои баланди инсония ахлоқи бошад. Каси дӯстгир баробари соҳиб будан ба фазилатҳои ахлоқии некхӯи, вафодорию садоқат, шинохтани ҳаққи суҳбати дӯстон бояд боз як қатор дигар хислатҳои нек дошта бошад. Яке аз ин хислатҳо оқилию хирадмандист.

Бинобар талқини Амир Хусрав, дар нишасту суҳбатҳои дӯстон бояд онҳоро аз донишу маърифати худ баҳравар гардонад, то онон низ ба туфайли ин нишастҳо ба камолоти маънавий расанду хирадманд шаванд. Дар ин маврид шоир аҳли суҳбатро ба парҳез аз худнамоӣ, вазнинӣ наовардан ба ҳамнишинон ва танг накардани онҳо даъват менамояд ва барои таъкиди ин маънии образҳои шеърӣ муносибе меорад: дар суҳбат на чун оҳангар, ки аз дуду шарори оташгоҳ ба ҳама озор мерасад, балки мисли аттор бояд буд, ки бо хушбӯйҳои худ димоғу ҷомаи одамони гирду пешаш муаттар месозад.

Умуман, барои тариқи дӯсти варзидан одамияти баланд лозим аст. Ба ақидаи шоир одаме (мардум), ки одамии (мардумӣ) надорад, дев аст. Ҳамин одамият боиси устувору пойдор мондани дӯсти мегардад. Ҳамин одамият аст, ки касе агар бо гардиши фалак аз миёни дӯстону наздиконаш ба мартабаю пояи баланде расад, ўро намегузоранд, ки аз дӯстону қаринони деринаи худ рӯй гардонад, ба такаббур дода шуда ҳамсуҳбатони содиқашро фаромӯш кунад. Ба ҳар ҳол шоир ба «поябаландон» дур будан аз чунин хислатҳои норавро талқин намудааст. Ба назари ў касе, ки мартаба ёфтааст, на танҳо ёрони дерини худро фаромӯш накунад, балки бештар ба ҳамсуҳбатии одамони дарвешу бенаво майл кунад, камоли одамият хоҳад буд.

Аммо афсӯс, ки дар зиндагӣ одамоне ёфт мешаванд, ки ба ҷоҳу сарват, мансабу боигарӣ расида, такаббур пайдо мекунанд ва ба ин иллат аз дӯстону ҳамнишинони деринаи худ дурӣ мечӯянд, онҳоро фаромӯш мекунанд. Амир Хусрав ба ҳаёти шахсии худ

муроҷиат намуда, ҳамин гуна бевафоии баъзе наздикони пешинаашро нисбати худаш бо дарду алам ёдовар шудааст.

Матни мухтасари ҳамон мақолаи «Матлаъ-ул-анвор»-и Амир Хусрав ин аст:

ГУФТОР ДАР ФАЗИЛАТИ АДАБ

Дӯстие бояд аз он гуна ҷуст,
К-он абадуддаҳр¹ бимонад дуруст.
Ҳамдамие, к-аш на дароз аст умед,
Ҳамчу хизоб² аст ба мӯйи сапед...
Ҳар кӣ ҳақи суҳбати ёрон шинохт,
Умр ҷуз андар раҳи эшон набохт.
Дӯст мағӯ он, ки зи ҳампӯсти
Бознадонад адаби дӯстӣ.
Писта бувад ёри вафодори нағз,
К-ӯ бувад оганда³ лаболаб зи мағз.
Он ки чу хурмост, рафиқаш махон,
К-ӯст бурун мағзу дарун устухон.
Бо кеҳу меҳ⁴ суҳбат аз ин сон гузин⁵,
К-аз ту хирадманд бувад ҳамнишин.
Чанд чу оташгаҳи оҳангарон,
Дуду шароре диҳӣ аз ҳар карон?
Бош чу аттор, ки паҳлӯйи ӯ,
Ҷома муаттар шавад аз бӯйи ӯ.
Одамии аз хӯи нақӯ х(в)-аш бувад,⁶
Хас ҳама ҷо дархури оташ бувад...
То туй, аз рӯи ту бошанд шод,
Чун ту шудӣ, беш наёранд ёд...
Ҳар кӣ саломе кунадат, ёр нест,
Ҳар садафери дури шаҳвор нест.
Чун натавон ёфт дар ин рӯзгор

¹ *Абадуддаҳр* — ҳамеша, ҷовидон

² *Хизоб* — ранги сиёҳ

³ *Оганда* — пур

⁴ *Кеҳу меҳ* — хурду калон, ҳама, ҳамаи одамон

⁵ *Гузин* — интихоб намудан

⁶ *Х(в)аш бувад* — хуш бувад

Ёр, ки ўро битавон гуфт ёр...
Ёри қаҷандеша бувад қаҷнишон,
Хоҳ ту бар чашм чу абрў нишон...
Гар шумарӣ дўст, касеро шумор,
К-ў бувад андар гаму шодит ёр.
Дўст, ки дар шодиву ғам нест дўст,
З-ў чи шави шод, ки худ ғам ҳам ўст.
Ёр чу дар кор набошад, ғам аст,
Кор, ки беёр барояд, кам аст.
Ёри ғаразҷўй фаровон бувад,
Он, ки кашад бори ту, ёр он бувад.
Иззати боз аст зи баҳри шикор,
В-ар на ҳама мурғ бувад тўмаҳор...
Дил, ки ба пайванд нақўшад, бидўз,
Ёр, ки дилсўз набошад, бисўз.
Хотири бесўз бувад пурҳарош,
Мардуми пурсўз бувад меҳрпош.
Ёр чунон бош, ки номат баранд,
Бўйи саломат ба саломат баранд.

Тарки ҷафо кун, ки чу ширин бувад,
Номи ту дебочаи таҳсин бувад.
Майли касе кун, ки сафое дар ўст,
Не гули рангин, ки намое дар ўст.
Оина (он) беҳ, ки зи оҳан кунанд,
Зар нашавад гарчи, ки равшан кунанд.
Майли ту ҳарсў, ки ба пайванд тохт,
Одамии аз дев бибояд шинохт.
Дун, ки шикам сер зи нонат кунанд,
Баҳри ҷаве қасд ба ҷонат кунанд.
Тухми такаббур мафишон синаро,
Пушт мадеҳ суҳбати деринаро,
Майл ба ҳамсуҳбати дарвеш кун,
Аз дигарон пурсиши ў беш кун.
В-он ки бувад нақши муродаш ба даст,
Пурсиши он худ бикунад ҳар ки ҳаст.

Чашм бар ў неҳ, ки муродеш нест,
 В-аз ҳама сў чашми кушодеш нест.
 Он, ки алайкум набигўяд тамом,
 Беҳ ки саломаш накунам, в-ас-салом.
 Кўҳ, ки санг аст, сухан кам кунад,
 Гар ту саломаш кунӣ, ў ҳам кунад.
 Он ки нагўяд ба саломат ҷавоб,
 Санг беҳ аз вай ба тариқи савоб...
 Ҳар ки ба тангӣ кунад аз ту гурез,
 Ту ба фарохиш¹ равон кун, ки хез!
 Майли касе кун, ки вафоят кунад,
 Ҷон сипари тири балоят кунад.
 Баҳри чунин дўст, ки ҷонӣ бувад,
 Дўстии ҷон зи гаронӣ бувад...
 Ёр тавон ёфт ба гетӣ² базе,
 Лек вафодор наёбӣ касе.
 Сухбати ў кун, ки ба сидку сафост,
 Домани ў гир, ки 3-аҳли вафост.

Ҳафт сол муқаддам 750-солагии зодрӯзи Амир
 Хусрави Деҳлави бо тантана ҷашн гирифта шуд.
 Эҷодиёти ў аз ҷониби хонандагони сершумор бо шавқу
 ҳаваси зиёд мутолиа карда мешавад.

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи зиндагинома ва мероси эҷодии Амир Хусрави Деҳлави маълумот диҳед.
2. Достони «Матлаъ-ул-анвор» дар бораи кадом масъалаҳо баҳс мекунад?
3. Шоир дар боби интиҳоби дўст чӣ маслиҳат медиҳад?
4. Барои чӣ шоир «Ёри қачандеша бувад қачнишон» мегўяд? Ин фикри шоирро шарҳ диҳед.
5. Шоир бо кадом одамон дўсти намуданро маслиҳат медиҳад?
6. Байтҳои дилнишини дostonро аз ёд кунед.

¹ Ба фарохиш равон кардан — ба эътибор нагирифтани, аз баҳраш баромадан

² Гетӣ — олам, дунё

ТАЪРИФИ ДҶУСТИ АЗ НАЗАРИ

ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ

Шамсиддин Муҳаммад Ҳофизӣ Шерозӣ соли 1321 дар шаҳри Шерозӣ Эрон ба дунё омадааст. Номи шоир Шамсиддин Муҳаммад ва Ҳофиз тахаллуси ӯ мебошад. Сабаби «Ҳофиз» тахаллус гирифтани шоир он аст, ки ӯ Куръони Каримро аз ёд медонист ва онро хуб тиловат менамуд. Падари вай Муҳаммад аслан аз шаҳри Исфохон буда, бо корҳои хунаремандӣ ва савдо ба Шероз омада, дар он ҷо доимӣ истиқомат карданро ихтиёр карда, дар ин шаҳр оила ташкил медиҳад ва дар дӯкони баззозӣ кор мекунад. Падари Ҳофиз зуд вафот мекунад. Савдогари доро набудани падари Ҳофизро аз он ҳам фаҳмидан мумкин аст, ки оилаи ӯ баъд аз тақсими мероси нокироӣ зуд парешон мегардад. Шамсиддин Муҳаммади хурдсол бо модараш мемонад ва маҷбур мегардад, ки дар ҳаёт мустақилона ба худ роҳ кушояд. Ӯ дар нонвойхонае шогирд истода, бо нон ва хамиртурушфурӯшӣ машғул мешавад. Азбаски Куръонро аз ёд медонист, куръонхонӣ яке аз манбаъҳои даромади ӯ мегардад. Ҳамзамонони шоир нақл кардаанд, ки Ҳофизӣ ҷавон бозёфти худро ба се қисм тақсим мекардааст: барои зиндагонии худ ва модараш; барои хароҷоти мактаб; барои хайру саховат ба бечораю бенавоён.

Ин нақл гувоҳӣ медиҳад, ки Ҳофиз аз ҷавонӣ меҳнатдӯст ва ғамхору меҳрубони модар буда, бо меҳнати шахсӣ ва азобу кулфатҳои зиндагӣ таҳсили илм

намудааст, шахси раҳмдил, боинсоф ва дасткушод будааст. Ў соли 1390 вафот кардааст.

Ҳофиз аз айёми ҷавонӣ то дами марғ ғазалҳои дилнишин гуфтааст. Дар шеърҳоиаш дар бораи дӯстию бародарӣ хеле суҳанҳои қиматбаҳо гуфта шудаанд. Қадри дӯст ва дӯстӣ, алаҳқусус, дар он ҷамъияте равшан аён мегардад, ки дар он нобаробарӣ, адоват, ифво ва тухмат ҳукмрон бошад. Ҳофиз ин хислати ғайриинсонии замони худро маҳкум карда, мартабаи бузургии дӯст ва дӯстиро ба он муқобил гузоштааст:

Боғи бихишту сояи тӯбию қасри ҳур,
Бо хоки кӯи дӯст баробар намекунам.

Ғазали «**Дарахти дӯстӣ биншон...**» яке аз ғазалҳои машҳуртарини Ҳофиз мебошад. Баҳусус байтҳои якум, сеюм ва панҷуми ин ғазал вирди забони мардуми соҳибзавқ гаштаанд. Зеро дар онҳо мазмунҳои олиии ҳакимона дар шакли зебои ҳайратангез ифода ёфтаанду онҳо олитарин хислатҳои инсониро, аз қабili дӯстиву рафоқат, ғанимат дониستاني суҳбати ёрону бародарон, ғанимат шуморидани лаҳзаҳои гуворои умр тарғибу талқин намудаанд.

Шоир дӯстиро ба дарахти пурсамаре монанд мекунад, ки ҳосили он одамро ба орзуҳои нек ҳидоят менамояд. Аз ин рӯ, шоир инсонро дар зиндагӣ барои ба қадри дӯстию бародарӣ расидан даъват мекунад. Дӯсти одамро ба муттаҳиди, якдили водор намуда, ба онҳо фитрату нерӯи азим мебахшад, онҳоро ба иҷрои корҳои нек раҳнамун месозад. Шоир дар муқобили ин андешаҳо таклиф мекунад, ки ниҳоли душманиро аз буну беҳаш бояд канд. Ба нашъунамои ин ниҳоли ранҷовар набояд роҳ дод! Зеро он азобу шиканҷавар аст. Душманиро ҳам дар ибтидои ба вучуд омаданааш барҳам додан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Шабҳое, ки дар суҳбати дӯстону ёрон мегузаранд, басо пурқиматанд. Онҳоро ғанимат донистан зарур аст. Зеро онҳо даргузар буда, абади намебошанд. Баъди

зиндагии мо ҳам гардун бaсе гардиш мекунад, шабҳо ва рӯзҳо якдигарро иваз мекунанд. Хулоса, ҳар як шабу рӯз нотақрор аст. Онҳо лаҳзаҳои пурқимати умри мо мебошанд. Пас онҳоро ғанимат донистан, ба қадри онҳо расидан зарур аст. Шоир чунин меғӯяд: Эй дил, ту ҷавониро ҷустуҷӯ кун, ҷавониро хоҳон бошу аз пайи хушиҳои он шав! Ин айёми нотақрори умрро ғанимат шумор. Зеро дар ин дунёи гузарон ҳар сол тағйироти кулӣ дида мешавад. Яъне, як насл мераваду ба ҷояш насли дигар меояд. Ба ин маънӣ, дар гулшани муаттар насрин агар сад гул шукуфта бор орад, боз ҳазорҳо булбулро ба гулшан ҳам даъват месозад. Шоир ин маъниро бо кинояҳои дилкаш ба қалам гирифтааст.

Дар ғазали дигари Ҳофизи Шерози «Ёрӣ андар кас намебинем...» шикоятҳои ӯ дар бораи дар замони зиндагиаш паст шудани арзиши ахлоқи ҳамида, канда шудани торҳои меҳру муҳаббат, осеб дидани қалбаи дӯстию рафоқати байни инсонҳо тасвир шудааст. Бунёди ин шеър ба саволҳо асос ёфтааст. Шоир ба воситаи онҳо нуқсонҳои рӯзгори замонашро ошкор мекунад. Махсусан, шоир дар байтҳои якум, сеюм ва панҷум аз кам шудани дӯстию рафоқати байни инсонҳо чуқур ба андеша рафтааст. ӯ меғӯяд, ки ёриву дӯсти дар касе намонд. Ба дӯстону ёрон чӣ шуд, ки онҳо иттифоқ нестанд? Аз кай дӯсти ба охир расид, дӯстонро чӣ ҳодиса пеш омад, ки онҳо чунин бемеҳру мурувват гардиданд. Имрӯз касе гуфта наметавонад, ки фалон дӯст намунаи ибрати дӯстиву рафоқат аст, бо садоқатмандии худ нисбати дӯшташ вафодор мебошад. Чӣ шуд, ки на ҳақшинос сухани ҳақ меғӯяду на аз ёрони садоқатманд хабаре ҳаст? Дар гузашта ин тавр набуд-ку? Дар шаҳрҳои ин диёр одамоне зиндагӣ мекарданд, ки бо ҳам дӯстони меҳрубон буданд. Афсӯс, ки ҳоло дар ин мамлакат на шахси меҳрубоне мондаасту на подшоҳи меҳрпарваре.

Ғазалиёти хушоҳанг, хонданбоб ва пурҳикмати Ҳофизи Шерози аҳамияти калони тарбиявӣ дорад.

Он асрҳо боз дар ғани гардонидани маънавиёти мардум хидмат карда меояд.

ДАРАХТИ ДЎСТИ БИНШОН...

Дарахти дўсти биншон, ки коми дил ба бор орад,
Ниҳоли душмани баркан, ки ранҷи бешумор орад.
Чу меҳмони хароботи¹, ба иззат бош бо риндон²,
Ки дарди сар кашӣ, чоно, гарат мастӣ хумор орад.
Шаби суҳбат ғанимат дон, ки баъд аз рӯзгори мо
Басе гардиш кунад гардун³, басе лайлу наҳор⁴ орад.
Иморидори⁵ Лайлиро, ки маҳди⁶ моҳ дар ҳукм аст,
Худоро, дар дил андозаш, ки бар Мачнун гузор орад.
Баҳори умр хоҳ, эй дил, вагарна ин чаман ҳар сол
Чу насрин⁷ сад гул орад бору чун булбул ҳазор орад.
Худоро, чун дили решаи қароре баст бо зулфат,
Бифармо лаъли нўширо, ки зудаш бо қарор орад.
Дар ин боғ аз Худо хоҳад дар ин пиронасар Ҳофиз,
Нишинад бар лаби ҷўеву сарве дар канор орад.

ЁРИ АНДАР КАС НАМЕБИНЕМ...

Ёри андар кас намебинем, ёронро чи шуд?
Дўсти кай охир омад, дўстдоронро чи шуд?
Оби ҳайвон⁸ тирагун шуд, Хизри фаррухпай кучост?
Хун чакид аз шохи гул, абри баҳоронро чи шуд?
Кас намегӯяд, ки ёре дошт ҳаққи дўсти,
Ҳақшиносонро чи ҳол афтод, ёронро чи шуд?
Лаъле⁹ аз кони мурувват барнаёмад, солҳост,

¹ *Харобот* — майкада, майхона

² *Ринд* — аҳли харобот, шахси озодфикр, бебок, бепарво нисбат ба аҳли шариат

³ *Гардун* — дунё, олам

⁴ *Лайлу наҳор* — шабу рӯз

⁵ *Иморидор* — барандаи тахти равон, қачова

⁶ *Маҳд* — гаҳвора, тахт, маснад

⁷ *Насрин* — гули сафеди хушбӯй

⁸ *Оби ҳайвон* — оби ҳаёт, оби зиндагӣ

⁹ *Лаъл* — санги қиматбаҳои сурхи дурахшон

Тобиши хуршеду саъйи боду боронро чи шуд?
Шаҳри ёрон буду хоки меҳрубонон ин диёр,
Меҳрубони кай сар омад, шаҳриёронро¹ чи шуд?
Гӯйи тавфику каромат дар миён афгандаанд,
Кас ба майдон дарнамеояд, саворонро чи шуд?
Сад ҳазорон гул шукуфту бонги² мурге барнахост,
Андалебонро³ чи пеш омад, ҳазоронро чи шуд?
Зӯҳра созе хуш намесозад, магар удаш бисӯхт?
Кас надорад завқи масти, майгусоронро чи шуд?
Ҳофиз, асрори Илоҳи кас намедонад, ҳамӯш!
Аз кӣ мепурсӣ, ки даври рӯзгоронро чи шуд?

САБО, АГАР ГУЗАРЕ АФТАДАТ...

Сабо, агар гузаре афтадат ба кишвари дӯст,
Биёр нафҳае аз гесӯи муанбари дӯст.
Ба ҷони ӯ, ки ба шукрона ҷон барафшонам,
Агар ба сӯи ман орӣ паёме аз бари дӯст.
В-агар ҷунон, ки дар он ҳазратат набошад бор,
Барои дида биёвар губоре аз дари дӯст.
Мани гадову таманнои васли ӯ? Ҳайҳот!
Магар ба хоб бубинам хаёли манзари дӯст!
Дили санавбариям ҳамчу бед ларзон аст,
Зи ҳасрати қаду болои чун санавбари дӯст.
Агарчи дӯст ба чизе намехарад моро,
Ба оламе нафурушем мӯе аз сари дӯст.
Чӣ бошад, ар шавад аз банди ғам дилаш озод,
Чу ҳаст Ҳофизии мискин гулому чокари дӯст.

РУБОЙ

Эй дӯст, дил аз ҷафои душман даркаш,
Бо рӯйи накӯ шароби равшан даркаш!
Бо аҳли ҳунар гӯйи гиребон бикшо,
В — аз ноаҳлон тамом доман даркаш!

¹ *Шаҳриёр* — подшоҳ

² *Бонг* — фарёд, овоз, садо

³ *Андалеб* — булбул

Савол ва супоришот:

1. Ҳофизӣ Шерозӣ дар бачагӣ ва ҷавонӣ бо чӣ кор машғул шуда будааст?
2. Ҳофизӣ ҷавон даромади меҳнатиашро ба кадом корхона сарф менамуд?
3. Шоир дар ғазали «Дарахти дӯсти биншон...» дар бораи дӯсти ва бародари чӣ мегӯяд?
4. Шоир дӯстиро дар байтҳои ҷудогонаи ғазали «Ёри андар кас намебинем....» чӣ гуна маънидод мекунад?

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ КИНОЯ

Киноя калимаи арабӣ буда, маънои луғавиаш сухани нӯшида мебошад. Дар илми адабиётшиносӣ он санъате мебошад, ки гӯянда як маъниро тамоман ба маънии дигар, ки мантиқан ва ташбеҳан бо ҳам наздиканд, ифода мекунад. Киноя дар эҷодиёти классикон ва адибони ҳозираи тоҷик бисёр мушоҳида мешавад. Масалан, дар ғазали «Дарахти дӯсти биншон...»-и Ҳофизӣ Шерозӣ баҳори умр киноя аз ҷавонӣ; ҷаман — киноя аз рӯзгор, дунё; насрину гулу булбул — киноя аз инсонҳо; лаъли нӯшин — киноя аз лаби ширин; сарв — киноя аз духтари зебо мебошад.

Савол ва супоришот:

1. Киноя чист? Кинояҳоро, ки дар ғазали «Ёри андар кас намебинем..» ифода ёфтаанд, шарҳ диҳед.
2. Беҳтарин мисраъҳои ғазалҳои Ҳофизро ба дафтаратон навишта гиред ва аз ёд кунед.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА – ВАССОФИ ДЎСТИ

*Дўстиро ҷустуҷў дорем мо,
Аз амонӣ гуфтугў дорем мо.*

Ин байт ба қалами маҳбубтарин ва машҳуртарин шоири халқи тоҷик Мирзо Турсунзода мансуб мебошад. Дар Тоҷикистон касе нест, ки эҷодиёти ӯро надонад ва шеърхояшро аз ёд нахонад. Шеърҳои достонҳои ӯ, ки хеле пурмазмун ва ҳаяҷонбахш мебошанд, ақлу хирад ва таъби баланди халқро ифода мекунанд. Бисёр байтҳои шоир ба зарбулмасалу мақол ва панду ҳикматҳои халқи табдил ёфтаанд:

Хонаи мо он қадар ҳам дур нест,
Гарчи дар чашми шумо манзур нест.

* * *

Аз замин нонрезаҳоро чида мемолам ба чашм
Нони гарми меҳнатиро дида мемолам ба чашм.

* * *

Ошён гар мегузори, дар дили инсон гузор
Аз раҳи меҳру вафову аҳди бепоён гузор.

Мирзо Турсунзода соли 1911 дар деҳаи Қаратоғи водии Ҳисор дар оилаи усто Турсуни дуредгар ба дунё омадааст. Давраи кӯдакӣ ва наврасии ӯ бо ма-

шаққатҳои зиёд гузаштааст. Аммо донишомӯзи, мутолиаи китоб аз машғулиятҳои дӯстдоштаи ӯ буданд. Минбаъд ӯ бештар ба шеърӯ адабиёт шавқу ҳавас пайдо мекунад ва дар ин соҳа истеъдодаш медурахшад. Таърих, ҳаёт ва табиати фусункори Тоҷикистон, шодӣ ва меҳнати мардумони он, фикр ва орзуву омили халқи ин кишвар дар эҷодиёти ӯ ҷилвагар шудаанд. Ба ин тариқ, шеърҳои торафт болатофат ва шавқангезтар гардиданд. Ӯ яке аз бузургтарин шоирони замонаш мегардад.

Мирзо Турсунзода инсони соҳибдил, марди бузург ва хирадманд буд. Ӯ ҳам дар шоирӣ, ҳам дар вазифаҳои давлатию ҷамъиятӣ ба мартабаҳои баланд расида буд. Аз соли 1946 то поёни умраш сарвари Раёсати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд. Ӯ лауреати мукофотҳои давлатию байналхалқӣ, академики Академияи илмҳои Тоҷикистон буд. Мирзо Турсунзода арбоби бузурги ҷамъиятии дар миқёси ҷаҳон шинохташудае буд. Ӯ яке аз ташаббускорони таъсиси ташкилоти якдилии кишварҳои Осиё ва Африқо ба шумор мерафт.

Офаридаҳои Мирзо Турсунзода чун дурдонаҳои гаронбаҳо ба ганҷинаи маданияти маънавии халқи тоҷик ва тамоми башарияти тараққипарвар дохил шудаанд. Ин адиби маъруф бо фаъолияти пурсамари эҷодӣ ва афкори адабӣ эстетикӣ худ дар ҷараёни инкишофи адабиёти тоҷик нақши пурҷилое гузошт. Ӯ ҳамчун шахси заковатманд, дорои маърифати баланд, донандаи мероси фаровони адабии халқи худ нисбат ба зиндагӣ ва эҷоди бадеӣ назари ниҳоят васеъ дошт.

Мирзо Турсунзода соли 1977 аз олам ҷашм пӯшидааст.

Мирзо Турсунзода интернационалист (байналмилал)-и комиле буд, ки ўро ҳаёт, тарзи зиндагӣ ва идроки амиқ қувваю иқтидори дӯстии халқҳо ба ин дараҷа расонидааст. Аз ин рӯ, аз эҷодиёти ӯ асарҳо дар бораи халқҳои ўзбек, рус, украин, қазоқ ва дигар-

ҳо, бузургдошти дӯсти ва бародарии тамоми миллат-ҳо, тасвири ҳаёти мамлакатҳои Шарқи хориҷи рав-шан ба назар мерасанд.

Шеъри «Дӯстонро гум макун» беҳтарин офари-даи бадеии шоир дар мавзӯи дӯстию бародари ме-бошад. Дар он шоир одамонро ба эҳтиёт намудани дӯсти даъват карда, дар ҷаҳон бе дӯст зиндагонӣ карданро коре маҳол мешуморад. Дар баробари ин дар масъалаи фарқ карда тавонистани дӯсти ҷонӣ аз дӯсти номехрубон маслиҳати хирадмандона ме-диҳад.

ДҶУСТОНРО ГУМ МАКУН

То тавонӣ дӯстонро гум макун,
Дӯстони меҳрубонро гум макун.

Дар ҷаҳон бе дӯст будан мушкил аст,
Мушкилосонкун касонро гум макун.

Дӯстро аз дӯст, ҷонам фарқ кун,
Дӯсти пайванди ҷонро гум макун.

Чашмаи илҳомӣ мо халқасту бас,
Халқи машҳури ҷаҳонро гум макун.

Зиннати боғ аз гули хандон бувад,
Мисли гул хандонлабонро гум макун.

Дӯст ояд, гарм дар оғӯш гир,
Расми хуби тоҷиконро гум макун.

Халқи олам дӯст бо мо гаштааст,
Ваҳдати халқи ҷаҳонро гум макун.

Савол ва супоришот:

1. Барои чи Мирзо Турсунзодаро шоири маҳбуб ва машҳури халқи тоҷик ҳисоб мекунанд?
2. Дар бораи эҷодиёт ва ҳислатҳои инсонии шоир маълумот диҳед.
3. Дар шеъри «Дӯстонро гум макун» шоир гум накардани кадом дӯстонро талқин мекунад?
4. Шеърро аз ёд кунед.

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ШЕЪР ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Шеър калимаи арабӣ буда, бо калимаҳои шуур, шоир ҳамреша мебошад. Маънои луғавии он дарёфтан, донистан ва маърифати чизҳои нафис аст. Дар адабиёт суханро, ки вазну қофия ва маъноии борики дорад, шеър мегӯянд. Офарандаи шеърро шоир меноманд. Шоир фикрҳои дақиқ ва маъниҳои тозаро оид ба ҳаёти инсонӣ бо ҳиссу ҳаяҷон ва латофату назокати суханварӣ дар шеър ифода менамояд. Барои завқи бадеи бахшидани шеър онро бо тавсиф, ташбеҳ, маҷоз, муболиға ва дигар воситаҳои тасвиру санъатҳои адабӣ зеб медиҳанд.

Шеър аз сухани оддӣ, ки бо наср ифода меёбад, фарқ мекунад. Шоир дар шеър ба таносуби муайяни сазоҳо эътибор медиҳад. Оҳанги таъсирбахши шеър ба туфайли таркиби пораҳои мустақили ибораҳо дар мисраъ ба даст меояд. Мувофиқи вазну зарбҳои овозӣ ва мавзунӣ шакли сухани дилкашу оҳангдорро мегирад. Дар бораи шеър Абӯали ибни Сино чунин гуфтааст: «Шеър сухане аст ҳаёлангез, ки аз ақволи (қавли-гуфтори санҷидаи) мавзун ва мутасовӣ (мутасовӣ — бо ҳам баробар) сохта шудааст...». Аз ин рӯ, шеър аз азал зодаи эҳсосу эҳтирос буда, асоси онро образҳои ташкил медиҳад. Ба туфайли образҳои шеър пурмазмун гардида, нафосату фасоҳат пайдо мекунад, ба хонанда лаззат ва таъсири эмотсионалӣ (эҳсосӣ) мебахшад.

Навиштани шеъри пурмазмуну хушоҳанг ва образ-
ҳояш рангоранг кори осон нест. Санъаткорони сухан
дар ҷараёни офаридани шеъри асил мавҷудияти азобу
машаққатҳои зиёдро борҳо таъкид кардаанд. Зеро шеъри
воло аз танӯри сӯзони дилу ҷони эҷодкораш берун
мешавад. Ин сӯзу гудози эҷодиро Мирзо Турсунзода
дар шеъри «Шоиро!» бо эҳтироси баланд ин тавр ба
тасвир гирифтааст:

Шоиро, аз сӯхтан дорӣ хабар,
Пас макун аз оташи сӯзон ҳазар!

Сӯхтан пӯлоду оҳан офарад,
Аз шарора тоза гулхан офарад.

Пурҳарорат гар намешуд офтоб,
Зиндагӣ мегашт аз сармо хароб,

Бе ҳарорат санг буду дил набуд,
Дилкушою пурсафо манзил набуд.

Бе ҳарорат не дамидан буд расм,
Не шукуфтан, не расидан буд расм.

Бе ҳарорат дар лабонат ханда нест,
Хандаи чун машъали тобанда нест.

Шоиро, аз сӯхтан ҳаргиз манол,
Сӯхтанро дӯст медорад висол.

То насӯзӣ, сохтан мушқил бувад,
Дил ба ҷонон бохтан мушқил бувад.

Шеър ҳам бояд занад фавворае,
Аз танӯри дил чу оташпорае.

Сар занад аз дил, ба дил коре кунад,
Нармтар сангин дили ёре кунад.

Ёр донад, ки чи бошад сӯхтан,
Дар вафодорӣ сабақ омӯхтан.

Шоиро, аз сӯхтан дорӣ хабар,
Пас, макун аз оташи сӯзон ҳазар!

ҶОНИБЕК ҚУВНОҚ

«АГАР ЁРОНИ ТУ БЕШАНД...»

Шоири соҳибистеъдод, мутарҷим, публисисти бо-
маҳорат, Корманди шоистаи фарҳанги Ҷумҳурии Ўзбе-
кистон Ҷонибек Қувноқ 10-уми ноябри соли 1941 дар
деҳаи Порашти ноҳияи Фориши вилояти Ҷиззах дар
оилаи коргар ба дунё омад. Мактаби миёнаро соли 1958
дар деҳаи Синтоби ноҳияи Нурато хатм карда, соли
1959 ба факултети таъриху филологияи Донишқадаи
омӯзгории шаҳри Хужанд дохил шуда, онро бо дипло-
ми имтиёзнok хатм кард. Баъди хатми донишқада дар
мактаби миёнаи ба номи Фирдавсии деҳаи Шинги
ноҳияи Панҷакент дар муддати чор моҳ муаллими
кард, баъд ба хидмати ҳарбӣ даъват шуд. Баъди адои
хидмати ҳарбӣ дар деҳаи Фориш, дар мактаби миёнаи
ба номи Рӯдакӣ шаш моҳ муаллими кард, аз соли 1966
дар идораи рӯзномаи «Ҳақиқати Ўзбекистон» ҳамчун
ҳодими адаби, аз соли 1970 ба сифати мудири шуъбаи
адабиёт ва санъат адои вазифа намуд. Ашъори Ҷонибек
аз соли 1964 дар матбуоти Ўзбекистон ва Тоҷикистон
чоп мешавад. Аввалин китоби шеърҳои ӯ соли 1973 бо
номи «Қарз» чоп гардида, сипас маҷмӯаҳои ашъори ӯ
«Арзи дил», «Ифтихор» ва «Розҳо» нашр гардидаанд.
Соли 1998 маҷмӯаи мукаммали шеърҳои ӯ бо унвони
«Саховат» аз тарафи нашриёти «Адиб» чоп шудааст.

Ҷонибек соли 1980 ба узвияти Иттифоқи Нави-
сандагони Ўзбекистон қабул шудааст.

Ҷонибек ба забони ўзбекӣ низ шеърҳо дорад. Бо

номи «Юрак тўлқинлари» («Мавҷҳои дил») шеърҳои ўзбекии ў аз чоп баромадааст. Тарҷумаи чанд достони Алишери Навоӣ, дигар асарҳои адибони мумтозу муосири ўзбек низ ба қалами ў тааллуқ дорад.

Ҷонибек шоири ширингуфтор, тарҷимони бомаҳорат буда, аз ўзбеки ба тоҷикӣ ва аз тоҷикӣ ба ўзбекӣ намунаҳои назму насри адибони тоҷику ўзбекро тарҷима кардааст.

Ҷонибек Қувноқ моҳи ноябри соли 1990 аз олам ҷашм пушидааст.

Дар хусуси ашъори Ҷонибек дар саҳифаҳои матбуот як қатор мақолаҳо нашр гардидаанд. Аз ҷумла, дар мақолаҳои Асадулло Саъдуллоев «Тарҷумони дилҳо», А.Қамаров «Қарзи фарзанд» ва ғайра оиди ашъори Ҷонибек афкори ҷолиби диққат баён шудаанд.

Ҷонибек Қувноқ шоири лирик мебошад. Вай ҳамеша ҳаёти худро барои озодию ободии кишвар сарф карда, эҷодиёташро барои ғанӣ ғардонидани ҳазинаи адабиёти сермиллати мо ва мустақамшавии дӯстии байни халқҳо равона кардааст.

Тасвир ва муҳокимаи лирикӣ қариб дар ҳамаи шеърҳои Ҷонибек дида мешавад ва ин яке аз хусусиятҳои барҷастаи назми ў мебошад. Лирикаи Ҷонибек аз ҷиҳати шаклу мундариҷа, мавзӯ ва услубу забон ғуноғунранг аст.

Одаму одамгарӣ, мардиву мардонагӣ, меҳри Ватан ва ватандӯстӣ, дӯстиву бародархоҳӣ, инчунин васфи табиат дар маркази лирикаи Ҷонибек меистад. Ин маънӣ дар шеърҳои «Одами бо меҳр зинда», «Самарқандам», «Муҳаббати замин», «Нон агар бошад, сурӯд ояд ба ёд» ва ғайра возеҳу равшан ба назар меавад.

Аз ҷумла шоир мегӯяд:

Одамон, одамшиносӣ мушкили ҳар мушkil аст,
Ҳар киро аз ҳар кучое хел-хел обу гил аст.
Дил даруни синаю дар дил ҷаҳони розҳо,
Одамон, одамшиносӣ, бегумон, кори дил аст.

Тасвири табиат ҳам як ҳиссаи лирикаи шоир мебошад.

Дар «Дӯсти дорад чунин» образи деҳқон тасвир ёфта, ба ин восита қисман намуди баҳор нишон дода мешавад, ки ҳаёту меҳнати озодона ва шодонаи одамони мост. Чунончи:

Мезанад деҳқон ба саҳро хаймаро,
Дуд меҳезад зи оташдони ӯ.
Бӯйи ин дуд ин қадар ҳам форам аст,
Нест мисли он гулери рангу бӯ.

Гуногунии тасвир, усул ва санъати бадеи асоси офариниши лавҳаҳои рангоранг ва воситаи ифодаи фикру ҳисси шоир шудааст. Дар ин бобат шеъри «Манзара»-ро мисол овардан мумкин:

Сурх шуд пирохани саркуллаҳо,
Шамъи қалби лолаю гул дар гирифт.
Сурх шуд якбора домони само,
Гӯйе акс аз рухи духтар гирифт.

Шоир манзараи табиатро тасвир карда лавҳаҳои рангину шукуфони онро пеши назар оварда, зебоии Ватани худро тараннум менамояд, завқи табиатдӯсти хонандаро бедор ва парвариш мекунад.

Ватандӯсти ҳам яке аз мавзӯҳои марказии лирикаи Ҷонибек ба шумор меравад. Маҷмӯаи аввалини шоир, ки «Қарз» ном дорад, бо шеъри «Навсафар» оғоз ёфта, қаҳрамони лирикиаш бо номи «Ватан» шеър мегӯяд:

Навсафар ҳастам агар дар роҳи шеър,
Шеър сар кардам, Ватан бо номи ту.

Ватан аввалин манбаи илҳами шоири ватандӯст мебошад.

Ватан мисли модар аст, ки фарзандони худро модарвор парвариш мекунад. Дар шеъри «Ман Ватан дорам» гуфтааст, ки бе Ватан ҳаёти худро гуворо тасвир

карда наметавонад, ў Ватан дорад, барои он дунёи дигар ҳеҷ гоҳ ба вай даркор намешавад. Як каф хоки Ватанро ба ганҷ баробар карда, ҳеҷ гоҳ аз дигар ҷой он хокро ёфтаи мумкин нест, касе, ки тарки Ватан кард, ў дил надорад, гӯён бо маҳорат тасвир кардааст:

Ман Ватан дорам, дигар дунё ба ман даркор нест,
Хоки он ганҷест, ки дар ҳеҷ як бозор нест.

Дил надорад дар вучуд ҳар ки Ватанро тарк кард,
Барги хушк афтад зи шох, ин корро инкор нест.

Дӯсти аз замони қадим ин ҷониб барои мардум басо азизу муътабар будааст ва он ҳаргиз пири на-доштааст.

Дар шеъри «Агар ёрони ту бешанд...» садоқати дӯсти бо маҳорати баланди шоири тасвир ёфтааст:

Суруд аз дӯсти хонем доим,
Суҳан аз дӯсти ронем доим.
Надорад охире дар мулки моён,
Суруди дӯстии мо, азизон.

Суҳанони дар бораи дӯсти навиштаи шоири мумтози тоҷик Лоикро ба хотир орем: «Дар Ўзбекистон тоҷикону ўзбекон бародарвор паҳлуи ҳам зиндагӣ мекунанд, зеро як осмон аз нурҳои офтоб баҳра мебаранд. Дар Тоҷикистон низ тоҷикону ўзбекон аз як чашма об, аз як дастархон нон меҳӯранд. Дар баъзе хонаводаҳо якбора ҳам забони тоҷикиро мешунавед, ҳам лафзи ўзбекиро. Дар як тӯй гоҳҳо домод тоҷик асту арӯс ўзбек, ё баръакс. Агар дар маъракае тоҷик косагул бошад, ўзбек таббох аст».

Дар ҳақиқат дӯстии халқҳо яке аз мавзӯҳои асосии эҷодиёти Ҷонибекро ташкил мекунад, ки дӯсти ин чашмаи хушкнашавандаи байни миллатҳо ба шумор меравад:

Агар ёрони ту бешанд, қадрат кам намегардад,
Чу мижгон пос медоранд, чашмат нам намегардад,
Сари ту бо саробон пеши бесар хам намегардад,
Миёни гамгусорон бар ғамат гам зам намегардад,
Сарои олишон ҳам бе сутун маҳкам намегардад.

Валекин дўстро пайдо намудан кори осон нест,
Шиносад чашми дил онро, ҳама якрӯю яксон нест,
Барои дўсти ҳарфи хушу ҳамҷоми мизон нест,
Баҳои дўсти бо ҷони ширин аст, арзон нест,
Ба ҷуз аз шарбати ҷону дил он хуррам намегардад.

Шоир гуфтааст, ки дўстро то пайдо намудан инсон бисёр азобу уқубат мекашад, баҳои дўсти бисёр қимат мебошад, ки онро ҳатто ба ҷони ширини инсон баробар кардан мумкин аст.

Дар шеъри «Зинда бод!» шоир мегӯяд, ки ҳалолаш бод касе, ки боғи дўстиро обод мекунад, баъд аз он меваҳои ширини зиндагӣ мерӯёнад, чунки дўсти шиори одамдўстон мебошад:

Ҳар ки боғи дўстиро кард бонӣ, зинда бод!
Рӯяд аз он меваҳои зиндагонӣ, зинда бод!
Дўсти бошад шиори ҷумла одамдўстон,
Ҳар ки дорад дар дил аз он гар нишоне, зинда бод!
Душмани — мурдоби кулли тухмату фиску фасод,
Дўсти — роҳи равони меҳрубонӣ зинда бод!
Аз ду дил як дил агар бунёд созад дўсти,
Сар фуруд оварда гӯям: ҷовидонӣ зинда бод!

Дар шеъри «Бисанҷ» Ҷонибек ба дил мурочиаткунон мегӯяд, ки ҳангоми дўсти нав пайдо кардан ўро ҳаматарафа санҷидан лозим. Бояд он дўсти вафодор дар рӯзҳои ночорӣ аз ту дур набошад, росткор, ростгуфтор бошад. Ту дўстро ҳаматарафа санҷ, ки дўсти — ин ғановати ҳаёт аст:

Дӯсти нав ёби, эй дил, дар вафодори бисанҷ,
Дар дами фирӯзию дар рӯзи ночори бисанҷ.
Дӯсти як рӯза бо як кӯза май пайдо шавад,
Зиндагӣ як рӯзи масти нест, садбори бисанҷ.
Мағз аз ҷӯбдона чустан ғояи бемағзӣ аст,
Дӯсти н-ояд зи нокас, кас бупиндори, бисанҷ.
Рӯи ҳар боди хушомад пар мазан, хушёр бош,
Дӯстро дар росткори, ростгuftори бисанҷ.
Нест ранҷе дӯстранҷи, дӯсти — ганҷи ҳаёт,
Ганҷи умри хеш бо чашми харидори бисанҷ.

Дар ашъори эҷодкардаи Ҷонибек ба монанди шеър-ҳои «Кори дил аст», «Дӯстони ростон», «Дунё ша-вем!», «Одаи бо меҳр зинда», «Дӯсти дорад чунин», «Ҳамеша бо ҳам», «Шодоб нест», «Набинад офате ҳаргиз» ва ғайраҳо масъалаҳои дӯсти хеле мустаҳкам ва самимона акси худро ёфтаанд.

Мухаммаси тазмини Ҷонибек ба шеъри М.Турсунзода «**Дӯстонро гум макун**» низ хеле ҷолиби диққат баромадааст:

Тир ағар боши, камонро гум макун,
Хатти парвози нишонро гум макун,
Осмону остонро гум макун,
«То тавони дӯстонро гум макун,
Дӯстони меҳрубонро гум макун».

Ҳар кучо, ки маҷмаи обу гил аст,
Киштаро авҷу барори ҳосил аст,
Рӯд ҳам поянда бо ду соҳил аст,
«Дар ҷаҳон бе дӯст будан мушкил аст,
Мушкилосонкун касонро гум макун»...

Аз гуфтаҳои болоӣ чунин бармеояд, ки Ҷонибек Қувноқ ҳамчун адиб, мутарҷим ва публисистӣ соҳиб-истеъдод дар рушду камоли адабиёти муосир хидмати босазое кардааст. Аз ин рӯ, омӯхтани ҳаёт ва эҷодиёти ӯ барои насли наврас аз аҳамият холи набуда, барои

ҳамчун инсони комил ба воя расидани онҳо, дар рӯҳи ватандӯстӣ пос доштани неъматҳои Ўзбекистони соҳибистиқлол ба онҳо кўмак мерасонад.

Савол ва супоришот:

1. Доир ба ҳаёт ва эҷодиёти шоир маълумот диҳед.
2. Шеърҳои дар боло зикрэфтаро таҳлил ва аз ёд кунед.

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ТАЗМИН ВА МУХАММАС

Тазмин калимаи арабӣ буда, маънои луғавиаш пази-рондан, касеро дар паноҳи худ гирифта аст. Маънии истилоҳии тазмин он аст, ки шоир ягон байт ё мисраи шоири дигарро гирифта, дар пайраи мазмуну шакл (вазну қофия)-и он шеъри дигаре эҷод мекунад.

Мухаммас бошад, як навъи мусаммат мебошад. Маънии луғавии он ба ришта ҷавоҳир кашидан аст. Мусаммат шеърест, ки аз бандҳои ҷудогона иборат буда, мисраи охири бандҳо то поёни шеър ҳамқофия меоянд. Мухаммас ҳамчун як навъи мусаммат чунин шеърест, ки аз бандҳои панҷмисрагӣ иборат буда, қофиябандии он чунин аст: а-а-а-а-а, б-б-б-б-б, в-в-в-в-в ва ҳоказо. Мухаммас ду хел мешавад:

1. Мухаммаси мустақил. Шоир дар эҷоди ин тарзи мухаммас нисбатан озод ва мустақил буда, мувофиқи таъби худ вазну қофия ва радифро кор фармуда метавонад ва дар интиҳоби мавзӯю мазмун низ то андозае соҳибихтиёр мебошад.

2. Мухаммаси тазмин. Дар ин тарзи мухаммас шоир ғазали шоири дигарро интиҳоб намуда, ба он мухаммас мебандад. Шоир дар навиштани чунин мухаммас озоду мустақил намебошад.

ВАТАН — МОДАР

Ватан ҷойи зисту зиндагонӣ, макону маъвоест, ки шахс дар он ба дунё омада ба воя мерасад, мақому мартаба пайдо мекунад. Ватан кишвару сарзаминест, ки бо табиату одамонаш инсонро ба камол мерасонад. Ватан аз гаҳвора, аз остонаи хонаи худ оғоз меёбад. Он бо падару модар, хешу ақрабо, дӯстон азизу гуворост. Аз ин рӯ, Ватанро ифтихор, шаъну шараф, ору номус, обрӯю эътибори инсон мешуморанд. Ватан азизтарин ва ноёбтарин неъматҳои олам, сарвати бебаҳоест, ки онро ба ҳеҷ чизе наметавон иваз кард. Аз ин рӯ, аз замони қадим бузургон фармудаанд, ки одами бева-тан мурғи беболу пар аст. Халқ дар давоми асрҳо шеър-ҳое сурудааст, ки дар онҳо Ватан аз тамоми сарватҳои ҳаёт боло меистад:

Хоки Ватан аз мулки Сулаймон хуштар,
Хори Ватан аз лолаву райҳон хуштар.
Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,
Эй кош, гадо буди ба Канъон, хуштар.

* * *

Лаънат ба касе, ки аз Ватан канда шавад,
Афтад ба гарибию ба кас банда шавад.
Чархи фалаке гардаду ояд ба Ватан,
Чун мурдаи садсола зи нав зинда шавад.

* * *

Аз беватани қанд ба ман нӯш нашуд,
Вазъи дили мардумон ба ман гӯш нашуд.
Чанде гаштам ман ба гирди олам,
Хоки ватан аз дилам фаромӯш нашуд.

Ҳар кас ба Ватан чун гули садбарғ бувад,
Дар беватани рангу рухаш зард бувад.

Ватан монанди модар ягона аст. Он мисли модар муқаддас мебошад. Зеро он ҳамчун модари меҳрубон, ғамхору навозишкор моро ба камол мерасонад. Агар модари аслиамон моро таваллуд карда, бо шири сафед парвариш намуда, забонро ёд дода, оламу одамро ба мо шиносонида бошад, пас Ватан ба сарамон дасти тавонои навозишкорона гузошта, моро аз тамоми офатҳо, аз ҳама гуна ҳамлаю таҷовузи аҷнаби эмин дошта, дар зери болҳои азимаш паноҳонида, моро боз ҳам одамтар менамояд, чун инсони комил тарбия мекунад. Агар Ватан орому осуда ва дар саросари он сулҳу амонӣ ҳукмрон бошад, нозу неъмат ҳам фаровон мегардад, модарон осудаю ором фарзандонашонро парвариш ва тарбия мекунанд. Аз ин ҷост, ки Ватанро дар радифи модар медонанд ва бо ифтихори тамоми меғўянд: «Модар — Ватан», «Ватан модари мушфиқ ва навозишкор аст».

Халқи мо аз қабилӣ халққоест, ки диёр, ватани худро аз дилу ҷон дӯст медорад ва барои оромию ободӣ ва саодати он ҷони худро дарёғ намедорад. Аз ин ҷост, ки аз қазри асрҳои зиёд ҳикматҳои зерин ба гӯш мерасанд: «Ҳифзи ҷон воҷиб асту ҳифзи Ватан аз ҷон воҷибтар»; «Ҳар киро ҳубби (меҳри) Ватан нест, номус не ва ҳар киро номус нест, саодат не»; «Одами беватан — булбули бечаман».

Ин ҳикматҳо аз як тараф табиату ҳислат, муҳимтарин хусусияти ватандӯстии мардуми моро муайян кунад, аз тарафи дигар як навъ васият ва даъвати гузаштагон ба наслҳои оянда аст. Онҳо ниятҳои неке мебошанд, ки фарзандон ин анъанаҳои беҳтарини гузаштагонашонро эҳтирому эҳтиёт кунанд ва идома диҳанд. Ҳамин даъватҳои ватанхоҳона дар назми классикиамон мавқею мартабаи алоҳидаро соҳиб буданд. Чу-

нончи, ҳангоме ба мамлакат аҷнабиёни истилогар ҳучум оварданд, Фирдавсии бузург фикри халқро чунин таъсирбахшу нишонрас ба забон оварда буд:

Зи баҳри бару буму фарзанди хеш,
Зану қўдаки хурду пайванди хеш.
Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем.

Дар давоми бештар аз ҳазор сол халқи мо дар ҳамин рӯҳ тарбият ёфта, ҳисси наҷиби ватандӯстиро ҳамчун мероси гаронбаҳо аз насл ба насл гузаронидааст.

Ватани мо Ўзбекистон аст. Мо дар оғӯши он осудаю ором камол меёбем, аз боду ҳавои он нафас мекашем, аз неъматҳои табиӣ он баҳра мебарем. Аз ин рӯ, аз дилу қон дӯст доштану шариф донишони вай, афзун ва ғани гардонидани сарватҳои иқтисоди маънавии он аз муҳимтарин ва муқаддастарин вазифаи мост. Ватандӯсти аз сифатҳои асосӣ ва беҳтарини одамият аст. Меҳру муҳаббат ба Модар-Ватан, эҳсоси ватандӯстии ватанхоҳи дар қалби ҳар инсон аз овони ҷавонӣ, аз он рӯзе, ки худ ва қадр қимати инсонии худ дигаронро шинохту дарк кард, шуруъ мешавад. Зебост он ҳаёте, ки бо халқат якҷоя аз сар мегузаронӣ. Фақат Ватан ва халқ ба ҳаёти кас маъно ва мақсади ҳақиқӣ мебахшад.

Дар шеъри «Ватан»-и Мирзо Турсунзода меҳри ёру диёр ин тавр самимона ба тасвир гирифта шудааст:

Баҳор омад, зи умрам боз як соли дигар бигзашт,
Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзашт.
Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзашт.

Ватан, дар ҳар кучо омад ба сар фораи ҳавои ту,
Ман аз он сӯи уқёнус бишнидам садои ту.
Агарчи дар миён тӯфону мавҷи баҳрҳо буданд,
Вале омад ба гӯши ман садои рӯдҳои ту.

Ба вақти бозгаштан чун расидам бар ҳудудат ман,
Зи сар то по шудам мафтуну шайдои намудат ман.
Нишастам дар замини ту, паридам дар ҳавои ту,
Ба овози дурудат ман, ба оҳанги сурудат ман.

Агарчи борҳо афтодам аз ёру диёрам дур,
Ба сайёҳи маро карданд гарчи дўстон машхур.
Вале ман дар ҳама ҷо, дар ҳама кунҷу канори даҳр,
Ҳамеша бо Ватан будам, ҳамеша бо Ватан масрур.

Ё ки дар шеъри «Ватан» — и Бозор Собир мавзӯи
Ватан хеле барҷаста тасвир ёфтааст:

Ба рӯи хас равон шавад,
Нахи мизони хасрават.
Яке расад ба хотирам
Калобаҳои модарам.

Ватан, Ватан, Ватан, Ватан,
Манам ба ту тани ба тан.
Қасам агар, қаси туам,
Ҳасам агар, ҳаси туам.

Ба дидаи паридаам
Ниҳодаам пари қаҳат.
Қафи дуо қушодаам
Ба дасти моҳи бегаҳат.

Вучуди туст аз ду тан —
Тани замини ҷисми ман.
Ману туем ҳамбадан,
Ватан, Ватан, Ватан, Ватан.

Ду ҷашми чору хираам
Ба хоктепаҳои ту.
Ба ҷои ин, ба ҷои он
Бимурдаам барои ту.

Ба пуштаҳои ниҳодаи пушт
Азизу авлиёи ту.
Бувад ягонаи кӯчи ман
Мазорпуштаҳои ту...

Савол ва супоришот:

1. Ватан чист ва чаро мо онро дӯст медорем?
2. Рубоиҳои халқиро, ки оиди меҳри Ватан гуфта шудаанд, маънидод кунед.
3. Барои чи Ватанро ба модар монанд мекунам?
4. Суханҳои ҳикматнок ва шеърҳои халқии дар таърифи Ватан ва ватандӯсти гуфташударо аз ёд кунед.
5. Дар мавзӯи «Меҳри Ватан» фикру андешаҳоятонро ба таври хаттӣ баён кунед.

РИВОЯТИ ТОМАРИСА

Ривояти «Ҷанги Томариса бо Куруш (Кайхусрав)» инъикоси бадеии муборизаи ба муқобили истилогарон бурдаи мардумони Осиёи Марказӣ аст. Ин асар ба воситаи «Таърих» ном китоби таърихнависи Юнон (асри V пеш аз мелод) то ба мо расидааст. Чуноне ки дар он ҳикоя карда мешавад, дар қисми шарқии баҳри Каспӣ, дар соҳили дарёи Аракс (Амударё) яке аз қабилаҳои Осиёи Марказӣ — массагетҳон зиндагӣ мекарданд. Мамлакати массагетҳоро Томариса ном зани ҷасур ва боғайрат идора мекард. Подшоҳи сулолаи ҳахоманишиёни Эрон Кайхусрав бо мақсади ба даст даровардани мамлакати массагетҳо бо суханони мак-корона ба назди Томариса вакил фиристода, изҳори ақида кард, ки ўро ба занӣ мегирад. Томариса ин ҳиларо дарк карда фиристодагони ўро қабул накард. Вақте ки Куруш бо роҳи фиреб муваффақият ба даст дароварда натавонист, бо лашкари бешумор ба тарафи Аракс ҳаракат кард ва ба бино кардани кӯпрук (пул) ва амадҳо шурӯъ намуд. Дар ин асно Томариса ба воситаи сафирони худ ба Куруш номаи зеринро фиристонид: «Эй подшоҳи мидиҳо, тайёриҳои худро бас кун. Зеро намедонӣ, ки қасди ту ба ғоидаи ту анҷом меёбад ё не. Осуда бош ва дар мамлакати худ ҳукмронӣ кун, бифзор мо мамлакати худро идора кунем. Вале ту ба ин маслиҳат гӯш намедорӣ, зеро ту сулҳро камтар аз ҷама меҳоҳӣ: пас, равон шав, модо-

ме ки ту бо массагетҳо рӯ ба рӯ шудан меҳоҷӣ, беҳуда кӯпрук масоз! Ба мо муҳлат деҳ, ки аз канори дарё ба серӯза роҳ оқиб равам ва он гоҳ ту ба сӯи мо ҳаракат кун. Агар ту бо мо дар соҳили худ рӯ ба рӯ шудан хоҳӣ, низ ҳамин тавр кун».

Куруш бо маслиҳати атрофиёнаш роҳи ҳиларо пеш гирифта ба Томариса хабар мефиристад, ки бо ӯ дар мамлакати онҳо рӯ ба рӯ шудан меҳоҷад. Томариса аз рӯи ваъдааш ба роҳи серӯза оқиб меравад. Куруш бо аскарони худ аз дарё гузашта, ба масофаи серӯза роҳ рафта, пас оқиб мегардад. Вай як қисми лашкари худ ва таому шаробҳоро дар он ҷо гузошта ба соҳили дарё бармегардад. Массагетҳо бо сардории писари Томариса Спарганис ба қўшуни форсҳо ҳучум карда, онҳоро ба осонӣ мағлуб карда, ба ҳўрдани таом ва нўшидани шаробҳо шурў мекунанд. Дар чунин ҳолат Куруш қўшуни асосии худро ба ҳучум мефиристад. Онҳо массагетҳои масту ғарқи хобро шикаст дода, Спарганисро асир мегиранд.

Вақе ки Томариса воқеаи мағлубияти аскаронаш ва бо ҳила асир гирифта шудани писарашро мешунавад, ба Куруш номаи зеринро мефиристад: «Эй Куруши хунхор, бо ин воқеаи рўйдода фахр макун! Ту писари маро дар ҷанги кушод, мардона ва тан ба тан мағлуб накардаӣ, балки бо шароби макр дастгир намудӣ. Акнун маслиҳати хайрхоҳонаи маро қабул кун: Писарамро ба ман деҳ ва бе талафот ба замини худ баргард ва фахр кун, ки сеяки аскарони массагетҳоро асир гирифтӣ. Агар инро накуни, қасам ба офтоб — худои массагетҳо, ки ту ташнаи хунро аз хун сер хоҳам кард».

Куруш ба нома эътиборе накард. Писари Томариса Спарганис ба ҳуш омада воқеаро пай бурд, хоҳиш кард, ки ўро аз банди занҷирҳо раҳо кунанд. Вақте ки дастони ўро кушоданд, аз асири маргро беҳтар доништа худро кушт. Томариса фаҳмид, ки Куруш маслиҳати ўро гўш накард, тамоми қувваҳояшро ҷамъ карда, ба ҷанг даромад...

Дар байни ду лашкар ҷанги шадиде рӯй дод. Дар охир массагетҳо ғолиб омаданд ва худи Куруш ҳам ҳалок гардид. Томариса машкро аз хун пур карда фармуд, ки ҷасади Курушро ёбанд. Вақте ки ўро ёфтанд, сарашро ба машк фурӯ карда ва ҷасади ўро таҳқиркунон гуфт: «Бо макру фиреб писари маро кашида гирифтӣ ва ман бошам, чунон ки қасам ҳӯрда будам, туро аз хун сер кардам».

Чунон ки аз мазмуни ривоят маълум мегардад, дар он муборизаи аҳли қабилаи массагетҳои Осиёи Марказӣ ба муқобили истилогарони бераҳм ифода ёфтааст ва дар образи Томариса сифатҳои беҳтарини занони сарзамини Осиёи Марказӣ инъикос шудааст. Вай зани оқила ва роҳбари доност. Томариса қалби соф ва иродаи қавӣ дошта, бо тамоми ҳастияш халқу ватанашро дӯст медорад. Ў ба молу мулк дигарон таҳдид намекунад, аммо сарзaminaшро аз ҳар гуна душманон мудоғиба менамояд.

Дар ривоят образи Кайхусрав чун шоҳи истилогар, худбин ифода ёфтааст. Вай бо хислат ва хусусиятҳои ба Томариса муқобил меистад. Кайхусрав ҳариси молу мулк аст. Вай меҳодад сарзамини дигаронро бо ҳар навъ ҳилаю найранг ба даст дарорад. Аммо ба муқобилияти саҳти аҳли қабилаи озодиҳо дучор гардида, ниҳоят шармандавор ҳалок мешавад. Ҳамин тариқ, дар ривояти мазкур ғалабаи некӣ аз болои бадӣ, тантанаи озодӣ ва озоиштагӣ аз болои зулму асорат ифодаи худро ёфтааст.

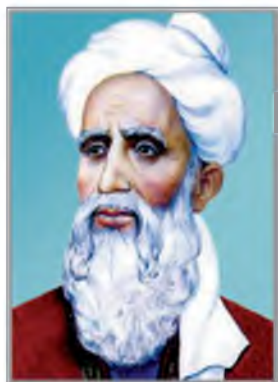

Савол ва супоришот:

1. Барои чи Томариса ба Куруш нома мефиристад?
2. Мазмуни номаи Томарисаро нақл кунед.
3. Куруш бо кадом ҳила аскарони Томарисаро асир мегирад?
4. Томариса баъди ғалаба аз Куруш чи тавр интиқоми худро меситонад?
5. Дар бораи сифатҳои ҳасури ва ватандӯстии Томариса нақл кунед.

ВАСФИ БУХОРО ДАР ШЕЪРҲОИ

АБЎАБДУЛЛОҲИ РЎДАКӢ

*Он кас, ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон
Соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакист.*

Низомии Арӯӣ

Асосгузори адабиёти тоҷик Абӯабдулло Ҷаъфар бинни Муҳаммади Рӯдакӣ тақрибан соли 858 дар деҳаи Рӯдак (Панҷрӯди имрӯзаи ноҳияи Панҷакенти Тоҷикистон) ба дунё омадааст. Кӯдаки ва ҷавонии шоир дар деҳааш мегузарад. Минбаъд ӯ дар шоирӣ ва созандагӣ ном мебарорад. Рӯдакӣ махсусан, уд ва чангро хуб менавохт. Ҳокимони Сомонӣ овозаи ўро шунида, ба дарбори худ ҷалб мекунанд. Дар Бухоро истеъдоди ӯ боз ҳам нашъунамо меёбад.

Аз устод Рӯдакӣ осори адабии зиёде боқӣ монда буд, ки онро сад дафтар, як миллиону ҳазор байт низ гуфтаанд. Аз ин осори бепоёни ӯ то имрӯз қариб ҳазор байт боқӣ мондаасту халос. Мероси боқигузоштаи ўро қасидаву ғазал, қитъаву рубоӣ ва маснавӣ ташкил мекунанд.

Рӯдакӣ ҳангоми пириаш аз тарафи бадхоҳонаш кӯр карда мешавад. Ӯ боз ба зодгоҳи худ баргашта, соли 941 аз дунё ҷашм мепӯшад.

Устод Рӯдакӣ дар ашъори худ дар қатори масъалаҳои адолатпарварӣ, инсондӯстӣ масъалаи ба ватан муҳаббат доштанро низ самимона талқин кардааст.

Дар шеърҳои ӯ гоյи ватандӯсти ва ифтихори милли мавқеи ҷудогона доранд. Чунончи қаҳрамонони лирикии ғазали «Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд» Бухороро ба ҷону дил дӯст медорад, онро аз пойтахти хилофат Бағдод боло меғузорад, насими онро аз мушки Хутан афзалтар мешуморад. Васфи Бухоро ва тасвириҳои лаззатбахши обу замини кишвар тарзи ифодаи гоյи баланди ватандӯстии шоир аст.

Ин шеър ҳиссиёти ватандӯстонаро дар нақшаи ишқу муҳаббат ифода кардааст: ҳар шамоле, ки аз ҷониби Бухоро сӯям меояд, якҷоя бо бӯи гулу мушк ва насими ёсуман мевазад. Ин бӯи ёру диёр аст, ки ба он ҳар кас мушарраф намегардад. Гумон мекуни, ки он бод аз Хутан — макони мушк бошад. Не, асло ин тавр нест! Зеро аз Хутан чунин боди хушбӯй намевазад. Ин бод аз бари маъшуқаи зебои ман аст, ки ҳамчун ситораи дурахшон дар осмони хотирам нурафшонӣ мекунаду мудом номаш вирди забонам аст...

Ҳамин тавр, шоир дилбастагиро муҳаббати тамомашро ба шаҳри Бухоро, ки давраи камолоти эҷодияш он ҷо сураи гирифтаю гузаштааст ва ба маъшуқаи дилрабоияш, ки он ҷо зиндагӣ мекунад, ин тавр равоноу дилкаш ба қалам овардааст:

Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯи гулу мушк¹ насими суман ояд.
Бар ҳар зану ҳар мард кучо барвазад он бод?
Гӯи магар он бод ҳаме аз Хутан ояд.
Не, не, зи Хутан² бод чунин хуш навазад ҳеҷ,
К-он бод ҳаме аз бари маъшуқи ман ояд.

¹ *Мушк* — моддаи сиёҳранги хушбӯй, ки аз нофи як хел оху ҳосил мешавад

² *Хутан* — номи вилояти макони мушк дар Чин

Эй турки камарбаста¹, чунонам зи фироқат,
Гўянд қабои ту маро пираҳан ояд.
Ҳар шаб нигаронам ба Яман² то ту барой,
Зеро ки Суҳайлию Суҳайл³ аз Яман ояд.
Кӯшам, ки бипӯшам, санамо, номи ту аз халқ,
То номи ту кам дар даҳани анҷуман ояд.
Бо ҳар ки сухан гўям агар хоҳаму гар не,
Аввал суханам номи ту андар даҳан ояд.

Ҳисси ватандӯстӣ дар қасидаи нопурраи «Дар вас-
фи Бухоро» низ дар назари аввал меистад. Ҳуччатҳои
таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки боре Наср ибни Аҳмад
ба Ҳирот сафар мекунад. Азбаски Ҳирот обу ҳавои
хуш ва табиати зебо дошт, ӯ чор сол он ҷо мекӯнад
ва гӯё пойтахти худ шаҳри Бухоро аз ёд мебарорад.
Вазирону сарлашкарон аз ин ҳол хеле ба танг мео-
янд, вале чуръат карда наметавонанд, ки дар бораи
аз ёру диёр дур мондани худ ва тезтар ба Бухоро
баргаштан ба подшоҳ чизе гўянд. Вале азбаски замона
осоишта буд, амир аз фароғат даст намекашид. Сар-
кардаҳои муштоқи Бухоро бошанд, хоҳиши худро ба
амир маъқул карда наметавонистанд. Онҳо аз устод
Рӯдакӣ хоҳиш мекунанд, ки бо қувваи шеър ба амир
таъсир расонад, то ки вай майли Бухоро намояд.
Рӯдакӣ розӣ мешавад. Вай дар васфи Бухоро, роҳ ва
тасвири ба пойтахт рафтани амири сомонӣ қасидае
навишта, пагоҳӣ, вақте ки амири сархуш хумори ша-
бонаро мебаровард, ин суруди пур аз нишоту шодмо-
ниро бо уд дар пардаи «Ушшоқ» месарояд.

Аз матни суруд пеши назар ин манзара ҷилвагар
мегардад: ба машоми қаҳрамони лирикӣ якзайл бӯи
Ҷўи Мўлиён мерасад. Ҳамчунин эҳсоси ёди ёри меҳ-
рубон ўро парешонхотир намуда, торафт косаи саб-

¹ *Турки камарбаста* — киноя аз маҳбубаи сарвқомат

² *Яман* — номи мамлакатест дар ҷануби нимҷазираи Арабистон;
ин ҷо киноя ба қисми ҷанубии осмон

³ *Суҳайл* — номи ситораи дурахшон дар қисми ҷанубии осмон

рашро лабрес мегардонад. Ў аз ин бўи обу хок ва ёди ёри қарини худ ҳам болидахотир асту ҳам дар ҳаяҷон. Аз ин рӯ ҳар чӣ тезтар меҳоҳад ба дидани дидори онҳо мушарраф гардад. Ин аст, ки бо ҷидду ҷаҳд сӯи ёру диёр шитоб мекунад. Регзорҳои Ому ва душвориҳои роҳи он зери пояш чун шоҳии нозуки нақшин сабук тай мегарданд. Оби пурҷӯшу хурӯши Ҷайхун ҳам ба хотири шодмонии дидори дӯстон аспӣ ўро ба ҳарос намеоварад. Зеро Бухоро наздик аст. Эй Бухоро! Ту ҳамеша шоду дер вақт поянда бош! Зеро амири сомони сӯят хушу хуррам раҳсипор аст. Ин амири шодмон моҳ асту ту Бухорои азизам — осмон. Ва бубин, ки бо назокату латофате моҳ барои дидорбинӣ сӯят шитобон роҳрав аст. Ҷамҷунин, мир сарви болоқадест, ки сӯии бўстони хеш — Бухоро роҳнавард...

Бӯии Ҷӯии Мулиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.
Реги Омуву дурушти роҳи ў
Зери поям парниён¹ ояд ҳаме.
Оби Ҷайхун² аз нишоти рӯи дӯст,
Хинги³ моро то миён ояд ҳаме.
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Мир наздат шодмон ояд ҳаме.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯии осмон ояд ҳаме.
Мир сарв асту Бухоро бўстон,
Сарв сӯии бўстон ояд ҳаме.

Ҳамин тавр, Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ тавассути ин шеъри шевою асил ва дардошною ватанпарварона Насри Сомониро, ки мусофирати тӯлонӣ саргарми айшу нӯш шуда ватан, хешу ақрабо ва тахту тоҷро фа-

¹ *Парниён* — ҳарир, матои нафис, шоҳии нозуки нақшдор

² *Ҷайхун* — номи дарё

³ *Хинг* — асп, аспӣ сафеду хокистарранг

ромӯш карда буд, маҷбур сохт, ки сару либосро фаромӯш карда озими пойтахти давлаташ — Бухорои Шариф гардад. Устод Рӯдаки дар ин шеър ватанро ҳаммаъно, ҳамсангу ҳамрадифи ёри меҳрубону аҳли хонавода ва дӯстону хешу ақрабо донистааст.

Дар асоси ин воқеа нависанда Расул Ҳодизода ҳикояи таърихии «Бӯйи Чӯйи Мӯлиён...»-ро эҷод кардааст.

БҶҶҶҶ ЧҶҶҶ МҶҶҶҶ...

(Порчае аз ҳикояти таърихии Р.Ҳодизода, ихтисоран)

Рӯдаки ҳар рӯз пас аз ноширо сари сандаличаи хатнависи нишаста ба мутолиаи китоб машғул мешуд...

Соатҳо мегузашт, аммо Рӯдаки аз китоб сар намебардошт.

Вай дар ин саргармию машғули ҳатто ба чодир дохил шудани се нафар аз бузургон ва муқаррабони амир-Абӯҷаъфар, Муҳаммад Солеҳ ва Тоҳири Балхи-ро нафаҳмида монд.

«Салом»-и онҳо Рӯдакиро дар он лаҳза аз сайру гашти дунёи дигар ба ин олами воқеӣ баргардонид. Вай зуд аз ҷой бархоста ҷавоби салом дод ва барои меҳмонони ғайричашмдошташ ҷой дуруст карда, онҳоро ба нишастан таклиф намуд.

Рӯдаки ду даст рӯйи сина гузошта изҳори хушнудӣ кард ва сипас коғазпораю дастнависҳои рӯи сандалиро ғундошта, дар як ғӯшаи чодир болои сандуқчаи зебои кандакорӣ ҷӯбӣ гузошт. Вай кор мекарду аммо дар дилаш ҳайрон буд, ки ин се каси олимақом дар ин соати бемаҳал чаро ба чодирӣ ӯ омадаанд.

— Шоир, рӯзҳои охир аз чодирӣ худ кам мебароед, гумон кардем, мабод ки беморие рӯй дода бошад, — ба гап шурӯъ намуд Муҳаммад Солеҳ пас аз он ки Рӯдаки дар ҷои худ нишаст.

— На, тандурустам, аммо боронҳои пай дар пай ва ин осмони ҳамеша тира касро дилтанг мекунад, ҳавсалае нест, ки аз чодир берун бароям. Дар ин соатҳо китобхони машғулияти дилписандест.

Муҳаммад Солеҳ ба Тоҳир нигоҳе карда, ўро гўё ба сухан даъват намуд. Тоҳир сарашро як поин андохту пас чашмони сиёҳи калон ва қариб дар зери абрў мондаи худро рост ба уде¹, ки дар чўби чинор овезон буд, дўхт. Абўҷаъфар ҳамоно намехост, ки риштаи сухан канда шавад, шояд аз ин сабаб бошад, ки бе ҳеҷ зарурат:

— Рост мегўед, шоир дар ин соатҳо кас намехоҳад аз чодирӣ худ берун барояд, — гуфта монд.

— Ба чуз ин муддати сафар ҳам хеле тўл кашид, ин зиндагии дур аз хонаву ҷо, аз зану фарзанд касро дилгир кард, — гуфт Муҳаммад Солеҳ.

— Магар амири мо ба ин зудӣ майли Бухоро надоранд? — пурсид Рўдакӣ.

— Борҳо бо ишора суханро ба сари ин матлаб меовардем, аммо ҷаноби амир ҳамеша ба гапҳои мо эътиное накарда, ба васфи боғу меваҳои Бодғис, ситиши доғдоғу² чарогоҳҳои Ҳирот мегузаранд.

— Оё хоҷа саъй накардаанд, ки ҳазрати амир ба сўи Бухоро моил бошанд? — ба Тоҳирӣ Балхӣ рўй овард Рўдакӣ.

— Дар хилват аз амирон пурсида будам, аммо он кас абрўвон дар ҳам кашида чизе нагуфтанд...

— Обу ҳавои Бухоро, хосса дар баҳорон, аз табиати ин ҷо камӣ надорад. Зебоии Мўлиён, ҳавои хуши он магар аз ин ҳаво бартар аст? — гуфт Рўдакӣ.

— Оре, — ҷавоб дод Муҳаммад Солеҳ, — чи хуб буд, ки мо баҳорро дар Бухоро, дар пеши аёлу фарзанди худ гузаронида, пас дар гармии тобистон ба Самарқанд равем. Агар амир ба ин розӣ мешуданд, ҳама аз ин табоҳӣ ва дурии диёр наҷот меёфтем...

¹ Уд — номи як асбоби мусиқӣ

² Доғдоғ — ҷое, ки ба аспон, хачирон, шутурон ва ғайра тамға мегузоштанд

— Шоири гиromӣ, мо бандагон назди шумо ба ниёзе омадем ва аминем, ки моро ноумед нахоҳед кард, — ба сухан шуруъ намуд Муҳаммад Солеҳ ва нигоҳи ризомандонаи Рӯдакиро дида, далелтар шуда давом намуд. — Дар маҷлиси дигаре, ки амири кабир барпо хоҳанд кард, мо бо машварат хостем, суханро аз Бухоро оғоз карда, он касро ба бозгашт моил намоем. Аммо кӯтоҳии суханони мо шояд матлабро ба даст наорад. Яқин аст, ки дар чунин соат бадеҳаю ғазалҳои пуробуранг ва хушоҳанги шумо ба дили мир бештар асар дорад. Шояд аз суханҳои пуртаъсиратон ҳамагӣ аз ин дармондагӣ раҳой ёбем.

— Гумон намекунам, ки шеърҳои банда аз суханони хоҷагони гиromӣ дар назди Мирамон сангинтар¹ ва гаронбаҳотар бошад, — гуфт Рӯдакӣ.

— Шоири муҳтарам, мо ба хубӣ медонем, ки на танҳо мартабаи шеър, ҳатто пояи эҳтироми шумо низ пеши амири мо ниҳоят бузург аст. Сухан, ки аз забони шумо баромад, ба мири мо яқинан таъсир хоҳад кард, — гуфт Тоҳири Балхӣ...

— Шоири мо эмин бошанд, ки дар адои ҳаққи хидматашон ҳарчи амир аз симу зару дирам диҳад, мо дучанд аз он зиёда бахшиш мекунем, — гуфт Абӯҷаъфар ба Тоҳири Балхӣ чашмак зада.

Рӯдакӣ бо чашмони оташбор ба Абӯҷаъфар нигоҳе карду бо табассуми кинояомез гуфт:

— Хоҷаи ман, сухане, ки қимати он ба симу зар андоза карда мешавад, шеъре, ки ба умеди тиллову дирам гуфта мешавад, он таъсиреро надорад, ки шумо мехоҳед... Ёди Бухоро, ёди диёри азиз аз хирворҳои тилло гаронбаҳотар аст ва шояд ҳаминҳо ба дили ман рӯху қувваи бузурге бахшанду сухане аз ниҳонхонаи дил берун ояд ва ба қалби дигаре роҳ ёбад.

Дар ҷавоби Рӯдакӣ садое набаромад. Ин кинояти тунди шоир онҳоро дар ҳолати ноҳинчоре² гузошт,

¹ Сангин — вазнин

² Ноҳинчор — ногувор, нофорам

аммо баробари ҳамин аз ишораи ризомандонаи Рӯдакӣ хурсандиашонро пинҳон карда наметавонистанд. Чашмони аз шодӣ дурахшони онҳо баробар ба Рӯдакӣ дӯхта шуданд.

— Ташаккур, устои муҳтарам, — гуфт ниҳоят Муҳаммад Солеҳ, — аз ин илтифоти шумо аҳли Бухоро ва алалхусус, вазири олиҷоҳ, ҳазрати Балъамӣ ниҳоят хурсанд хоҳанд шуд...

Ҳавои сарду нами чандрӯза ба ҷисми заифу бемори Наср таъсири бад кард. Сулфай ӯ зиёд шуда, ҳарорати баданаш ҳам аз эътидол баромад ва аз ин сабаб чанд рӯз дар чодир дар як вазъияти танге ба сар бурд. Аз беморию танҳои чунон дилтангу инчиқ шуд, ки хидматгорон ҳама ба ҷон расиданд. Аммо дар давоми ду рӯзи охир ҳаво нағз шуду дар миҷози ӯ аломати хушҳолӣ пайдо гашт ва ба муқаррабони¹ худ бо нармӣ муомила мекард.

Имрӯз пағоҳи Муҳаммад Солеҳро ҷеғ зада овард ва ҳамроҳ бе дилтангию хурдагирӣ² ноширо кард. Вақте ки Муҳаммад Солеҳ бо иҷозати Наср таъзимкунон аз пеши вай дур мешуд, амир ўро аз роҳ боздошту фармуд, ки бегоҳӣ пас аз намози аср дар чодирӣ ӯ ҷамъ оянд, то даме дилхушӣ кунанд. Таъкид намуд, ки Рӯдакӣ низ дар ин маҷлис ҳозир бошад.

Муҳаммад Солеҳ ин хабарро зуд ба Абӯҷаъфар расонд ва ҳар ду то бегоҳ бо маслиҳату машварат асбоби зиёфатро ҳозир намуданд. Муҳаммад Солеҳ ин дафъа шахсан худаш Рӯдакиро даъват намуд.

Аҳли маҷлиси имрӯза аз ҳар дафъа дида камтар буд. Файр аз муқаррабони амир, Рӯдакӣ ва ровии³ ӯ, боз се тан навозанда бо танбӯру мусиқор ва найи худ нишаста буданд. Рӯдакӣ дар пешгоҳи чодир, дар паҳлуи Муҳаммад Солеҳ ҷо гирифта буд. Вай бо уд ду-се

¹ *Муқарраб* — наздик (дар ин ҷо мансабдори наздики амир)

² *Хурдагирӣ* — айбҷӯӣ, эродгирӣ

³ *Ровӣ* — ривояткунанда, нақлкунанда, гӯянда, хонандаи шеър

таронаи хурди ошиқона хонду бештар ба созу оҳанги навозандагон гӯш медод...

Суҳбат хеле бербита ва бетартиб тӯл мекашид... Ҳанӯз акси садои пардаҳои охиринаи танбӯр паст на-шуда буд, ки Рӯдакӣ аз ҷои худ нимхез шуд, ду даст болои сина гузошт ва бо овози ҷарангдораш гуфт:

— Худойгоно¹, мо бандагон аз сарзамини паҳно-вари давлати амирамон дар ҳар гӯшаву каноре, ки бошем, дили мо дар Бухорост. Ба ҳубӣ медонем, ки бинои давлати бузурги амирамон дар Бухоро қарор ёфтааст. Чанд рӯз аз ин пеш дар ёди ин шаҳри азиз ва муборак, дар ёди ёрон ва дӯстони гиромӣ, ки инти-зори қадами малики олиҷоҳро мебаранд, банда ма-деҳае гуфта будам. Агар дастур шавад, чанд байте аз он бисароям...

Рӯдакӣ удро ба даст гирифт ва дар ҳолате, ки чашмонашро аз ҷуссаи наҳифи кӯзапушт ва сари по-инандоштаи Наср намеканд, торҳои онро соз кард. Пас удро болои сина гузошту ба гӯшақҳои он нигоҳ карда, ба навохтан сар кард. Ҳама якбора хомӯш ва беҳаракат монданд. Танҳо аз вазиши шаббода болои чодир ба ҷунбиш омада, садои хишир-хишири он ба гӯш мерасид. Рӯдакӣ чашмонашро пӯшид, овози каме ларзон, вале ҷарангдори ӯ сарахбори пардаи ушшоқ-ро гирифт...

Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳама,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳама.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯи осмон ояд ҳама.
Мир сарв асту Бухоро бўстон,
Сарв сӯи бўстон ояд ҳама.
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Мир наздат меҳмон ояд ҳама.

Пардаи охиринаи оҳанг тамом нашуда ва шунавандогони лолу мабхут ҳанӯз таассуроти дили худро ҳолӣ

¹ *Худойгоно* — эй подшоҳи бузург

накарда буданд, ки якбора садои ҳой-ҳой гиристанӣ Наср баланд шуд...

— Таҳсину офарин, шоири гиромӣ, — гуфт ӯ бо овози хиррӣ ва гиряолуд, — дили афғору пурдарди моро бо ёди Бухоро шод кардед, ба тани афсурдаи мо қувваи тоза додед... Таҳсин, офарин...

Наср ба Муҳаммад Солеҳ рӯй овард:

— Пагоҳ ба тамоми ўрдугоҳ¹ — эълон кунед, раҳти сафарро банданд, ҳар чӣ зудтар ба сӯи Бухоро ҳаракат кунем. Ба сӯи Бухоро, фаҳмидед, ба сӯи Бухоро! — чашмони Наср ба Рӯдакӣ нигаронида шуданд, — Бухоро, ... ташаккур... шоири муҳтарам. Ташаккур, аҳсант...

Савол ва суҷорикот:

1. Барои чӣ шоир насими Бухороро аз мушки Хутан афзалтар мешуморад?
2. Шеърӣ «Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд»-ро аз ёд карда ифоданок хонед.
3. Чаро шоир аз бӯи чӯи Муълиён ва ёди ёри меҳрубон ҳам болидахотир асту ҳам дар ҳаяҷон?
4. Шоир амири сомонӣ ва Бухороро ба чӣ монанд кардааст?
5. Дар ҳикояи «Бӯи чӯи Муълиён» вақтгузаронии устод Рӯдакӣ дар ўрдугоҳ чӣ тавр тасвир шудааст?
6. Барои чӣ амалдорони амир худро дар назди подшоҳ нисбат ба Рӯдакӣ ҳақиру нотавабон меҳисобиданд?
7. Муқаррабони амир бо кадом мақсад ба назди шоир омаданд?
8. Абӯҷаъфар қимати суҳанони шоирро бо чӣ баҳо қадр кардани шуд, вале Рӯдакӣ ба онҳо чӣ ҷавоб дод?
9. Аз сўҳбати устод Рӯдакӣ ва муқаррабони амир кадом хислатҳои шоирро пай бурдед?
10. Чаро хидматгори, сипоҳиён ва амалдорони амир дар ёди Ватан — Бухоро буданд, аммо имконияти бозгаштан надохтанд?
11. Чӣ тавр устод Рӯдакӣ орзуи ба назди ёру диёр бозгаштани амир ва тамоми лашкарро амалӣ гардонид?
12. Мазмуни суруди шоир ва таъсири онро ба аҳли маҷлис, махсусан, ба амир шарҳ диҳед.

¹ Ўрдугоҳ — лашкаргоҳ, ҷои истодани лашкар

ЁДИ БАТАН ДАР ШЕЪРҲОИ

КАМОЛИ ХУЧАНДИ

*Оламе рӯй намуданд ба ашғори Камол,
Ки ҳаёлотии латиф аст дар оби суҳанаиш.*

Камоли Хучандӣ дар таърихи адабиёти тоҷик ҳамчун шоири лирик шинохта шудааст. Лирика рӯҳи равони назми ӯст. Ӯ ин навъ шеъри тоҷикиро дар адабиётамон ба авҷи аъло расонида, назокату латофати онро манзури хонандагони зиёд гардондааст.

Камол умри дароз дидааст. Аммо ин умри тӯлонии ӯ аксар дар зери азоби бекасии ва дур аз ёру диёр гузаштааст. Аз ин рӯ, дар шеърҳои бештар орзуи Ватан, зодгоҳи азизаш карда, дар айёми ғарибӣ ва оворагардиҳо онро аз гулистонҳо беҳтар донистааст, худро ба булбули аз гулшан дурафтода монанд кардааст. Садои нолаҳои дилхароши шоири ғариб аз ашъораш маҳзунона ба гӯш мерасанд:

Кӯи ту хоҳад ин дили овора бе бихишт,
Мурғи ғарибро зи гулистон Ватан беҳ аст.

* * *

Дилам ба зулфи ту чун аст, аз ин ғариб мапурс,
Ки шом чун гузарад бар ғариб, ман донам.

* * *

Чи пурсӣ аз Камол, охир, ки дур аз рӯи ман чунӣ,
Чи бошад ҳоли он булбул, ки аз гулшан чудо афтад?!

Камол, чи тавре таъкид намудем, аз ёру диёр маҳ-
рум гашта, дар шаҳрҳои бегона ба бисёр машаққатҳо
дучор мегардад, аз бекаси, ғарибӣ ва оворагардиҳо ба
танг меояд. Ў оқибат ранҷур ва дардманд мегардад. Аммо
аз як тараф пири, тангдасти ва аз тарафи дигар дурии
роҳ ва воқеаҳои мудҳиши замона имкон намедиханд,
ки ба ватани худ баргардад. Дури аз ёру диёр, бекаси
ва тангдастиҳо дар кишвари бегона дар дили шоири
ҳассос қадру қимати ватан ва шавқи дидори дӯсто-
нашро боз ҳам зиёдтар менамуд. Аммо шоир илоҳи ба
мақсад расидан надошт. Ин буд, ки аз ғарибӣ ва бека-
сии худ фарёдҳои ғамгинона кардааст:

Дил муқими кӯи ҷонон асту ман ин ҷо ғариб,
Чун кунад бечораи мискин танҳо ғариб.
Орзуманди диёри хешаму ёрони хеш,
Дар ҷаҳон то чанд ғардам бесару бепо ғариб?!
Чун ту дар ғурбат наҷфтоди, чи дони ҳоли мо?
Меҳнати ғурбат надонад ҳеҷ кас, илло ғариб.
Ҳаргиз аз роҳи қарам рӯзе напурсидӣ, ки чист.
Ҳоли зори мустаманде монда дур аз мо ғариб?
Чун дар ин даврон намеафтад касе бар ҳоли мо,
Дар ҷунин шаҳре, ки мебинӣ, кӣ афтад бо ғариб?
Дар ғарибӣ ҷон ба саҳти медиҳад мискин Камол,
Во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғарибо, во ғариб!

Камоли Хуҷандӣ бо вучуди дар ин гуна аҳволи
вазнин умр ба сар бурдан дар шеърҳояш ватани ҷоно-
ҷони худро муқаддас дониста, хоки онро аз ҳама чиз-
ҳо азизтар ва муътабартар донистааст. Ў чун шоири
ватандӯст ҳеҷ гоҳ зодгоҳи азизи худ Хуҷандро аз ёд
набаровардааст. Обу хок, меваҳои шакарин ва табиати
дилфиреби онро ёд карда, тамоми умр аз хуҷандӣ
будани худ фахр намудааст:

Бо лутфи табъ мардуми Шероз аз Камол
Бовар намекунамд, ки ғўям: хуҷандиям.

* * *

Хоки Хуҷандро, ки зи Шероз кам ниҳанд,
Омад ба рӯзгори ту обе ба рӯи кор.

* * *

Гар бичӯянд ба сад қарн, наёбанд, Камол,
Булбуле чун ту ғазалхон ба чамаиҳои Хуҷанд.

АЗ РУБОИЁТ

То фикрати ман ниҳод бунёди сухан,
Обод шуд аз ман тарабободи сухан.
Мехост сухан зи дасти бетабён дод,
Додам ба ишпорати хирад доди сухан.

Савол ва супоришот:

1. Чаро шоир барои мурғи ғариб аз гулистон дида ватанро беҳтар донистааст?
2. Ҳоли булбули аз гулшан дур афтода чӣ тавр аст? Чаро шоир ҳоли худро ба булбули аз гулшан ҷудо гашта монанд кардааст?
3. Барои чӣ шоири ғариб ба ватани худ баргашта наметавонад?
4. Ғазали «Дил муқими кӯи ҷонон...»-ро аз ёд кунед.
5. Барои чӣ шоир зодгоҳи азизи худро аз ёд набаровардааст?
6. Чаро шоир аз хуҷандӣ будани худ фахр намудааст?

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ҒАЗАЛ

Ғазал калимаи арабӣ буда, маънои луғавиаш дӯст доштан, изҳори ишқу муҳаббат кардан аст. Ғазал истилоҳи адабиётшиносӣ мебошад. Он жанри мустақили лирикие мебошад, ки аксар вақт дар мавзӯи ишқ

дар ҳаҷми 7—12 байт (ва аз он кам ё зиёд ҳам) навишта шуда, қофияи якхелаи сохти аа, ба, ва-ро соҳиб аст. Байти аввали газалро матлаъ меноманд, ки маънои луғавии ҷои баромадан ё ки тулӯғоҳи офтобро дорад. Қофияҳои мисраъҳои дуҷуми байтҳои газал бо матлаъ мувофиқ меоянд. Байти охирини газалро мақтаъ меноманд, ки маънии ҷои тамом шуданро дорад. Аксар вақт байтҳои газал бо ҳамдигар алоқаманд шуда, бо маъниву образҳо якдигарро қувват медеҳанд.

Дар газал эҳсосот инъикос меёбад. Гарчанд мавзӯи марказии газал ишқу муҳаббат, тараннуми ҳусну ҷамоли маъшуқа ва изҳори ҳолати рӯҳии қаҳрамони лирикӣ бошад ҳам, аммо дар он мавзӯҳои дигари иҷтимоӣ, аз қабилӣ ватанпарастӣ, инсондӯстӣ, танқиди беадолатиҳои замона низ тасвир мешаванд. Дар ғазали Камолӣ Хуҷандӣ «Дил муқими қӯи ҷонон...» ғарибӣ ва бекасии шоир хеле таъсирбахш ба тасвир гирифта шудааст.

Шоир дар ғазали мазкур орзуи ба Ватани азизаш Хуҷанд баргаштан ва ҳамеша дар канори халқаш буданро таъкид намуда, аз дурии ёру диёр шикваҳо мекунад. Камол Ватанро аз ҳама чиз болотар ва чун ҷон азиз медонад. Барои ӯ ҳар як зарраи хоки Ватан чун ғавҳараки чашм муқаддас буда, шоир хонандагонро барои ҳамеша дӯст доштану пос доштан ва ҳимоятгар будану бо ёди он зистанро тарғиб намуда, чунин мегӯяд:

Хоки поят дӯст дорад чашми ман,
Нест айб эй дӯстон «хубб-ул-Ватан»¹

¹ *Хубб-ул — Ватан — дӯст доштани Ватан*

ИНЪИКОСИ ҚАҲРАМОНИИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР ОСОРИ

САДРИДДИН АЙНӢ

Садриддин Айнӣ 15-уми апрели соли 1878 дар деҳаи Соктареи ноҳияи Гиждувони вилояти Бухоро таваллуд ёфтааст. Падари ӯ Саидмуродхоҷа деҳқони камбағал буд. Ин марди меҳнатдӯст танҳо бо деҳқонӣ эҳтиёҷи оиларо қонеъ гардонида наметавонист. Аз ин рӯ, маҷбур буд, ки ба касбҳои бофандагӣ ва санги осӣётарошӣ низ машғул шавад.

Саидмуродхоҷа шахси бофазлу дониш ва соҳиби хату савод буд, илму адабиётро дӯст медошт. Бинобар ин, барои илмдӯсту маърифатпарвар намудани фарзандони худ кӯшиш мекунад. Садриддини хурдсол ҳам бо ёрию мадади падари ғамхору меҳрубонаш тарбияи дуруст гирифта, хату савод мебарорад.

Айнӣ аз овони кӯдакӣ ба адабиёт завқу ҳаваси калон дошт. «Шеърхоро дӯст медоштам, ҳарчанд маъниҳои онҳоро дуруст нафаҳмам ҳам, оҳанги онҳо ба ман гуворо менамуд ва ба ёд карда хонда ғаштани баъзе шеърҳо кӯшиш мекардам», — ёдоварӣ мекунад ӯ сонитар. Маслиҳат ва шеърхониҳои падар дар Айнии ҷавон таъби шеърғӯиро бедор мекунад. Айнӣ бештар шеърҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Навоӣ, Ғузулӣ ва дигаронро мутолиа ва аз ёд мекунад.

Айёми нисбатан беғаму хурсандонаи кӯдакӣ дер давом накард. Тобистони соли 1889 Садриддини ёздаҳсола аввал аз падар ва баъди 40 рӯз аз модари меҳрубонаш чудо мегардад. Онҳо гирифтори вабои

умумӣ шуда буданд. Садриддин пас аз парасторӣ ва шифо ёфтани бародарони хурдсолар Сирочиддин ва Киромиддин, ки тарбияи онҳоро ба зимма гирифта буд, барои таҳсили илм бо ҳамроҳии акааш Муҳиддинхоҷа роҳи Бухоро пеш мегирад. Илму дониш гирифтани дар он давра барои ятимону талабагони бепул хеле душвор буд. Айниро ҳам лозим меояд, ки дар роҳи шахси бофазлу камол шудан бисёр монеаю нодорамиҳои зиндагӣ, азобу душвориҳои моддию маънавиро паси сар намояд, дар кӯчаҳои тангу тори Бухоро ба умеди пайдо кардани манзилгоҳ сарсония саргардонӣ дида, бо ҷомашӯӣ, ошпазӣ, фарроши барин корҳои вазнин хидмати шарикдарсони сарватманди кундзехн ва монанди инро ба ҷо орад. Бо вучуди ин, истеъдоди фитрӣ, муҳаббати бепоён ба адабиёт, санъату маданияти халқ, меҳнатдӯсти ба Айни имкон доданд, ки дар андак муддат дар байни толибилмон бо донишмандию завқӣ баланди шеършиносии обрӯю эътибор пайдо намояд.

Дар ин шаҳри қадима Садриддини илму адабиётпарвар ба хонаи Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё, ки аз рӯҳониёни равшанфикри Бухоро буд ва анҷумани шоиронро дар манзили худ ташкил мекард, роҳ меёбад. Ў бо аҳли илму адаби замон ошноӣ пайдо мекунад. Бо андеша ва афкори иҷтимоии Аҳмади Дониш, Шамсиддин Шоҳин, Мирзо Ҳайити Саҳбо шинос мегардад. Бо Абдулвоҳиди Мунзим ва Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат дӯсти ҷонӣ мешавад. Бо мадади онҳо мадрасаро хатм намуда, муддате дар он ҷо омӯзгорӣ мекунад. Сипас бо Аҳмадҷон Маҳмуди Ҳамдӣ дар ҳавлии Мунзим мактаби усули нав кушода ҳудаш дарс медиҳад. Барои толибилмон китоби дарсии «Таҳзиб-ус-сибён»-ро менависад. Соли 1909 бо иғвои муллоҳои мутаассиб таълимгоҳ баста мешавад. Соли 1910 бо Мунзим ва бо пуштибонии дигар равшанфикрон аз ҷумла Садри Зиё анҷумани пинҳонии «Тарбияти атфол»-ро барпо менамояд, ки он дар фурсати кӯтоҳ шаш мактаби

усули нави таълимо ташкил медиҳад. Ин анҷуман аз ҳисоби худ ҷавонони соҳибистеъдодро барои таҳсил ба хориҷа равон мекард. Айни аз ғаёлони чунин ҷунбишҳои ватанпарастӣ буд.

Бо фармони қушбеги Айни аз корҳои таълими дур карда мешавад. Ў як муддат дар зери таъқиби қушбеги монда, дар корхонаи пахтаи Қизилтеппа (воҳеъ дар берун аз Бухоро) кор мекунад. Соли 1916 ўро амир Олимхон дар яке аз мадрасаҳои муътабари Бухоро мударрис таъин мекунад. Аммо Айни дарсгӯи накарда, бо корҳои адабию сиёсӣ машғул мегардад. 9 апрели соли 1917 Айниро дар ҳучрааш дастгир намуда ба зиндон мепартоянд. Бо фармони амир 75 ҷӯб мезананд. Вай ба ҳолати марг яқин буд, ки сарбозони рус бо хоҳишу дархости равшанфикрони тоҷик ўро аз зиндон халос мекунанд. Айни 52 рӯз дар бемористони Когон бистарӣ шуда, пас моҳи июни соли 1917 ба Самарқанд мекӯчад. Минбаъд бо корҳои матбуот, шоириву нависандагӣ машғул мешавад. Дар поёни умр ба Душанбе, пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон мекӯчад ва 15 июли соли 1954 дар он ҷо вафот мекунад.

Садриддин Айни нахустин Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон, аъзои фахрии Академияи илмҳои Ўзбекистон буд. Бо назардошти хидматҳои бузургаш дар таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз истиқлоли кишвар ў ба унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон дода шуд.

Айни ҳамчун шоир, нависанда, олим дар тамоми олам маъруф аст. Аксар асарҳои ў ба монанди «Одина», «Дохунда», «Ятим», «Ғуломон», «Ёддоштҳо», «Марги судхӯр» ба бисёр забонҳои гуногуни рӯи олам тарҷума ва нашр шудаанд. Ў бо хидмати арзандаи худ маданият ва адабиёти асри XX-и тоҷикро дар тамоми дунё машҳур гардонда, бо асарҳои безаволаш ва тарбияи шогирдони сершуморааш тавонист, ки маҷрои адабиётмонро дигар намояд. Ў кӯшиш намуд, ки адабиёт нақши оинаи рӯзгор бибозад.

Очерки илмию бадеии «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» (1944)-и устод Айни дар бораи қаҳрамонии фидоӣни Хуҷанд зидди ҳуҷуми истилогарони муғул дар асри XIII ва диловариҳои бемисли фарзанди он Темурмалик ҳикоя мекунад. Мувофиқи талаботи солҳои ҷанг устод ба ҷасорату қаҳрамонӣ ва ватандӯстии Темурмалик майли ҷудогона зоҳир карда, воқеияти таърихию дар либоси илмию адабӣ ҷилва медиҳад. Дар асар таъкид мегардад, ки мудофияи Ватан вазифаи ҳар фард аст, зеро Ватан чун модар азиз мебошад. Дар очерк андешаҳои нависанда дар сари маънии аслии мафҳуми зиндагӣ ва марғ хеле амиқ рафта, хусусияти фалсафӣ пайдо кардааст: «Темурмалик аз аввал медонист, ки як душмани хунхори пурзӯи монанди Чингизро Хуҷанд ба танҳои шикаст дода наметавонад. Ў ин нуктаро ба хубӣ медонист, ки агар ватан аз даст рафта поймоли суми аспони душман шавад, ў зинда наметавонад ва агар зинда монад ҳам, бономусона ва қаҳрамонона дар сафи ҷанги мудофияи ватан кушта шудан ҳазор бор аз он гуна зиндагии сарпастона, асирона ва беномусона беҳтар аст. Бинобар ин, ў қарор дод, ки бо ҳар роҳе, ки бошад, ба қадри қувват ва имкон дар мудофияи ватан кӯшиш намояд».

Асар бо байте поён меёбад, ки бо мазмуни олии ватанпарваронаи худ хеле қобили таваҷҷӯҳ аст. Ин байти дар коғазпорае навишта шуда, ки ҳамроҳи як каф хок аз миёнбанди Темурмалик пайдо мешавад, беҳтарини ватанпарварон будани ин марди шучоъро собит намуда, дар хонанда як ҷаҳон таассуроти фаромӯшношудани боқӣ мегузорад. Устод Айни ин манзараро чунон таъсирбахш ба қалам гирифтааст, ки хондани он бешак, дар дили ҳар кас гоҷеро илқо мекунад, ки дар зиндагии шахсӣ, агар лозим ояд, монанди Темурмалик бошад. Айни бо таълифи ин асар меҳост, ки хонандагонро дар рӯҳи олии ватанпарварӣ тарбия намояд. Ў мақсадеро талқин менамуд, ки одамони

замони мо монанди Темурмалик ҳар ваҷаб хоки Ватани худро ба қадри ҷони худ азиз донанд.

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи овони кӯдакии Айни маълумот диҳед.
2. Айни дар роҳи илмомӯзӣ чӣ гуна азобу машаққатҳоро паси сар кардааст?
3. Дар бораи ҳаёти минбаъдаи Айни маълумот диҳед.
4. Шумо кадом асарҳои устод Айниро хондаед? Дар бораи онҳо нақл кунед.

ИШТИЁҚИ ЁРУ ДИЁР. ЗИНДАГОНИИ ҶАЗИРА

*(Порчае аз очерки илмию бадеии
«Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик», ихтисоран)*

Дар вақти истилои чингизӣ ҷудо шудани Темурмалик аз Хучанд фарзанди ӯ тифли навзод буд, ки бо занаш дар шаҳр монда буданд. Темурмаликро ақида он буд, ки зану фарзанди худааш ҳам дар қатори чандин ҳазор зану фарзандони ҳамватанонаш дар қатли оми чингизӣ талаф шуда рафтаанд. Чунки онҳо то ба шаҳр даромадани душман ба ҳеҷ тараф гурехта нарафта буданд ва гурехта ҳам наметавонистанд. Бо вучуди ин, ӯ аз аҳволи зану фарзандаш ҳам меурсид. Аммо ҳар бор дар ҷавоб хабари талаф шуда рафтани онҳоро мешунид ва бо афсӯсу надомати дарунӣ гумони худро боз як бори дигар тасдиқ мекард. Бо ҳамаи ин ӯ аз пурсуков бознамеистод.

Як рӯз яке аз пирамардони деҳаи Қистакӯз дар аснои сӯҳбат ба Темурмалик саргузашти зану фарзанди ӯро нақл карда, дар ҳаёт будани писараш ва дар ҷазира зистани вайро хабар дод.

Темурмалик бо дили пур аз шодӣ аз пеши пирамард баромад ва шабона ба лаби дарё рафт, ки ба ҷазира гузарад. Хушбахтона, дар канори об якчанд

қаиқҳо буданд, ки деҳқонон тобистон дар рафтуои ҷазира аз онҳо фоида мебурданд. Темурмалик ба яке аз он қаиқҳо савор шуда, ба ҷазирае, ки чандин сол пеш аз ин он ҷоро бо як олам андӯху алам тарк карда буд, гузашт.

Дар ҷазира аз қалъа асар намонда буд, аммо дар ҷои вай як кулбаи пастак менамуд, ки аз тобдонаш рӯшноии ҷароғе ба назар намоён мегардид. Азбаски ҳанӯз киштукор сар нашуда буд, дар он ҷо ғайр аз нури ҷароғи он кулба дигар асари ҳаёт ва зиндагонӣ наменамуд.

Темурмалик рост ба пеши он кулба рафт ва дар торики истода аз тобдон даруни кулбаро аз назар гузаронид. Дар он ҷо як ҷавони баландқомати тахминан бисту дусола таом меҳӯрд. Ў ба пеши дари даромади кулба омада истода сурфа кард.

Ҷавон дартоз аз кулба баромада:

— Кист? — гӯён ояндаро пурсид:

— Ман, — яке аз ҷӯраҳои падарат! — гӯён Темурмалик ба ҷавон наздик шуд ва ўро ба оғӯши пирунаи худ... кашида падарона бўсид ва ҳар ду ба кулба даромаданд.

Ҷавон дар пешгоҳи кулба пӯстакеро паҳн карда, пирамардро бар рӯи вай шинонд ва аз нону таоми тайёри худ ба пеши ў кашида, ўро зиёфат кард. Вай бо ин меҳмон бо эҳтиёт муносибат карданро лозим дониста, аз ў пурсид:

— Шумо бо падари ман дар кучо ва ҷи гуна ҷӯра шуда будед?

Темурмалик дар ҷавоби ин пурсиши ҷавон як қисми тарҷумаи ҳол ва саргузаштҳои худро ҳикоя карда, ҳамин гуна нишон дод, ки гӯё ў дар ҳамаи он корҳо ба Темурмалик ҳамроҳ будааст ва дар охири сухан аз ҷавон пурсид:

— Агар падаратро бинӣ, мешиноси?

Ҷавон ҳамон эҳтиёткориҳои аввалинашро аз даст на-
дода, ҷавоб дод:

— Ман падари худро надидаам, кӣ будани ўро ҳам намедонам. Худам ба дари хонаҳои мардум гашта ба ин синну сол расидаам.

— Ман падари ту мебошам! — гуфт пирамард дар ҳолате, ки ашқи шодӣ аз чашмонаш мечакид.

Чавон бо шунидани ин сухан, ки гувоҳии дилашро тасдиқ мекард, дар ҳаяҷони тўфонмонанде афтод. Лекин аз эҳтиёткорӣ бо қувваи ҷавонӣ худдорӣ карда гуфт:

— Як пирамард ҳаст, ки «падаратро мешиносам» мегӯяд. Агар ўро оварда бо шумо рӯ ба рӯ кунам, ҳақиқати ҳол равшан мешавад.

— Зудтар он пирамардро ҷеғ зан! — гуфт Темурмалик ба писараш.

Чавон ҳамон замон аз об бо қайқ гузашта, ба тарафи шаҳр рафт ва саҳарӣ барвақт ду пирамардро ҳамроҳи худ гирифта омад, ки яке аз онҳо ҳамсӯҳбати дирӯзаи Темурмалик буд ва дигаре касе буд, ки дар аввалҳои ҳокимии Темурмалик дар Хуҷанд ба ў пешхидмати мекард.

Пирамардон ба кулба даромаданд. Чун чашми ҳамсӯҳбати дирӯзаи Темурмалик ба ў афтод, фарёди шодиёнае бароварда ўро ба бағал кашид...

Чавон худро ба пой падар андохт, бо лабҳои аз ҳаяҷон хушкида қайи пой пуробилаи ўро мебӯсид ва чашмони пур аз ашқи шодии худро ба рӯи пой аз пирӣ хушкидаи вай мемолид. Падар ҳам сару гардани писарро аз бўсаҳои гарми муштоқона саршор мекард...

Баъд аз он ки падару писар аз бўсаву оғӯш дилосо шуданд, мӯйсафедон ҳам ба навбат Темурмаликро ба оғӯш кашиданд...

Баъд аз рӯз сафед шудан пирамардон падару писарро бо як ҷаҳон шодӣ танҳо гузошта худҳошон рафтанд...

Баъд аз он ки дар бораи ба ҷое ва ба касе нагуфтани хабари омадани Темурмалик дар байни худ аҳду паймон карданд, аз ҳам ҷудо шуда ба хонаҳои худ рафтанд.

Лекин хабари омадани Темурмалик як сирри шо-

диангези чунон калоне буд, ки дар дили ҳеҷ кас намеғунҷид: ҳар кадоми ин пирамардон ҳамин ки дӯстони бозътимодашонро диданд, «як гап меғӯям, ба ҳеҷ кас нағӯй!» гӯён сирри омадани Темурмаликро кушоданд ва ҳамин қадар худдорӣ карда тавонистанд, ки дар бораи бошишгоҳи ӯ ва писари ӯ ба касе лаб накушоданд. Он дӯстони «бозътимоди» худ ин сирро ба тарзе, ки дар боло нишон дода шуд, гуфта додан гирифтанд. Дар натиҷа хабари омадани Темурмалик дар шаҳр овоза шуд.

САФАР АЗ ҶАЗИРА. ИНТИҚОМГИРӢ ДАР ВАҚТИ АСИРӢ. АТРИ КАФАН

Баъд аз он ки дар Хуҷанд маъмурон дар кофтукови Темурмалик пиддат кардан гирифтанд, ӯ дар ташвиш афтад. Ташвиши ӯ на барои ин буд, ки ба даст меафтад ё кушта мешавад, балки ӯ аз ин метарсид, ки агар дар он ҷо дастгир шавад, писараш ҳам дастгир ва кушта хоҳад шуд. Бинобар ин, ӯ аз ҷазира сафар карданро мувофиқ ёфт.

Темурмалик инро ҳам медонист, ки агар ӯ аз ҷазира рӯирост сафар кунад, писараш аз вай ҷудо намешавад ва агар дар ҷое ба дасти душман афтад, ӯ ҳам гирифтор мешавад. Бинобар ин шабе, бе он ки ба писараш хабар диҳад, дар вақти дар хоб будани ӯ табарзин ва сӯтаи қаландариро ба даст гирифта, оҳиста аз кулба баромад ва бо қайқе, ки дар канори об буд, ба тарафи рости дарёи Сир аз об гузашт ва ба тарафи кӯҳистони Консой нигоҳ карда равон шуд.

Писари Темурмалик як вақт аз хоб бедор шуда дид, ки падараш дар ҷои хобаш нест. Аввал «шояд ӯ берун баромада бошад» гуфта қадре нигарон шуд. Вақте ки ӯ ба зудӣ баргашта наомад, барои хабаргирии берун баромад. Аммо ӯро дар наздикиҳои кулба наёфт. Дуртар нарафт. Ӯ нест. Ҳама ҷои ҷазираро гардиш кард. Боз аз вай асаре наёфт. Рӯз ҳам шуда омад.

Чавон ба гузаргоҳи ҷазира, ба ҷое, ки қайқ ода-тан дар он ҷо меистод, рафт. Қайқ дар ҷояш набуд. Ў муқаррар кард, ки падараш аз об гузаштааст, аммо дар тарафи чапи об ҳам қайқи барзиёд наменамуд. Бинобар ин ў тарафи дасти рости дарёи Сирро чашм андохта ҷазираро гардиш кард. Дар он ҷо қайқи холиро дид ва донист, ки падараш ба тарафи дасти рости об гузаштааст.

Чавон хост, ки аз пайи падараш равад, аммо қайқ набуд, ки савор шуда аз об гузарад. Ў баргашта ба кулба омад. Аз он ҷо ду ҷўбқадуи калонро, ки дар вақти оббозӣ онҳоро дар паҳлуи худ мебастан, гирифта, бозгашта ба канори ҷазира рафт. Дар он ҷо либосҳояшро аз тан кашида бўхча кард, ки кадуҳоро дар зерӣ бағалаш аз ду тараф бастан ва бўхчаро ба сараш банд карда, ба об фурумад. Дар андак фурсат моҳивор обро бурида, ба он тарафи об, ба пеши қайқи худ гузашт.

Чавон кадуҳоро аз бағал кушода, дар даруни қайқ гузошт ва бўхчаро яла карда либосҳояшро пўшида, пайи падари гумгаштаи худро гирифта, ба роҳ даромад.

Чавон дар санглохҳо ва заминҳои саҳт нақши пойи падари худро гум мекард. Аммо баъд аз қадре пеш рафтан ва ҳар тарафро аз назар гузаронидан боз нишонаҳои пойро ёфта, дар роҳи худ давом менамуд. Бар болои баландиҳо ва теппахое, ки дар роҳаш рост меомаданд, баромада ба ҳар тараф назар меандохт, ки шояд аз гумкардаи худ нишонае ёбад. Чун чизеро намедид, боз дар роҳи худ шитоб мекард.

Чавон, чунон ки аз ҷазира аз падари худ хеле дер баромада буд, инчунин дар роҳ ҳам барои пайковӣ хеле дер монд, бо вучуди ин паю почайи чавонӣ ба ў ёри дод, ки дар нимрӯзи аз болои як баланди сиёҳии падари худро дида тавонист. Аммо ў падари худро дар вазъияте дид, ки шодии аз ёфтани мақсуд пайдошудаашро ташвиши он ҳолат барҳам дод: падарашро

чандин савори мусаллаҳи муғул пеш андохта мебурданд.

Саворон Темурмаликро бурда ба хонаи сиёҳе дароварданд...

Ясавул аз бозуи Темурмалик дошта ба ӯ фармуд, ки бо одати муғул зону зада, ба Қатағанўғлон, ки сардори лашкар буд, таъзим ва эҳтиром намояд.

Темурмалик бо як чунбиши инокдоруна бозуи худро аз панҷаи ясавул бароварда гуфт:

— Ман дар дунё ба касе таъзим нахоҳам кард!

— Ясавул бо нигоҳи пурсиш ба Қатағанўғлон чашм дӯхт, ки сардор дар ҳаққи ин «беодоб» чӣ мефармуда бошад.

Қатағанўғлон ба ясавул нигоҳ карда гуфт:

— Зону заданаш лозим нест. Бигузур монанди як одами шубҳанок ба пурсишҳо рост истода ҷавоб диҳад.

Темурмалик мунтазири сухани ясавул нашуда рост ба Қатағанўғлон нигоҳ карда гуфт:

— Ман ҳеҷ гоҳ мисли як одами шубҳанок ё гунаҳкор рост истода ба пурсишҳо ҷавоб намедихам. Агар ту аз ман чизеро пурсидан ва ба пурсишҳои худ аз ман ҷавоб гирифтани хоҳӣ, роҳ деҳ, то ман дар ҷое нишинам, ки ба ман муносиб бошад. Баъд аз он аз ман ҳар чӣ мепурсида бошӣ, пурсидан гир!

— Хуб, — гуфт Қатағанўғлон — ҳар ҷо ки мехоҳӣ, бинишин, лекин ба пурсишҳо рост ва дуруст ҷавоб деҳ!

— Ман дар умри худ дурӯғ нагуфтаам, — гуфт Темурмалик ва рафта дар паҳлуи Қатағанўғлон, ки сарҳангон барои эҳтироми сардори худ он ҷоро холи гузошта буданд, нишаст ва ба ӯ нигоҳ карда гуфт:

— Пурсидан гир!

— Ту Темурмалик нести? — Қатағанўғлон ба чашмони Темурмалик чашм дӯхта пурсид.

Темурмалик инкор карданро ба шаъну шарафи худ муносиб надида:

— Оре, ман ҳамон Темурмалики хуҷандиам, ки

яккаву танҳо ҳазорҳо шумо чингизиёни хунхорро чунон, ки саги газандаро кушанд, куштам! — гуфт.

Муғулҳо бо шунидани ин сухани Темурмалик ба чунбиш омаданд ва ҳамаашон шамшерҳояшонро аз ғилофҳо кашида, ба Қатағанўғлон нигоҳ карда, мунтазири фармони ӯ шуда истоданд.

Қатағанўғлон бо чашмоне, ки аз оташи ғзаби ваҳшиёнааш шўълавар шуда буд, ба Темурмалик нигоҳ карда меистод. Ӯ дар ҷавоби ин сухани ҷонгудоzi Темурмалик ягон ҷавоби заҳрдор ёфта гуфта, баъд аз он ба қатлаш фармон додани буд. Аммо дар муқобили ин сухани бечавоби қаҳрамони халқи тоҷик ягон чизе ба хотири ваҳшии даррандаи забункуш намерасид...

Муғулон шўрида бо шамшерҳои луч аз ҷо бархостанд ва бо ишорати Қатағанўғлон шамшерҳояшонро ба сари Темурмалик ҳавола карданд.

Темурмалик ҳам аз ҷо бархост ва сўтаи дарвешиаширо бар дами теғи муғулон сипар карда, табарзинро ба кор даровард. То заҳмҳои корди хўрда ба замин ғалтиданааш чандин муғулро бо зарбаи табарзин ба замин хобонид.

Дар ҳамин вақт ҷавоне барқвор аз дари хонаи сиёҳ даромада, аз байни гурӯҳ ба худ роҳ кушода, ба Темурмалик наздик шуда дид, ки ӯ ғалтида ва дастаи табарзин ҳанўз дар дасташ аст, ҷавон ҳам шуда табарзинро ба даст гирифтӣ дар навбати аввал бо як зарба сари Қатағанўғлонро монанди ошқадуи луҳсида пош хўронд ва баъд аз он бо зарбаҳои паёпай чандин муғулро аз по афтонд ва бо заҳмҳои ғарон ҳудаи ҳам ба болои мурдаи Темурмалик афтид.

Ин ҷавон писари Темурмалик буд.

* * *

Ҳамон рӯз ин фоҷиа дар шаҳри Хуҷанд ва атрофи он овоза шуда калону хурд ба тазйиқ ва фишори маъмуруни Чигатой нигоҳ накарда ҷомаҳои сиёҳ пўшида, миёнашонро аз рӯй баста, чунон ки падарашон кушта шуда

бошад, барои падари қаҳрамонашон — Темурмалик мотам гирифтанд...

Дар миёнбанди Темурмалик халтачае ёфтанд, ки дар вай як каф хок ва як порча қоғазӣ хатнок буд. Хатро хонда диданд, дар он ҷо чуни навистишуда буд: «Эй он ки мурдаи ман ба дастат меафтад, агар некхоҳӣ одамон ва ватандӯст бошӣ, маро бо ин як каф хок гӯрон, ки ин ёдгории Ватани азизи ман аст!»

Дар охири хат ин байт ҳам буд:

Атри кафан зи хоки ватан кардам орзу,
Во ҳасрато, ки мебарам ин орзу ба хок!

Ҳикматҳои оиди Ватан

Меҳр ба модару падар ва хонаводаю дӯстон аст, ки аҳли кӯю барзан ва шаҳру ватанро фаро мегирад. Он ки Ватанро дӯст намедорад, аз меҳру муҳаббат беҳабар аст.

* * *

Сазои хиёнат ба Ватан агар ба дасти дӯст дода нашавад, ба дасти душман дода хоҳад шуд.

Савол ва супоришот:

1. Чаро Темурмалик гумон мекард, ки зану фарзандаш набуд шудаанд?
2. Дар бораи ҷи тавр бо писараш ҳамсуҳбат шудани Темурмалик нақл кунед.
3. Хабарӣ омадани Темурмалик дар шаҳр ҷи тавр овоза шуд?
4. Барои ҷи Темурмалик ҷазираро тарк мекунад? Дар бораи аз ҷазира сафар кардани Темурмалик нақл кунед.
5. Ҷавон падарашро ҷи тавр ёфт?
6. Темурмалик дар ҳузури Қатағануғлон шаъну шарафи худро ҷи тавр ҳимоя мекунад?
7. Дар бораи ҷасорат ва ба таври ғоҷиавӣ кушта шудани Темурмалик нақл кунед.
8. Чаро Темурмалик дар миёнбанди худ як каф хок ва порчаи қоғазӣ хатнокро нигоҳ медошт?

ҲИССИ ВАТАНДЎСТИ АЗ НАЗАРИ

СОТИМ УЛУҒЗОДА

Сотим Улуғзода яке аз нависандагони маъруфи тоҷик аст, ки бо маҳорати баланди эҷодиаш муваффақиятҳои намоёнро ба даст даровардааст. Ӯ соли 1911 дар деҳаи Варзики ноҳияи Чустии вилояти Намангон дар оилаи деҳқони камбағал таваллуд шудааст. «Дар байни деҳоти атрофи Тӯс калонтарин деҳаи мост. Онро ҳалқаи сабзи боғу бўстонҳо ихота кардааст. Дар миёнаҳои деҳа як теппаи баланд, дар болои теппа як қалъаи қўҳна воқеъ шудааст», — нависанда зодгоҳи худро дар повести «Субҳи ҷавонии мо» ҳамин тавр самимона тасвир намудааст.

Падари Сотим Улуғзода марди далеру ҷасур, софдилу поквичдон ва меҳнатдӯсту пурғайрат буд. «Падарам дастони пурзӯри кормуштоқашро ба ҳар коре, ки рост ояд, мезад — барои вай аз музди кор ҳам худӣ кор бошад, бас буд», — менависад нависанда. Дар шахсияти ин мард на танҳо қувваи азими ҷисмонӣ, балки қувваи эҷодиву маънавияти олии, ахлоқи нек низ нуҳуфта буд. Аз ин рӯ, қўшиш мекард, ки чунин хислатҳоро дар фарзандони худ низ тарбия намояд. Аммо шароити зиндагӣ, бебақоии умри инсонӣ ба ин моневе мешуданд. Ин буд, ки Сотими ҷавон ҳанӯз дар даҳсолагӣ аз падару модар ҷудо мегардад, дар интернат тарбия мегирад. Минбаъд бо ҷидду ҷаҳд дониш омӯхта, ҳамчун адиби боистеъдод шуҳрат меёбад.

Сотим Улуғзода соли 1997 вафот кардааст.

Сотим Улуғзода яке аз намоёндагони асосии адабиёти асри XX тоҷик буда, хидматҳои ӯ дар инкишофи драматургия ва насри тоҷик хеле назаррас аст. Дар асарҳои сахнавии ӯ «Рӯдакӣ», «Темурмалик», «Алломаи Адҳам ва дигарон», қиссаҳои «Ёрони боҳиммат», «Ривояти суғдӣ», романҳои «Восеъ», «Фирдавсӣ» давраҳои гуногуни зиндагонӣ ва муборизаи халқи тоҷик, хислатҳои олиҷаноби мардуми озоидидӯст ва ватанпарвари мо хеле барҷаста тасвир ёфтааст. Аз асарҳои нависанда чунин бармеояд, ки вай як силсила образ ва характерҳоро офаридааст ва дар симои бисёре аз онҳо баъзе хусусиятҳои муҳими халқи тоҷикро таҷассум намудааст. Сотим Улуғзода дар роҳи эҷодӣ ҳамеша кӯшиш кардааст, ки асарҳои ӯ оинаи ҳаёти халқ бошанд. Аз ҳамин сабаб ҳам асарҳои вай ба дили хонандагон роҳ ёфтаанд.

«Марги ҳофиз» яке аз беҳтарин ҳикояҳои нависанда аст. Дар он ҳиссиёти олии ватанхоҳӣ тараннум ёфтааст: писари Шивочӣи ватандӯсту ватансаро — Шондип хоинӣ менамояд. Шондип дастгир шуда, ҳукми гуноҳашро интизор аст. Ба хоити санъати Шивочӣ Нана-Соҳиби якрав гуноҳи хоинро мебахшад, аммо падари ватандӯстро гуфтору кирдор як буд: ӯ ба фарзанди хоинаш тег мезанад. Меҳри ватан аз меҳри фарзанд боло меояд. Ҳукми ҳофиз, ҳукми падар ҳукми халқи мубориз аст. Халқ рафтори ўро тақдир мекунад, бо ҷасади ҳофиз, чун бо ҷасади ҷанговари бузург видоъ мекунад...

МАРГИ ҲОФИЗ

Ваҳ, чи сон дилошӯб аст суруди Шивочӣ, ҳофизи номдори Ҳиндустон!

Замзамаи оби чашмасорон ва гулгулаи раъду барқ, амвоҷи баҳри тӯфонӣ ва чаҳчаҳи булбул — ҳама дар нағмаи ўст.

Аз Лоҳур то Бомбай, аз Мултон то Калкутта овозаи

муғанни ва дostonсарои беҳамто, ҳамчун овози ху-
даш, ҳангоме ки дар ҷашнҳо ва маросимҳо месарояд,
танинандоз аст. Ҳар кас боре суруди ўро шунида бо-
шад, солҳо дар наштаи он аст ва агар ин саодат
насибаш нашуда бошад, як умр дар ормон.

Дили бузурги Шивочӣ кони савту навоҳо, ёдаш
ҳазинаи ривоятҳо, замираш ганҷинаи ҳикматҳост.

Ҳофиз бузургии Ҳиндустонро месарояд. Ҳофиз да-
лерони Ҳиндустонро ситоиш мекунад.

Ҳиндустон дар ҷўши исён. Дар Деҳли, Мирут,
Лакхнав, Банорас, Канпур сипоҳиёни ҳинду мусул-
мон қиём кардаанд, бар истилогарони аҷнаби теғи
хунин кашидаанд. Аз бедодии ғоратгарони фаранги ба
ҷон расида, садҳо ҳазор мардumi шахру деҳот алами
исён барафроштаанд. Замин дар зери пой ситамгаро-
ни англис даргирифта, ҳавои Ҳинд гудохта, Ганги
муқаддас гўё ки мечўшад.

Суруди Шивочӣ ҳеҷ гоҳе монанди имрўзҳо, рўзҳои
пурғавғои тобистони соли 1857, чунин пурсадо набу-
дааст.

Як моҳ пеш сипоҳиён, шўришгарони Канпур бо
сардории Нана-Соҳиби далер лашкари англисро то-
румор карданд. Худи сарлашкар Уиллер ҳам ҷон ба
саломат набурд: ба генерали пири корозмуда, ки муд-
дати панҷоҳ сол дар Ҳиндустон шамшер аз даст на-
мегузошт, он ҳама таҷрибаи размовариаш кор надод.
Канпури дар соҳили Ганга ва дар шоҳроҳи Деҳли—
Калкутта воқеъшуда, — шаҳре, ки мустаҳкамтарин
ўрдугоҳи англисҳо ва муҳимтарин пойгоҳи ҳукмронии
онҳо буд, акнун озод, акнун ба дасти сипоҳу раияти
шўришгар аст ва дар болояш байрақи сварач (истиқ-
лол) ҷилвагар.

Нана — Соҳиб пагоҳ наҳзат хоҳад кард — лашка-
рашро ба муқобили кўшуни англис, ки аз ҷониби
Калкутта ба қасди дубора фатҳ кардани Канпур мео-
яд, хоҳад кашид.

Ҷанги қаттоле дар пеш аст, ки дар вай, шояд, кори муқаддаси свараҷ якрӯя гардад.

Сипаҳсолор меҳоҳад арафаи наҳзати калони худро ба маҷлиси симоъ, базм, айшу нӯш бахшад. Меҳоҳад аз сурудӯ нағмаи Шивочӣи беҳамто ҳаловат барад ва достони наvero, ки ҳофиз дар он рӯзҳо бастааст, шунавад. Охир, кадом сарояндаву созанда мисли Шивочӣ қодир аст шунавандаро ин қадар шавқу сурур, ҳаяҷон, рӯҳи паҳлавонӣ ва размоварӣ бахшад! Магар чунин ҳаяҷон ва чунин рӯҳия ҳоло ба Нана-Соҳиб, ба саркардагон ва сипоҳиёни вай аз ҳарчи заруртар нест?

Шивочӣ имрӯз меҳмони Нана-Соҳиб аст.

Дар соҳили Ғанги муаззам —дарёи муқаддаси ҳиндувон ба масофаи чандин кос¹ чодарҳои ранг ба ранг зада шудаанд, ки дар офтоби оташтоби июли медурахшанд. Дар мобайн ва гирду пеши чодарҳо филон, шутурон, говон, аробаҳо, бору бунаи гуногун, зину афзори маркабҳо молломол ва дарҳам-барҳам, тӯда-тӯда сипоҳиёни дасторбасар дар ҷунбишу тараддуд. Ўрдугоҳ кӯчи азими бодиянишинонро ба хотир меоварад.

Дар миёнаи ўрдугоҳ чодари рах-рахӣ сабзу сурху сафеди сипаҳсолор бо байрақи сурху сабзе, ки дар болои чодар лаплас мезанад, ҳамчун товусе дар се-лаи мургон назаррабоист. Аз он ҷо овози сурудӯ нағма, созу наво ба гӯш мерасад.

Чодар қасрро мемонад, ки ниҳоят калон ва дарун ба дарун аст, сутунҳояш зарандуд, даромадгоҳашро посбонони ғўли найзодор муҳофизат мекунанд; дар меҳмонсарои он дусад кас бемалол меғунҷад; саҳни меҳмонсаро бо қолинҳои гулдори гаронбаҳо орошта; хидматгорони чобук дар зарфҳои заррин таом ва духтарони паричеҳра дар ҷомҳои булӯрин шароб мекашанд. Дар пешгоҳ бар тахти пасти мунаққаши заран-

¹ Кос — чени масофаи ҳиндӣ, тақрибан 3,5 километр

² Шоҳони Маратхӣ (як қисми Ҳиндустон) пешво номида мешуданд

дуд Нана-Соҳиби чиҳилсола — вориси ҳукмдорони кабири Маратх¹, пешвозодаи² мағрур ва лашкаркаши ғайор нишаста, дар ду паҳлӯи ӯ саркардагон, муқаррабон ва надимонаш ҷой гирифтаанд. Миёни ин анҷумани бузургон Рао-соҳиби вакили молиёти кишвар, сарлашкарҳо Бола Раои номвар, Боба Бхоти диловар, Тантия Топии сафдар ва Чавол Парасади гурди размовар, Азиммуллохони вазири донишвар, Вазиуддини наттоқи суханвар, қозии Канпур бо ҷоҳу ҷалолашон худнамои мекунанд.

Дар як канор бар рӯи суфаи хурди мураббаъи қолинпӯш Шивочии солхӯрдаи мӯдарози паҳнриш бо созандагон нишаста достони нави худро месарояд.

Ваҳ чӣ достоне! Ва ҳофизии номвар онро бо ҷи овози шӯрангезе тараннум мекунад!

— Занҷири асорати садсола пӯсид, гусаста шуд! — месарояд Шивочӣ. — Гуломон қад рост карданд. Зинда бод сварач! Инглис Ҳиндустонро ба ҳила гирифта буд, на ба зӯр; шер ба доми рӯбоҳ галтида буд. Акнун шер аз дом ҷаст! — нидо меандозад ҳофиз. — Аз ҳайбати ӯ битарсу биларз, эй ғосиб ва ғоратгар! Инглис макр мефурушад ҳоин меҳарад, ватанфуруш меҷӯяд. Аммо ин дафъа мирҷаъфарҳо нахоҳанд буд ва Плесси¹ такрор нахоҳад шуд! — бо ҷазаба хитоб мекунад ҳофизии пир. — Дар Дехлӣ сардори шӯришгарони музаффар Бхотхони шерзод аст, дар Лакнав мавлави Аҳмадшоҳи баҳодур, дар Чиҳансӣ қаҳрамондухтари Ҳиндустон Лакшми Бай, дар Аллоҳобод Лаёқаталихони шучоъ, дар Канпур Нана-Соҳиби фотеҳ даҳшат ва аҷали инглизанд! Зери байрақи сварач ҳинду ва мусулмон бо ҳам истодаанд, ҳинду ва мусулмон бародаронанд. Зинда бод иттиҳоди халқҳои Ҳиндустон, поянда бод сварач! Ту мемири, эй душмани номарду нопок! Аз Гангу Ҷамна оташ меҳезад, туро месӯзад! Макр мафуруш, ки

¹ Соли 1757 дар наздикии шаҳри Плесси дар натиҷаи хиёрати Мирҷаъфари сарфармондеҳ қўшуни Бангола аз англисҳо шикаст хурда буд

харидор намеёби! Хоин мачўй, эй англиси шум, ки Ҳиндустон сарзамини содиқон аст!...

Чунин буд суруди нави Шивочӣ.

Ҳаёху, шавқу чўш, нидоҳои «офарин!»-у «шод бош!»-и аҳли чодар ҳанўз хомўш нашуда буданд, ки сипоҳии тануманде, саросар чанголуд, захми сараш бо латгаи чиркин баста, либосаш ба доғҳои хун олу-да, шофу ханҷару таппонча дар камарбандаш ҳамоил, аз даромадгоҳ падида омад.

Вай аз қўшуни пешгард омада буд.

— Ҳузур! — муроҷаат кард ў пас аз таъзим ба Нана-Соҳиб. Маро фармондеҳ фиристод. Дар қарибии Фотеҳпур дастаи разведкачии англис пайдо шуд, мо бо вай задухўрд карда чаҳор нафарро асир гирифтем, як нафари онҳо... — Сипоҳӣ дар ин ҷои суханаш як назар ба Шивочӣ нигаристу сукут кард, гўё ки ба гуфтани давоми суханаш душворӣ мекашид.

— Як нафари онҳо? — пурсид Нана-Соҳиб.

— Бале, ҳузур, ман ўро гирифта овардам, — ҷавоб дод сипоҳӣ, — вай на англис, балки ҳиндуст.

— Ҳинду?

— Бале, ҳузур. Аспаш тир хўрда ғалтид, мо ўро дастгир кардем. Агар рухсат шавад, дарорамаш.

Рухсат шуд, сипоҳӣ асирро даровард.

Ҳамин ки ҷавони бориқандом, хушқомат ва хуш-сурате бе яроқ, бо либоси низомии дарида, сарлуч, мўи чун ангишт сиёҳ ва анбўҳаш титу парешон, ран-ги рўяш парида, дар чашмони калон-калони сиёҳаш тарсу ҳарос аз даромадгоҳ намудор гашт, Шивочӣ якбора ҷаҳида ба по бархост ва бо садои ҳайратзадаи ваҳшатолуд:

— Шондип! — гўён қадаме чанд ба сўяш партофт.

Асир ду қафи даст ба рўй кашида чашмонашро пинҳон кард. Ў натавонист ба рўи падараш нигоҳ кунад: зоҳиран, дар вучудааш ҳанўз чизе аз шарму номус боқӣ монда буд.

Оре, ин сарбози асир, дар либоси низомии англисӣ, Шондип буд, писари ягонаи Шивочӣ буд.

Вай дар коллеҷи англисии Калкутта таҳсили илм мекард ва аз ҷи сабаб бошад, ки дар таътили тобистона ба Канпур назди падараш наёмада буд.

Ҳоло маълум шуд, ки чаро наёмада буд: вай сарбози англисҳо шуда будааст...

Шивочӣ дигаргун гашт, ранги рӯи сиёҳчурдааш дар як лаҳза ба зардӣ табдил ёфт, дасту пояш суст шуд, ӯ хастаҳолона ба кунҷе рафта, сутуни чодарро дошта ба замин нишаста монд.

Нана-Соҳиб ва меҳмононаш мекушиданд, ки ба ҳофиз нигоҳ накунанд.

Сари Шивочӣ ҳам, чашмонаш ба замин дӯхта буд.

«Ҳоин маҷӯӣ, эй англиси шум!» — ин суханони ҳофиз ҳоло дар гӯши ҳудаш ҳамчун таъна, истеҳзо ва тамасхур садо медоданд.

Ҳаёли ӯ ба зани мархумааш рафт, — ҳофиз дар фикраш бо вай гуфтугӯ мекард:

«Оҳ, Радҳа, ёд дорӣ, мо бо ту аз писари ягонаамон ҷи умеду орзуҳои ширине доштем, ҷи нақшаҳои хуше дар ҳақаш мекашидем!... Доғи ту ҳанӯз синаамро месӯзонад, Радҳа, лекин — бубахш — ман дар ин лаҳза ҳатто шодам, ки ту рафти ва нанги фарзандатро намебинӣ. Гӯё ту медонистӣ, ки ин мусибати тоқатшикан ба сари мо хоҳад омад ва бинобар ин пештар рафти, то ки онро набинӣ. Акнун ман ҷи кор кунам, Радҳа, ин нанги бадтар аз маргро ҷи сон таҳаммул кунам? Оҳ, чаро ман ҳам бо ту нарафтам?»...

Дар ин миён сипаҳсолор Шондипро истинтоқ¹ мекард. Забони асир бо ғояти ба душворӣ ба гуфтор меомад, ӯ нотавону забун ба по истода буд, реза-реза меларзид. Чун аздусар умеди шафқат надошт ва даст аз ҷон шуста буд, ба пурсишҳои Нана-Соҳиб ҷавоби рост медод. Оре, бо ихтиёри худам сарбоз шудам. Агар

¹ *Истинтоқ* — гап занондан, сухан пурсидан

дар ҷанг диловарӣ кунам, кор нишон диҳам, ба ман пас аз ғалаба мансаб, мавоҷиби калон, зиндагии бо айшу нӯш ваъда карданд. Дар Калкутта курси кӯтоҳмуддати сержантҳоро хатм кардам. Дирӯз ба разведка худам талабгор шуда баромадам. Оре, ба болои Канпур генерал Ҳавелок дар сари фалон қадар лашкари саропо мусаллаҳ, фалон қадар савору пиёда ва фалон миқдор тӯпу тӯпхона омада истодааст...

Пурсиш тамом шуд. Нана-Соҳиб дар бораи кашидани лашкар ба истиқболи Ҳавелок фармони нави худро эълон кард:

— Пагоҳ дер мешавад, худӣ ҳамин шаб бояд юриш кард.

Вай саркардаҳоро фармуд, ки бираванд ва фавҷҳои¹ худашонро ба сафари шабона омода созанд. Чаҳор саркарда шитобон баромада рафтанд.

Баъд сипаҳсолор ба Шондип, ки дар ҳолати гунаҳкори маҳкуми марг ҳанӯз дар пешгоҳи ӯ истода буд, назар андохт, нигоҳи кӯтоҳе ба Шивочӣ афканд, сар ба поин андохт, панҷа рӯи панҷа гузошта, ангуштарини рахшони брилиантии худро молида-молида ба андеша рафт. Ҳозирон хомӯшона мунтазири фармон дар ҳаққи хоин буданд. Соҳиб ҳозир фармони қатли ўро содир хоҳад кард, лекин дар ҳузури Шивочӣ ҳукми қатли писарашро баровардан барои Нана-Соҳиб кори осоне нест, — ӯ ҳофизро ҳурмат мекунад, дӯст медорад, ба вай раҳмаш меояд, инро ҳама ҳис мекунанд; бе ин ҳам падари бадбахт қариб аз ҳол рафтааст, оё тоқати пиронаи ҳофиз кифоя мекарда бошад, ки теғи ҷаллодро дар гулӯи писараш бубинад?...

Ниҳоят Нана-Соҳиб ба гуфтор омад:

— Асир ба мо дар бораи душман ахбори рост ва қиматнок дод. Ман ростқавлии ӯ ва ҳам ҷавонияшро ба назар гирифта гуноҳашро бахшидам.

¹ *Фавҷ* — дар ин ҷо ба маънои дастаи муайяни лашкар

Ҳама аз ин бахшояндагии ғайричашмдошт, ки та-
моман хилофи одати Соҳиб буд, дар ҳайрат монданд.

Ногаҳон Шивочӣ ба по хеста дод зад:

На! Ту, пешво, бахшида бошӣ, ман намебахшам!

Хоин бояд бимирад! Ҳукм ҳукми ман аст, дар ин
боб ман аз ту муқаддамам, пешво, зеро ки ҳаётро ба
вай ман бахшидаам. Ман ҳақ дорам он чиро, ки бах-
шида будам, пас бигирам.

Ҳофиз инро гуфта ларзон-ларзон пеш омад ва хан-
чари дудаман яке аз саркардагонро аз ғилофаш кашид
да гирифт ба тарафи Шондип қадам партофт.

— Писаркушӣ ағар гуноҳ аст, хоинкушӣ савоб! —
наъра кашид ӯ. — Аммо агар куштани фарзанди хоини
ватанфурӯш гуноҳе дошта бошад, аё Шива, бар ман
бубахшой! — Бо ин нидо вай ханҷарро тунду шадид
бар синаи писараш зад.

Шондип бесадо ба пой ӯ ғалтид.

Шивочӣ ханҷари хунин ба даст, девонавор сӯи
баромадгоҳ тохт ва аз хайма бадар рафт.

— Ҳарр — ҳарр Махадев!¹ — бо як қиёфаи ҳай-
батнок аз миёни чодарҳо, тӯдаҳои сипоҳиён, филон
ва шутурон, аробаҳо ва борҳо гузар карда бонг ме-
зад ӯ. — Ҳарр-ҳарр Махадев! Ҳиндустон, Ҳиндустон!
Ба хоинон аҷал! Шивочӣам ман, бас аст суруд! Эй
Ганг, оташ бидам! Ҳарр — ҳарр Махадев!...

Бо ҳамин ҷазаба вай дар офтоби сӯзони майнагу-
доз як ним кос масофаро тай кард. Ҳеҷ кас ӯро нигоҳ
надошт. Ҳатто филон, шутурон, аспон ҳам ба вай бо
чапми ҳайрат ва тааҷҷуб менигаристанд.

Ниҳоят ӯ хаста шуд, ғалтид.

Сипоҳиён аз ҳар ҷониб ба сӯяш давида дар боло-
яш ҳозир шуданд. Ҳофиз рӯйнокӣ хобида буд ва на-
фас намекашид, панҷаи дастони ба ду тараф ёзидааш
дар рег фуру рафта, вале дастаи устухони филии хан-
ҷар намудор буд.

...Ба расми ҳиндувон ҷасади ӯро сӯзонда, хокиста-

¹ Нидои ҷангии ҳиндувон

рашро ба Ганга пошиданд ва ба эҳтиромаш аз дувоздаҳ тўп дувоздаҳ карат оташ кушода, бо ҳофизи маҳбуби худ ҳамчун бо ҷанговари бузург видоъ карданд.

Ҳикматҳо оиди Ватан

Кишваре дар роҳи саодат аст, ки мардум бо зимомдори худ якдилу якҷиҳат бошанд.

* * *

Тарки Ватан кардан шикастани аҳдест, ки ба падарону хешон ва дўстону ҳамватанон бастаем.

* * *

Хиёнат ба Ватан — зану фарзанд ва хешону дўстонро ба душман фурӯхтан аст.

* * *

Хоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар.

Савол ва супоришот:

1. Барои чи дар рӯзҳои пурғавғои тобистони соли 1857 суруди ҳофизи номдори Ҳиндустон Шивочӣ хеле пурсадо буд?
2. Манзараи ҷойгир шудани ўрдугоҳи сипаҳсолор Нана-Соҳибро баён кунед.
3. Шивочӣ дар достони нави худ чиро тараннум мекард?
4. Ҳолати Шивочиро ҳангоми дидани писари хоинаш баён кунед.
5. Пас аз пурсиши Шондип чи маълум шуд? Дар бораи ҳолати хоин нақл кунед.
6. Шондип барои хиёнати худ ба Ватан чи гуна ҷазо дид?
7. Барои чи ҳиндӯён бо ҳофизи маҳбуби худ ҳамчун бо ҷанговари бузург видоъ карданд?

ИНЪИКОСИ ВАТАН ВА ВАТАНДЎСТӢ ДАР ШЕЪРҲОИ

ЛОИҚ ШЕРАЛИ

*То надонам, ки пас аз ман хонда шеърамро касе
Хоб мебинад маро, мепурсад ин овоз кист?
То надонам зиндагиро баъди ман раҳ то қуҷост?
То надонам соҳиби дунё пас аз ман боз кист?
Ман намемирам,
Ман нахоҳам мурд!*

Лоиқ Шерали бо шеърҳои пурмазмун, дилошӯб ва санъаткоронаи худ дар инкишофи адабиёти тоҷик саҳми муносиб гузоштааст. Ў 20-уми майи соли 1941 дар деҳаи Мазори Шарифи ноҳияи Панҷакенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Давраи кӯдакӣ ва наврасии ӯ дар зодгоҳаш мегузарад. Лоиқ аз хурди дилбастаи назми гузаштаи халқамон буд. Минбаъд ниҳолҳои назми ӯ дар заминаи адабиёти ғанию қадимаи тоҷик реша давонда, аз чашмаи ашъори Рӯдакию Камол, Хайёму Ҳофиз, Саъдию Ҷомӣ, Айнӣ ва Мирзо Турсунзода об мехӯранд, дар заминаи ҳаёти нави халқи тоҷик нашъунамо меёбанд.

Лоиқ Шерали муаллифи як қатор китобҳои шеърӣ: «Сари сабз», «Нӯшбод», «Соҳилҳо», «Илҳом», «Ҳоки Ватан», «Резаборон», «Марди роҳ», «Варақи санг», «Хонаи чашм» «Хонаи дил», «Офтобборон», «Дасти дуои модар», «Фарёди бефарёдрас» ва дигарҳо. Ин маҷмӯаҳо на танҳо самти асосии рушду камоли эҷодиёти ӯро муайян кардаанд, балки ба пояҳои баланди тараққиёти ғоявию эстетикӣ расидани назми тоҷикро низ нишон медиҳанд.

Устод Мирзо Турсунзода ҳар гоҳе, ки дар бораи назм суҳан ронад, аз эҷодиёти Лоиқ бо ифтихор ва ғамхорӣ ҳарф мезад. Шоири маъруфи рус Николай Тихонов дар бораи Лоиқ чунин навиштааст:

«Вақте ки Лоиқ Шерали дар бораи ҳаёт ғап мезанад, ӯ каломӣ образноки содда, вале эътимодбахш ва сермаъно дарёфт мекунад:

То ном физой, нафси худро кам кун,
Одамгарӣ кун, вале ба одам кун.
Меғуфт даравгаре ба ман вақти дарав:
Чун хӯшаи гандум ба замин сар ҳам кун.

Дар онҳо ҳисси бузурги эҳтиром нисбат ба тамоми воқеаҳои ҳақиқии ҳаёт ва, баробари ҳамин, хурсандии саршоре аз рӯзгор арзи вучуд мекунад».

Аксарияти шеърҳои Лоиқ аз лиҳози мундариҷа ва шакл асари нави санъат мебошанд. Чӣ тавре обу хоки Ватан ба ҷисму ҷон қувваю қудрат ва рӯҳи тоза мебахшанд, кас ашъори Лоиқро низ мутолиа карда ҳаловат мебарад, рӯҳи худро мусаффо мекунад ва ба зиндагӣ, ба халқу Ватан саҳту маҳкам дил мебандад.

Лоиқ Шерали 30-юми июни соли 2000-ум дар шаҳри Душанбе вафот кардааст.

Мавзӯи Ватан дар назми Лоиқ Шерали ҷои асосиро ишғол мекунад. Вақте ки шоир дар бораи Ватан ғап мезанад, мурғи илҳомаш баланд парвоз мекунад. Аммо ҳар парранда лонае дорад. Лонаи мурғи Лоиқ Тоҷикистон аст:

Ёрон ҳама ҷо вале, Ватан дар як ҷост,
Ҳар санги Ватан мисоли ҳайкал зебост.
Олам ҳама ҷо азиз, лекин бар ман
Модар яктост, Тоҷикистон яктост.

Лоиқ Тоҷикистонро Ватани худ медонад, ба назари ӯ ҳар санги он мисоли ҳайкал зебо менамояд. Барои мо бошад, Ўзбекистони соҳибистиқлол Модар — Ватани ягона аст.

Шоири тоҷик Мирсаид Миршакар чунин навишта буд: «Росташро гӯям, барои ман ибтидои Ватани бузургам аз он деҳаи хурде сар мешавад, ки дар он ҷо нахустин бор чашм ба дунё кушода, гап задан, роҳ гаштан, ба кӯча баромада бо ҳамсолонам бозӣ кардан, хубро аз бад фарқ кардан, бо гаму шодии дӯстонам шарик будан, дӯст доштан ва бад диданро ёд гирифта будам». Лоик Шерали ҳам дар шеърҳояш кӯшиш намудааст, ки Ватани хурду конкрети худро, ки он ҷо ба дунё омада камол ёфтааст, дарёбаду шиносад. Ба ақидаи ӯ Ватан аз чизҳои хурд, аз ғаҳвораю шири поки модар, аз остонаю боми хонаи падар оғоз меёбад. Аз ин рӯ, Ватан боиси беҳбудию беҳрӯзии дилҷамъию озодӣ ва хушбахтию ободии мост:

ВАТАН САР МЕШАВАД АЗ ГОҲВОРА

Ватан сар мешавад аз гоҳвора,
Зи шири поку аз пистони модар.
Ватан сар мешавад аз он тавора,
Ки онро сохта дастони модар.
Ватан беҳбудию беҳрӯзии мост,
Ватан хушномию фирӯзии мост.

Ватан сар мешавад 3-огарди деҳқон,
Зи «майда» — ҳои хирманбодгарҳо
Ватан сар мешавад аз бурдаи нон,
Ки мо хӯрдем аз хони падарҳо.
Ватан — дилҷамъию озодии мост,
Ватан — хушбахтию ободии мост.

Ватан сар мешавад 3-он остоне,
Ки бар дунёи равшан по ниҳодем.
Ватан сар мешавад 3-он пардабومه,
Ки парвозӣ шудему пар кушодем.
Ватан — имрӯзи мо, ояндаи мост,
Паноҳи мурдаи мо, зиндаи мост.

ШУКР ГҶАМ...

Шукр гўям зиндагиро бо ҳама ширину талх,
Шукр гўям зиндагиро бо ҳама неку бадаш.
Шукр гўям қисматамро бо ҳар он чӣ ҳасту нест,
Шукр гўям бахтро бо омаду ноомадаш.

Шукр гўям ҳар дарахтеро, ки бошад дубара,
Шукр гўям ҳар ниҳолеро, ки навгонӣ диҳад.
Шукр гўям ҳар сабоҳеро, ки хуршед аз уфуқ
Пайки рӯзи нав зи баҳши умри инсонӣ диҳад.

Шукр гўям ҳар нафасро ҳамчу нақди зиндагӣ,
Ки бувад пайваста бо халқу Ватан чун ҷону тан.
Ин Ватан бе ман тавонад буд ҷовидон, вале
Ман натонам як нафас ҳам зинда бошам бе Ватан...

НАСИҲАТИ МОДАР

Модарам мегуфт доим вақти хоб:
«Хоб кун, албатта, бо паҳлуи рост!
Он ҳама коре, ки ният мекунӣ,
Сар бикун бо қувваи бозуи рост.

Нонро доим ба дасти рост гир,
Пӯш аввал остини ростро,
Гар бибандӣ аҳд, дасти рост деҳ,
Дасти чап не хайр дорад, не бақо».

Хурд будам, беҳабар будам ҳанӯз:
Фарқ байни дасти чаппу рост чист.
Хоб кардан, сер будан муддао,
Муддао дар дасти чаппу рост нест.

Баъд фаҳмидам, муроди модарам
3-ин насиҳатҳои дигар будааст:
Бо чунин панду насиҳатҳо ба ман
Ростиро тарбият бинмудааст.

То ном физои, нафси худро кам кун,
Одамгари кун, валеқ бо одам кун.
Меғуфт даравгаре ба ман вақти дарав:
Чун хўшаи гандум ба замин сар ҳам кун.

* * *

Ҳайф аст, агар умр шикоре бошад
Озод зи дарду доғу оре бошад.
Дар пайраҳаи ҳаёт по мондани мо
Айб аст, агар қадамшумори бошад.

* * *

Машғал бишавед дар шаби зулмони,
Сўзед, ки олам бишавад нурони.
Бар як худи хуршед гарон аст охир
Бар олами беканор нурафшони...

* * *

Хушбахт касе, ки ном бар ном орад,
Дар иди Ватан қону дил инъом орад.
Монандаи кўлвори қосид ҳар субҳ
Холи шаведу ба халқ пайғом орад.

* * *

Дар қасри ҳаёт санги бунёдам ман,
Як кўдаки хушноми қаҳонзодам ман.
Торих ба пуштораи ман сарбори,
Фарзанди тамоми одамизодам ман!

* * *

Ин субҳ давоми шоми чун зиндон аст,
Ин ханда нишони дидаи гирён аст.
Ҳар чизи наве, ки ҳозирон ёфтаем,
Гумкардаи рафтагони пурармон аст.

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи зиндагиномаи Лоиқ Шерали маълумот диҳед.
2. Дар бораи назми ватандӯстонаи шоир нақл кунед.
3. Барои чӣ Лоиқ Шерали оғози Ватанро аз ғаҳвора ва шири поки модар ҳисоб мекунад?
4. Шеърҳоро аз ёд кунед.

ЎЗБЕКИСТОН ДАР ЭҶОДИЁТИ

АБДУЛЛО ОРИФОВ

*Шоирам ман, гар намедонӣ, бидон,
Нест чун сози дигарҳо сози ман.
Ҳар кучое бишнави оҳанги он,
Мерасад бар гӯши ту овози ман.*

Шоири соҳибистеъдоди ўзбек Абдулло Орифов 21 марті соли 1941 дар ноҳияи Косони вилояти Қашқадарё таваллуд шудааст. Ў муаллифи китобҳои зиёди шеърӣ, ки ба забонҳои гуногун ба таърифаанд.

Назми дилкаши А.Орифов молмоли эҳсосот ва андешаҳои фалсафиинд. Дар зери қалами ў каломи бадеӣ тозагӣ ва назокат пайдо кардааст. Матни шеърӣи Гимни Республикаи Ўзбекистон ба ў мансуб аст.

Абдулло Орифов лауреати Мукофоти давлатии Ўзбекистон ба номи Ҳамза ва Шоири халқии Ўзбекистон мебошад. Ба шарофати истиқлоли Ватанамон ў ба унвони Қаҳрамони Ўзбекистон мушарраф гардидааст.

Дар ашъори шоир мавзӯи Ватан мавқеи ҷудогонаро соҳиб аст. Дар ин гуна шеърҳо ў бо дард сухан мегӯяд. Дарди шоир - дарди Ватан, дарди халқ, дарди имрӯзу фардои инсоният мебошад. Аз ин рӯ, ашъори ў ба дил саҳт таъсир мебахшанд, ҳиссиёту тафаккурро ба шӯр меоваранд. Хонандаро водор мекунанд, ки ба зиндагӣ амиқтар назар кунад, қарзу масъулияти худро пеши халқу Ватан беҳтару бештар дарк намояд. Чунончи, қаҳрамони лирикии шеъри «Сози ман» баҳри ҳифзи кишвару халқи худ ба ҷоннисоркунӣ тайёр аст. Шеъри

ӯ ҳамеша баҳри тавсифи Ватан бо муҳаббат суруда мешавад. Ин аст, ки барояш Ватан ҳамчун Модар муқаддасу азиз мебошад:

Лозим ояд, ман ба амри қалби худ
Меравам бар ҳифзи халқу кишварам.
Баҳри шўҳрат ман намесозам талош,
Баҳри ному қадри худ бахшам сарам.
Аз дуруғу ғайбату макру фиреб
Мекашам худро канор, эй дўстон.
Шеъри худро мегузoram ман баланд
Бар ҳама пасти он ноодамон.
Баҳри тавсифи Ватан-Модар мудом
Бо муҳаббат месароям шеъри худ...

Дар ашъори шоир образи Ватан, модар ва фарзандон аз ҳамдигар ҷудо нестанд. Ин се мафҳум, дар назми ӯ яке дигареро пурра мекунамд ва боиси равшану возеҳ ифода ёфтани мақсаду мароми шоир мегарданд. Ба ҳамин маънӣ, ӯ дар шеъри «Ният» чунин навиштааст:

Зиндагӣ ҳамчу қалби инсон аст,
Ки ғаму шодиро намояд ҷо.
Умри худро ба даҳр бе Ватанам
Ман тасаввур намекунам асло...

Ҳеҷ шодӣ барои ман набувад,
Ба ҷуз он хуррамӣ, ки аз Ватан аст.
Бахти бегонро намеҳоҳам,
Бо Ватан тавбам умру бахти ман аст.

Абдулло Орифов дар шеърҳои ба Ёзбекистон ва халқҳои он бахшидааш дўстию бародарию самимона ба қалам гирифтааст. Ба ақидаи шоир, бузургии ин кишвар дар иттиҳоду якдилии мардуми меҳнатдўсти он аст. Чунончи, дар шеъри зерин ӯ дўстию бародарию халқҳои тоҷику ўзбекро ин тавр ба қалам гирифтааст:

Ёру бародар аз азал ўзбеку тоҷик,
Чун шохбайти як ғазал ўзбеку тоҷик.

Ҳайрони он рафоқатам, чўям ба он қиёс,
Авло бувад он аз асал, ўзбеку тоҷик.
Бахте бувад Навоиро то Ҷоми барҳаёт,
Ҳамрешаанд аз он маҳал ўзбеку тоҷик...
Як тарфи марза ўзбеку як тарф тоҷик аст,
Часпад ба кор аз ҳамал ўзбеку тоҷик.
Ман матлабе дорам фақат: эй кош то абад,
Як маънӣ ёбанд аз масал, ўзбеку тоҷик.

(Тарҷумаи Ҷонибек)

Дар манзумаи «Ўзбекистон» шоир ғояи олии ватандӯстиро тараннум намуда, рӯҳи матини халқ ва азму иродаи оҳанинро дар роҳи ободию осудаҳолии Ватани азизамон ва минбаъд ҳам баланд гаштани обрӯю эътибори он васф менамояд. Шоир дар бораи дируз ва имрӯзи кишвар, сарнавишти фарзандони вай бо камоли тамкин ва андеша сухан меронад, бо чунин ҳиссиёт ҳарф мезанад, ки гӯё заҳмҳои диёри азизамон аз дили ӯ гузашта бошанд. Ба ҳамин маънӣ, дар шеър ҷасорати маънавии Беруни, Темур, Улуғбек, Навоӣ, Ҳамид Олимҷон, Ғафур Ғулом, Ойбек ва дигар фарзандони асили халқ бо эҳтиром ба забон гирифта мешавад. Дар бандҳои манзума, ки мисли занҷир пайваستاанд, қаҳрамони лирикӣ бо меҳри бепоён ва садоқати фарзандона нисбат ба Ватан ва рӯҳи гузаштагони фидокори худ сухан карда, ба қадри нону намаки халқу Ватан мерасад. Ин аст, ки дар он алоқаи мустаҳками наслҳо, силсилаи афкору эҳсос ва қарзу масъулият ягонагии тамом пайдо кардааст.

ЎЗБЕКИСТОН

Шеър меғўям ба номат, кишварам,
Ҳасти бемонанд баҳрам ҷовидон.
Шоирон бинмуда тавсифи Ватан,
Шўҳраташ созанд боло дар ҷаҳон.
Шеъри онҳо мебарорад болу пар,
Мекунад парвоз бар кунҷу канор.
Гарчи ҳамчун достони нотаом,

Менамой дар назар, зебо диёр.
Лек очиз монд дар васфат қалам.
Ўзбекистон, эй диёри дилкашам!
Нест ҳаргиз дар сарам ёди биҳишт,
Ман начўям ҳеч гаҳ боғи Ирам.
Ёвағўи баҳри ман бегона аст,
Кай Мусалло гўяму ронам қалам?
Гашта мафтунӣ баҳори пургулат
Васфи ту устод Олимҷон намуд.
Бо суруду достонҳои Фулом
Шухрати ту боз ҳам боло бишуд.
Ному таърихи ту бошад ҷовидон,
Ўзбекистон, эй диёри дилситон!

Ҳар гаҳе бигзаштаат орам ба ёд,
Мешавад бар чашм дирӯзат падида.
Аз гузаштат ман насозам ифтихор,
Мерасад бар хотирам даври шадид.
Зоти бадзоте ба забти Осиё
Омаду даъвои тоҷу тахт кард.
Ними оламо гирифтӯ халқро
Бо ҷаҳондорӣ худ бадбахт кард.
Ман намехонам варо таърихи худ,
Ўзбекистон, эй диёри хушнамуд!

Гар равад аз рафтагони ман суҳан,
Ёд орам ҳар якеро бо сипос.
Розҳои ахтарон ифшо шуданд
Оқибат дар ҷадвали ахтаршинос.
Лек бо шамшери қотил канда шуд
Як сар аз тан, ҳамчу хуршед аз само.
Ашки чашмони Улуғбек ин замон
Медиҳад монанди ахтарҳо ҷило.
Дори ту фарзандҳои номдор,
Ўзбекистон, эй диёри меҳрбор!

Асрҳо чун қорвонҳо бигзаранд,
Қарда зебоию нуқси худ аён.

Наслҳои гашта сарсон бигзаранд
Бо фироқи зодгоҳи меҳрубон.
Дар диёри сеҳрдори Амрико
Ҳолиё Колумб андар хоб буд,
Лек Беруни, чароғи ақли вай,
Бурд ўро сӯи мақсадҳои худ.
Ҳиссаи ту буд дар Колумб ҳам,
Ўзбекистон, эй диёри муҳташам!

Дид агар олам ҷаҳонгири зиёд,
Роҳи онҳо сӯи қабристон бишуд.
Аз миёни шоирон, эй дӯстон,
Аз ҷаҳонгирон вале афзун набуд.
Шоире бо шеър панҷ асри расо
Мекунад тасхир қалби одамон.
Темур ар бо теғи худ нагрифта буд,
Бо қалам бигирифт Алишер он макон.
Масти овози ҳазорат шуд ҷаҳон,
Ўзбекистон, эй диёри беҳазон!

Ёд кардам ман бузургонро вале,
Баҳри онҳо ҳам бузургон будаанд.
Халқи ман, ҳастӣ ту дар олам бузург,
Бо ту ҳастам пуртавону сарбаланд.
Он ту будӣ, ки ба фарзандони худ
Нони худро додию кардӣ калон.
Рӯйи дӯши худ гирифтӣ, халқи ман,
Бори онҳоро, ки меомад гарон.
Халқи ман гардида бар ман ҷону тан,
Ўзбекистонам, шудӣ Модар-Ватан!

Аз сарат бигзашт даври бешумор,
Давраи ислом ҳам шуд пушти сар.
Нокасу нодон ба хокат по ниҳод,
То кунад халқи туро зеру забар.
Чингизи хунхор хунатро бирехт,
Хост, то гардӣ ту беному нишон.

Лек гашти чун саманди бодпо,
Дур кардї садди худро ҷовидон.
Чун саманди бодпо мепарварам,
Ўзбекистони азизам, кишварам!

Зиндагї дар сарнавиштат будааст,
Гоҳ хун хӯрдию гаҳ хӯрди шароб.
Он қадар буданд бадхоҳони ту,
Он қадар карданд баҳрат инқилоб.
Чораҳо мечустї дар майдони ҷанг,
Рафта дуди оҳи сардат то само.
Хуни сурхи мурда фарзандони ту,
Кард алвони шабони тираро.
Баҳри ту хун хӯрдаам ман ҳам басо,
Ўзбекистон, эй диёри босафо!

Лек олам лаҳзае ором нест,
Сулҳу меҳнат ҷангҷӯро душман аст.
Карда ноором, бо тире туфанг
Душмани бадхоҳи ту омад ба шаст.
Лаҳзае Собир Раҳим афтода буд,
Назди Дантсиг хуни ман ҳам рехт, рехт.
Эй Ватан, фарзанди ту буд ҷонфида,
Хоки душманро ниҳоят бехт, бехт.
Аз ту бошад шуҳрати ман, шони ман.
Ўзбекистон, кишвари раҳшони ман!

Шомгоҳи тирамаҳ дидам, яке
Аз паси тиреза мекардї суроғ.
Он ту будї, кишвари деҳқони ман,
Синаатро мекушодї ту фарох.
Гуфтї: - бингар, боз борон мезанад,
Пахта дар саҳро вале ночида аст.
Баҳри имдодат ҳамехондї маро,
Эҳтиёче доштї ҳоло ба даст.
Рафтию бурди зи ман сабру қарор,
Ўзбекистон, эй диёри зарнисор!

Рафта ҳамчун офтоби пурзиё,
 Бар сари Фарғона гарди нурбор.
 Ё ки ту гулхан фурузон мекуни
 Ҳамчу чӯпонҳо ба тори кӯҳсор.
 Субҳдам бо нурҳои хештан
 Ё чу Ойбек менависи дoston.
 Ё ки ту монанди Абдулло Ҳабиб
 Мекушой аз дили ҳар кӯҳ кон.
 Хокат аз зар, маъдани ту беҳисоб,
 Ўзбекистон, эй диёри офтоб!

Чун ту ҳастӣ кишвари ман, баркамол,
 Ман заволатро набинам дар ҷаҳон.
 Фатҳу нусрат доимо ёри ту бод,
 Дӯстонро бош ёри меҳрубон!
 Рафта доим бо бародарҳои худ
 Асрҳо пояндаву ҷовид мон.
 Аз барои нек фарзандони худ
 Ҷовидон чун манзили уммед мон.
 Гул кунад бо номи ту эҷоди ман,
 Ўзбекистон, кишвари озоди ман!

(Тарҷумаи Саидали Маъмур)

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи зиндагиномаи шоир маълумот диҳед.
2. Дар шеъри «Ўзбекистон» кадом давраҳои тараққиёти кишвар тасвир ёфтаанд?
3. Дар бораи бузургии кишвар, ки тасвираш дар шеър омад, нақл кунед.
4. Дар бораи имрӯзи Ўзбекистони соҳибистиклол маълумот диҳед.
5. Дар шеър кадом воқеаҳои замони гузаштаи таърихӣ ва номи бузургон ба забон гирифта шудааст? Дар бораи онҳо маълумот диҳед.
6. Аз шеър бандҳои ба худатон маъқулро интихоб намуда, аз ёд кунед.

МЕҲРИ ВАТАН АЗ НИГОҲИ

РАСУЛ ҒАМЗАТОВ

Адиби барҷастаи авар Расул Ғамзатов соли 1923 дар авули Садаи ноҳияи Хунзах ба дунё омадааст. Маълумоти нахустинро аз падараш — Шоири халқии Доғистон Ғамзат Садаса гирифтааст. Ў соли 1940 омӯзишгоҳи педагогиро хатм намуда, аввал муаллими синфҳои ибтидоӣ, сипас ба сифати артист дар театри авари кор мекунад. Баъд ба Институти адабиёти ба номи А.М.Горкии Иттифоқи нависандагони шӯравӣ дохил шуда, онро соли 1950 бо баҳои аъло хатм менамояд. Худи ҳамон сол дар синни 26-солагиаш барои асари «Соли таваллудам» сазовори лауреати Мукофоти давлатӣ мегардад.

Расул Ғамзатов эҷодиёти худро аз шеърнависи оғоз кардааст. Нахустин шеърҳои ватандӯстонаи ӯ дар солҳои Ҷанги дуҷоми ҷаҳон навишта шудаанд. Минбаъд асарҳои ӯ «Хоки Ватан», «Суруди кӯҳ» дастраси хонандагони авар гардида, аз ояндаи дурахшони ӯ дарак додаанд. Маҳорати ӯ сол аз сол сайқал ёфта, ба камол мерасид. Достонҳои «Гуфтугӯ бо падар», «Дили ман дар кӯҳсор», «Духтари кӯҳсор» ба шоир шухрат оварданд. Китоби шеърҳои ӯ «Ситораҳои дур» мақому истеъдоди ӯро ба олам овоза мекунад. Асарҳои минбаъдааш «Мактубҳо», «Зарима», «Ситора бо ситора роз гӯяд», «Доғистони ман» гувоҳи завқи баланд ва таъби сеҳрангези ӯ буда, мӯниси дарду шодии хонандагон мебошанд.

Расул Ғамзатов соли 2003 дар синни 80-солаги вафот кардааст.

Расул Ғамзатов адиби ҷаҳондида буд. Ў ба мамлакатҳои зиёде сафар карда, бо ҳаёт ва адабиёти халқҳои гуногуни он аз наздик шинос шудааст. Аммо сарзамини тоҷикон ва адабиёти оламшумули ин халқ дар олами рӯҳии ӯ нақши босазо гузоштааст. Ў дилбастаи панду ҳикматҳои Саъди, афкори ватандӯстонаи Фирдавси, фалсафаи Хайём, ишқияҳои Низомӣ, ғазалҳои сеҳрангези Ҳофиз буд...

Дар эҷодиёти дилписанди Расул Ғамзатов мавзӯи меҳри халқу Ватан ҷои асосиро ишғол мекунад. Ин аст, ки дар офаридаҳои муҳаббати бепоён ва муқаддаси ӯ нисбат ба зодгоҳи азизаш басо самимию ботароват тасвир шудааст. Ҳамин меҳри халқу Ватан сарчашмаи илҳами ӯ буд.

ДОҒИСТОНИ МАН

(Порчае аз китоб, ихтисоран)

Ба авули Сада омадаму мактуби падарам, ки аввалин бор Москваро дида, ба мо навишта буд, ба ёдам расид. Пай бурдан душвор буд, ки падар дар мактубаш ҷидди гап мезанад ё шӯҳи мекунад. Ў аз дидани Москва ҳайрон шуда, менавишт:

«Ба назар чунин мерасад, ки дар ин ҷо, дар Москва, ба оташдон алав намеронанд, ҳуҷра намерезанд, чунки ман ба девори хонашон таппакчаспони занҳоро намебинам, аз болои боми хонаҳо телпаки Абӯтолиб барин печида баромадани дудро намебинам. Дар болои бом кулӯхкӯб ҳам намебинам. Надидам, ки москвагиҳо дар болои бомашон алаф хушк кунанд. Охир, онҳо алаф хушк накунад, ба говашон ҷӣ меҳӯронанд? Ягон занро надидам, ки як банд хас ё алафро пуштора карда мерафта бошад. Ягон бор овози сурнай ё садои дафро нашунидам. Гӯе ки ҷавонҳои ин ҷо зан

намегиранд ва тӯй намекунанд. Дар кӯчаҳои ин шаҳри ғалатӣ ҳамин қадар гаштаму ягон сар ғӯсфанд надидам. Аҷабо, вақте ки ба остонашон меҳмон қадам мемонад, ин москвациҳо чӣ мекушанд? Ба пеши пой меҳмон ғӯсфанд накушанд, пас, бо чӣ пазирой мекушанд? Не, ман ин хел зиндагониро орзу намекунам. Ман дар авули худам Сада зиндагӣ кардан мецоҳам; он ҷо бо занам хинкали¹ серравғану сир фармуда, ишкамсерӣ хӯрда метавонам...».

Падарам Москваро бо авули худаш муқоиса карда, бисёр камбудии дигаре низ ёфтааст. Вақте ки ӯ ба девори хонаҳои Москва таппак начаспонидаанд мегуфт, албатта, шӯхӣ мекард, аммо вақте ки авулчаи худро аз чунин шаҳри бузург авлотар мешуморид, шӯхӣ намекард. Вай Садаро дӯст медошт ва ба пойтахти ягон мамлакати дунё иваз намекард.

Садаи азизи ман! Инак, ман ба наздат аз он ҷаҳони беҳуде, ки дар вақташ падарам «камбудии» бисёри онро ёфта буд, омадам. Ман ин ҷаҳонро давр зада, бисёр чизҳои аҷибу ғариб дидам. Чизҳои зебо ончунин зиёд буданд, ки нигоҳам парешон мешуд ва намедонистам кадоми онҳоро тамошо кунам. Чашмам дам ба як қасри мухташам, дам ба қасри дигаре, дам ба як чеҳраи зебо, дам ба чеҳраи дигаре меафтод, вале медонистам, ки чизҳои медадагӣ ҳар қадар зебо бошанд, фардо аз ин зеботарашро хоҳам دید... Медонӣ, ҷаҳон поён надорад!

Бигзор обидаҳои Ҳиндустон, эҳромҳои Миср, қасрҳои атиқои Италия маро бубахшанд, бигзор роҳҳои пуршукӯҳи мошингарди Америка, гулгаштҳои Париж, боғҳои Англия, кӯҳсори Швейтсария маро бубахшанд, бигзор санамҳои Полша, Япония, Рим маро бубахшанд. — Ман шуморо бо ҳавас тамошо мекардам, аммо дилам ором буд ва агар ноором гар-

¹ *Хинкал* — як нав хӯроки қафқозии мантумонанд, ки аз гӯшти рағғани ғӯсфанд ва сиру олуҷа мепазанд (Мутарҷим)

дад ҳам, на ба ҳадде, ки ҳалқам хушк шаваду сарам чарх занад.

Пас, чаро ҳозир ин ҳафтад бунаи дар кӯҳпояҳо паноҳ ёфтaro аз нав дида, дилам ба чунбиш омад, чунон ба чунбиш омад, ки қафаси синаам танги кард, қабурғаҳоям ба дард омад, чашмонам сиёҳ рафт, сарам чарх зад, гӯё ки бемор ё маст бошам?

Наход, як авулчаи Доғистон аз Венетсия, Қоҳира ё Калкутта зеботар бошад? Наход, авардухтаре, ки як дарза ҳезум ба дӯш бо пайроҳаи деҳа қадам мезанад, аз духтари сарвқадди малламӯйи скандинави хушрӯтар бошад?

Сада! Ман дар киштзорҳои ту қадам мезанам ва шабнами саҳаргоҳи пойҳои шалпаргаштаи маро мешӯяд. Ман дасту рӯи худро ҳатто дар оби дарёчаҳои кӯҳи напушта, дар оби чашма мешӯям. Мегӯянд, ки об нӯши, аз чашма нӯш. Инчунин, мегӯянд, — падари ман ҳам мегуфт, ки: — мард дар ду ҳолат ба зону менишинад: ҳангоми об нӯшидан аз чашмасор ва гул кандан аз гулзор. Сада, ту ҳамон чашмае ҳастӣ, ки ман пешат ба зону нишаста, лаб ба лабонат мениҳам ва ҳарисона аз оби ту нӯш мекунам.

Сангеро мебинам ва ба назарам дар рӯяш сояи тунуке менамояд. Ин соя манам, чунон ки сӣ сол пеш будам. Ба рӯи санг нишаста, гӯсфанд мечаронам. Дар сарам кулоҳи ҷӯлидамӯй, ба дастам калтаки дароз, пойҳоям чангу хоколуд.

Пайроҳаеро мебинам ва ба назарам дар рӯяш сояи тунуке менамояд. Ин соя ҳам манам, чунон ки сӣ сол пеш будам. Бо коре ба авули ҳамсоя мерафтам. Падарам фиристода буд.

Дар ҳар қадам худ бо худ, бо бачагии худ, бо баҳорону борон, бо гулистону хазони худ вомехӯрам.

Либосамро кашаида, танамро ба таки обшор медорам. Об аз нӯки шах pariдаву ҷаҳида, ҳазор бор пош меҳӯрад ва боз мавҷҳои парешон ба ҳам омада, бар китфони ман, бар дастони ман, бар сари ман мере-

зад ва боз пош меҳӯрад. Души меҳмонхонаи «Қасри шоҳ»-и Париж дар пеши обшорҳои ширгуни кишвари ман бозичаи ночизи пластмасси асту бас.

Обе, ки аз дарёчаи кӯҳи ҷараён гирифта, ба қабати сангҳо мефарояд, рӯзи дароз дар ин ҷо гарм мешавад. Ваннаи нилгуни меҳмонхонаи «Метропол»-и Лондон дар пеши ваннаҳои кӯҳии ман табақчаи ночизест.

Оре, дар шаҳрҳои калон пиёда қадам зада гаштанро дӯст медорам. Аммо баъди панҷ-шаш сайругашти дуру дароз шаҳр ба назарам шинос менамояд ва шавқи тамошояш дар дилам кам мешавад.

Инак, ҳазорум бор аст, ки дар тангкӯчаҳои авули худам қадам мезанаму аз дидораш сер намешавам, хаёлам, ки беист қадам занам.

...Аз дафтари ҳотирот. Боре дар Париж ман як рассоми доғистониро дучор кардам. Пас аз инқилоб дере нагузашта ў ба Италия хондани рафта, он ҷо зани итолиёи гирифта, ба ватанаш барнагаштааст. Ин доғистонии ба гиру мони кӯҳистон омӯхташуда ба ватани наваш бо душворӣ одат мекунад. Ў тамоми рӯи заминро чарх мезанад, дар шаҳрҳои зебои мамлакатҳои бисёр иқомат мекунад, аммо кучое равад, ғусса ҳамроҳаш. Хостам ин ғуссаи ўро, ки бо рангҳо акс ёфтааст, бинам. Бинобар ин, хоҳиш намудам, ки расмҳои кашидаи худро нишон диҳад.

Як сураташ «Ёди Ватан» ном дорад. Дар сураташ зани итолиёи (ҳамон зани худаш), ки дар бар либоси қадимаи аварӣ дорад, тасвир ёфтааст. Зан дар лаби чашма, ба даст кӯзаи миси зарробони машҳури готсатлиний нишастааст. Дар нишебии кӯҳи авули хонахош сангини аварӣ бо рангҳои хузновар тасвир шудааст, кӯҳҳо сархам. Куллаҳои кӯҳҳои туманпӯш.

— Туман — ашки кӯҳсор, — гуфт рассом, — ҳангоме ки нишебии кӯҳҳоро туман мепечонад, аз ояни ҷабини шаҳро донаҳои шаффофи об ҷорӣ мешавад. Ин туман — манам.

Дар сурати дигар паррандаеро дидам, ки бар шохи олуи кӯҳи нишастааст. Олу дар миёни сангистон рӯидааст. Парранда хониш дорад, кӯҳистонизане аз тирезаи хона ба ин парранда бо чашми ҳасрат менигарад. Рассом дид, ки ба расмаш бо рағбат менигарам, чунин шарҳ дод:

— Ин расм аз рӯи афсонаи қадимии авари.

— Кадом афсона?

— Ҳамон, ки паррандаро дошта, ба қафас меандозанд. Парранда дар банд афтода, шабу рӯз ватан, ватан... меғӯяд. Худи ман барин... Соҳиби парранда андеша мекунад: «Чи хел бошад Ватанаш, кучо бошад он? Шояд, ватанаш як мамлакати хурраму зебое бошад, ки он ҷо дарахтони биҳишт дар шукуфтани мурғии ҷаннат дар хонишанд. Биё, ин паррандаро озод бикунам ва бубинам, кучо парвоз мекунад. Вай ба ман роҳи он мамлакати афсонавиरो нишон хоҳад дод». Бо ҳамин андеша даричаи қафасро мекушояд, парранда мебарояд ва тақрибан даҳ қадам дуртар, ба шохи олуи кӯҳи, ки миёни сангистон мерӯид, рафта менишинад. Лонаи ӯ дар шохи ҳамин олуи кӯҳи будааст... Ба ватани худ ман ҳам аз тирезаи қафаси худ менигарам.

— Чаро гашта намеравед?

— Дер шуд. Дар вақташ аз ватанам дили ҷавони пурҳарорате оварда будам, оё метавонам, акнун ба ҷои он устухонҳои фаргути худро бибарам?

Аз Париж баргаштам ва хешутабори он рассомро ҷуста ёфтам. Ҳайрате доштам, ки модараш ҳанӯз зинда аст. Хешу табор ҳикояти маро дар ҳаққи фарзанди гарибашон, ки тарки ватан карда, диёри азизи худро ба сарзамини бегонае иваз намудааст, бо дили пурҳасрат гӯш мекарданд. Аммо, ба назарам, онҳо аз гуноҳаш гузашта буданд ва ба ҳар ҳол зинда будани ӯро шунда, шодӣ мекарданд. Баногоҳ модараш пурсид:

— Ба аварӣ гап задед?

— Не, ба воситаи тарҷумон. Ман ба руси, писаратон ба франсавӣ.

Модар рӯяшро бо рӯмоли сиёҳ пӯшонд, чунон ки хангоми шунидани марги писар мепӯшонанд. Болои бом борон меборид. Мо дар Аваристон менишастем. Дар гӯшаи дигари дунё, дар Париж ҳам шояд он фарзанди ноқобили Доғистон садои бориши боронро гӯш мекард. Пас аз хомӯшии дуру дарозе модар гуфт:

— Ту галат карди, Расул, писари ман кайҳо мурдааст. Вай писари ман не, писари ман забони ман, забони модари авар ёддодаро фаромӯш намекард.

...Охири чизе, ки дар боби мавзӯ гуфтаниам. Мавзӯе ҳаст монанди ибодат, ҳар қадар такрор шавад, ҳамон қадар бақадртар, олитар ва бойтар мегардад. Мавзӯи мисли ибодат аст, мавзӯи мисли Ватан аст.

Вақте ки кӯдакро барои ягон шӯҳиаш танбеҳ додани мешаванд, мувофиқи одати кӯҳистони мо ба ҳама ҷояш шатта задан мумкин, аммо ба рӯяш не. Рӯи одам дахлнопазир аст ва ин чиз барои ҳар як кӯҳистони амри қонунро дорад.

Доғистон, ту рӯи ман асти. Ман иҷозат намедиҳам, ки ба ту даст расонанд.

Мардуми кӯҳистон дар ҷанҷолу манша басте пурсабранд. Вале ин ҳол то ба ҳақде давом мекунад, ки суханони бад ба худӣ маншакунандагон тааллуқ дорад. Мабодо, бо сухани нохости бемулоҳизае ба шарафи модар ё хоҳар даҳлат карда шавад, он гоҳ ханҷар ба кор меравад.

Доғистон, ту бароям модарӣ. Касе, ки бо ман ҷанҷол кардани мешавад, бигзор инро ба хотир дошта бошад. Ба ҳаққи худам чӣ қадар гапи саҳт бошад, тоқат мекунам. Аммо ба Доғистони ман нарасед.

Доғистон — муҳаббату савганди ман, таманнои ибодати ман. Мавзӯи умдаи ҳамаи китобхоям, тамоми ҳаётам фақат тӯи, Доғистон.

Баъзан хоҳиш мекунам, ки фақат аз ҳаёти имрӯзаи ту, яъне аз колхозу совхозҳо, сардорони бригадаву звеноҳо, китобхонаву театрҳо, аз корнамоиҳои меҳнатиат нақл намоям.

Ман на аз ину на аз он, на аз гузаштаву на аз имрӯзи ту ҳикоят карда метавонам. Барои ман фақат як Доғистон вучуд дорад, ки умри ҳазорсола дидааст. Гузаштаву имрӯзаву ояндаи он бароям як аст. Ман онро ба замонҳои гуногун ҷудо карда наметавонам.

Таърихи кишвару мамлакатҳои дигар на фақат ба хуни одамон, инчунин бо рангу қалам ба рӯи қоғаз кайҳо сабт гаштааст. Таърихи он кишвару мамлакатҳоро на танҳо аскарону сипаҳсолорон, инчунин нависандагону муаррихон иншо намудаанд. Таърихи Доғистонро бо шамшер сабт кардаанд. Фақат асри бист ба дасти Доғистон қалам ҳам дод.

Доғистон, ман аз паи ҷангҳои қадими ту гузар кардам, корзорҳои бешумори туро, ки пури устухонҳои фарзандонанд, рафта дидам. Бигзор гандумзору ҷуворимақказори колхозӣ барои ин қорам аз ман наранҷанд. Охир, ҳангоме ки ман дар шеърҳоям Доғистони имрӯзаро тасвир менамоям, замони гузашта маро таъна намезанад. Вақте аз сафари мамлакатҳои дури хориҷӣ бармегардам, ҳамдиёрони кӯҳистониам ба гирдам ҳалқа зада, аз дидаву шунидаҳоям пурсон мешаванд. Онҳо давра гирифта менишинанд ва ба ҳикоятҳои ман гӯш медиҳанд. Ман дар бораи Франция, Ҳиндустон, Япония, Туркия нақл мекунам ва тамоми ҳикоятҳоям фақат ба се соат мерасад. Баъзе се соат риштаи сӯхбат худ аз худ, ноаён ба Доғистон гузашта меравад. Ман ба одамони кӯҳистон дар бораи Доғистон ҳикоят мекунам ва онҳо ба гапҳои ман гӯш медиҳанд, гӯе ки ин ҳамаро бори аввал мешунида бошанд. Ва ҳол он ки худӣ онҳо доғистонианд.

(Тарҷумаи Абдулло Зокир)

Савол ва супоришот:

1. Барои чӣ падари нависанда авули худ Садаро ба Москва иваз намекунад? Мазмун ва моҳияти мактуби ўро шарҳ диҳед.
2. Андешаҳои нависандаро оиди зодгоҳи азизаш маънидод намоед.

3. Чаро рассоми доғистонии мусофир бештар манзараҳои зодгоҳаш, сару либоси миллии авариро дар расмҳои худ тасвир мекард?
4. Барои чӣ рассом худро ба туман ва боз ба паррандаҳои қафаси монанд кардааст?
5. Чаро модари рассом ба аломати мотам рӯяшро бо рӯймоли сиёҳ пӯшонид?
6. Барои чӣ нависанда Доғистонро ба рӯи худ монанд кардааст?
7. Чаро нависанда Доғистонро ба модар ташбеҳ додааст? Мулоҳизаҳои ӯро дар бораи зодгоҳаш шарҳ диҳед.
8. Дар бораи меҳри зодгоҳи хеш нақл кунед.

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ҚАҲРАМОНИ АСАРИ БАДЕӢ

Дар илми адабиётшиносии ҳозира иштирок-кунандаи марказии воқеаҳои асари бадеиро, ки ҳусни таваҷҷӯҳи нависанда ба онҳо нигаронида шудаасту идеалҳои пешқадами ӯро ифода менамоянд, қаҳрамон мегӯянд. Масалан, Ҳасан аз достони «Ҳасани аробакаш»-и М.Турсунзода, Фирӯза аз романи «Духтари оташ»-и Ҷ.Икромӣ, Виркан аз қиссаи «Ривояти суғдӣ»-и С. Улуғзода ва ҳоказо. Ин гуна иштирок-кунандагони асосӣ дар инкишофи воқеа таъсири босазое расонда, хислатҳояшон ҳарҷониба тасвир шуда, ба хонанда ахлоқи ҳамида ва равиши неки қору зиндагиро ёд медиҳанд.

Дар маркази шеърҳои лирикӣ бошад, образи ҳуди шоир меистад, ки он дар симои «ман»-и шоир намоён мегардад. Дар «ман» ё образи шоир на танҳо рӯзгор, эҳсосу андеша, ғаму шодӣ, орзуву армонҳои шахси шоир, балки, умуман, мардуми ҳамзамони ӯ ё гурӯҳи муайяни онҳо таҷассуми худро меёбад. Ба ин маънӣ «ман»-и шоир ё «ман»-и лирикӣ дар айнаи замон

«мо»-и умум, яъне тамоми мардум ё қисме аз онҳо буда, дар зиндагии ӯ рӯзгори одамони дигар низ инъикос шудааст. Эҳсосу андеша ва ғаму шодии ӯ эҳсосу андеша ва ғаму шодии умумии одамонро ифода менамояд. Аз ин рӯ, маълум мешавад, ки шоир дар шеъри худ аз номи «ман»-и худ суҳан ронад ҳам, аз доираи зиндагӣ ва эҳсосу андешаҳои шахсии худаш берун рафта, ба он умумият мебахшад ва ба баёнгари дарду ғам ва орзуву армонҳои мардум табдил меёбад.

Агар «ман»-и шоир дар ҷараёни ин умумигардонӣ дар ҳудуд хислатҳои олии инсонӣ, андешаю кирдорҳои олиҷанобонаро, ки барои мардум намунаи ибрат шуда метавонанд, муҷассам сохта бошад, ба дараҷаи қаҳрамони лирикӣ мерасад. Ба ин маънӣ қаҳрамони лирикийи шеър на танҳо аз шахси шоир, балки аз образи ӯ низ баландтар меистад. Вай бо хислату характери олиҷаноб, рафтору кирдори ибратбахш ва сифатҳои олии инсонии худ ба хонандагон таъсири гуворо мебахшад, барои онҳо намунаи ибрат мегардад. Қаҳрамон номида шудани ӯ бинобар ҳамин аст. Ӯро барои он қаҳрамони лирикӣ мегӯянд, ки дар шеъри лирикӣ, дар образи «ман»-и шоир намоён мегардад. Ва аз ҳамин рӯ аз қаҳрамони асарҳои бадеии эпикӣ чун ҳикояву қисса ва достону романҳо, ки ба тасвири воқеаву ҳодисаҳо асос меёбанд, фарқ мекунад.

Савол ва супоришот:

1. Қаҳрамони асари бадеӣ гуфта чиро мегӯянд?
2. Оиди «ман»-и шоир маълумот диҳед.
3. Аз асарҳои хондагитон қаҳрамони онро муайян карда, бо ҳамсабақонатон муҳокима кунед.

ДОНИШ ТАЛАБУ БУЗУРГӢ ОМУӢ

Одамон аз замонҳои хеле қадим ба дониш, ки онро ба забони араби илм мегӯянд, эҳтиёҷ пайдо карда буданд. Онҳо авлод ба авлод донишҳои худро торафт афзун мегардонданд, онҳоро ба шакли китоб дароварда ё дар хотир нигоҳ дошта андӯхта меомаданд, то наслҳои оянда аз он истифода намоянд. Чаро, ки беҳбудии зиндагӣ, пешрафти ақли ва фарҳангии одамон, тараққиёти кишвар вобаста ба илму дониш аст. Одам ба воситаи аз худ кардани илму донишҳо ҳам донову хирадманд ва бофарҳанг мешавад, ҳам роҳи дурусти зиндагиро пайдо карда, ба мақсаду орзуҳои худ мерасад, ҳам ба ривочу равнақи ватанаш ҳиссаи сазовор гузошта метавонад. Тараққиёт ва ободии ҳар мамлакат ба хирадманду соҳибмаърифат будани шаҳрвандони он мамлакат алоқаманд аст.

Маълум мешавад, ки дониш на фақат аҳамияти назарӣ дорад, яъне барои фаҳмидани моҳияти воқеияти атроф ёри мерасонад, балки инчунин ба аҳамияти бузурги амалӣ ҳам соҳиб аст. Ин чунин маънӣ дорад, ки дониш барои зиндагӣ кардани одам, бартараф намудани монеаҳои он ёри мерасонад, мушкилотро осон мегардонад.

Аз ҳамин сабаб ҳар як халқе, ки ба давраи тараққиёти фарҳангии худ қадам гузоштааст, дар адабиёти он васфи донишу хирад оғоз гардидааст, ақли илму адаби он ба қадри донишу фарҳанг расида дар ситоиши он асарҳо офаридаанд. Дар адабиёти тоҷик низ ҳанӯз аз даврони қадими он ситоиши донишу хирад ва нишон додани аҳамияти он мавқеи калон пайдо

карда, дар ин мавзӯ китобҳои зиёди донишномаи хирадномаҳо ба вуҷуд омада буданд. Ин мавзӯ дар асри X дар адабиёти нави забони дари-форсии тоҷикӣ хеле қувват гирифт. Дар ин давр халқи тоҷик ба давраи муҳими таърихи худ қадам гузошта буд. Дар сарзамини паҳновари Хуросону Мовароуннаҳр давлати пурзӯр ва марказиятфтои Сомониён ба вуҷуд омада, барои ривочу равнақи иқтисод ва фарҳанг шароити зарурӣ пайдо шуд. Хусусан илму адабиёт ба пояи баланди тараққиёт расид. Баробари равнақи адабиёт ва ба майдон омадани шоиру нависандагони бисёре илму фан низ ба дараҷаи мислаш дида нашуда инкишоф ёфт. Олимони зиёде дар соҳаҳои гуногуни илм фаъолият доштанд. Чанде аз онҳо, монанди Абӯали ибни Сино, Абӯрайҳони Беруни, Муҳаммади Хоразмӣ дар тамоми олам машҳур шудаанд.

Асри X давраи бедории на танҳо фарҳангӣ ва адаби, балки илмӣ мардуми тоҷик аст. Дар натиҷаи ҳамин бедорӣ аҳли илму маърифат ба ҳаёт, ба муҳит ва оламе, ки инсонро ихота кардааст, бо назари кунҷковона ва чашми ақл нигоҳ карда, моҳияти зиндагиро доништан, ҳақиқати олами вуҷудро шинохтан меҳостанд. Аз ҳамин сабаб ҳама ташнаи илму дониш ва ба омӯхтани он ҳарис буданд. Шавқу ҳавас ба илм, мароқ ба доништану шинохтани ҳақиқати олам ба адабиёт низ таъсири бобаракат гузошта, фикри шоиронро ба ҷунбиш овард. Ин аст, ки шоирон ба дунё олимона назар карда, дар бораи он бештар андешаҳои фалсафӣ рондаанд. Аз ҷумла, Рӯдакӣ гузашта аз шеърҳои зиёди ҳакимонаи худ оид ба дунё, ҳатто дар шеъри тарҷимаиҳолии «Шикоят аз пирӣ» доир ба табдилу тағйирёбандагии олам ва зиндагии инсон муҳокимаҳои илмӣ-фалсафӣ кардааст. Умуман, дар адабиёти ин давр мавзӯи ҳикмату фалсафа мавқеи зиёд дорад. Бисёр шоирони ин давр дар шеърҳои худ мисли ҳаким (донишманд) сухан рондаанд. Онҳоро шоирони ҳаким номидан мумкин аст. Баъзе аз

онҳо, монанди Шаҳиди Балхӣ аслан олимони файласуф буда, асарҳои илмӣ-фалсафӣ низ таълиф карда будаанд.

Бо вучуди ин, таъсири намоёнтари инкишофи илму маърифат ба адабиёт ҳамоно ривоҷи мавзӯи ситоиши илму дониш ва васфи ақлу хиради инсон аст. Дар назми ин давр бузургдошти донишу хирад, баланд бардоштани қадру эътибори аҳли он хеле боло гирифтааст. Шоирон дар шеърҳои худ дар бораи аҳамияти донишу хирад, мақоми олии одами донишманд дар байни мардум ва, аз ин рӯ, зарурати аз худ кардани илмҳо гарму ҷӯшон сухан рондаанд. Дар осори боқимондаи адабиёти ин давр меҳру муҳаббати бепоян нисбат ба донишу маърифат, тарғибу ташвиқи боҳарорати он зиёд дида мешавад.

Мавзӯи васф ва тарғиби илму дониш дар назм ба таври махсуси шоирона, бо обуранги бадеӣ гузориш ёфтааст. Ин ҳол сухани шоиронро дар бораи аҳамияти ин фазилати маънавии инсон таъсирбахш, аёнӣ, дилнишин ва зебо гардондааст. Шоирон дар талқини ин фазилати маънавии инсон аз қувваи сухани бадеӣ ба таври самарабахш истифода кардаанд. Онҳо бузургӣ ва иқтидори илму донишро бо забони образноки шоирона нишон додаанд, аҳамияти онро барои инсон ба шакли барҷаста, аёнӣ ва боварибахш талқин намудаанд. Барои мисол ин шеъри устод Рӯдакиро дар бораи ақлу хиради инсон аз назар мегузаронем:

Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не бад-он чашм, к-андар ӯ нигарӣ.
Ҷамчу дарёст в-аз нақӯкори
Киштие соз, то бад-он гузарӣ.

Шоир гуфтааст, ки ба дунё ба чашми оддии дар пешона буда не, балки бо чашми махсуси ақлу хирад нигоҳ кардан лозим аст. Шоир чашми оддии инсонро барои шинохтани дунё, фаҳмидани моҳият ва ҳақиқати он басанда ҳисоб намекунад. Чашми оддӣ, агар соҳи-

би он хирад ва дониш надошта бошад, чизу ҳодисаҳои дунёро фақат мебинаду аммо аз таҳлили онҳо, фаҳмидани моҳият ва сабабҳои ба вучуд омадани онҳо очиз мемонад. Чашми оддӣ фақат аз шинохтани моҳияту сабаб ва қонуниятҳои ҳодисаҳои олам очиз нест. Вай дар зиндагии муқаррарии ҳаррӯзаи одам ҳам бе кӯмаки ақлу хирад ҳақро аз ноҳақ, дурустро аз нодуруст, нағзро аз бад фарқ карда наметавонад. Чашми одами беҳирад ва ноҳонда аслан бино нест, нобиноии ӯ ақлӣ ва маънавӣ аст. Зеро ӯ чашми хирад надорад, ки қадри ҳар касро шиносад, арзиши ҳақиқии ҳар чизро донад, чигунагии ҳодисаҳои рӯзгорро фаҳмад. Ба назари ӯ ҳатто бисёр вақт одами аслан хуб бад менамояд ё баръакс, каси бад хуб намоён мешавад. Барои одами ноҳонда ва беҳирад ин бадбахтии калон аст. Чунин одам аз чашми хирад, аз чашме, ки ниҳони чизу ҳодисаҳо ва одамиро дида метавонад, маҳрум аст. Ӯ фақат зоҳир (берун)-и чизу ҳодисаҳоро мебинад, аммо ботин (дарун)-и онҳоро дида наметавонад. Бинобар ин вай маънишинос, ҳақиқатбин буда наметавонад. Ба ин нукта устод Абӯабдулло Рӯдаки низ ишора карда навиштааст, ки одам чашми зоҳирбин дораду чашми ниҳонбин; чашми оддии зоҳирбин барои дидани дунё хидмат мекунад, вале чашми ниҳонбин ниҳон (ботин)-и дунё, яъне маънӣ ва моҳияти онро мебинад. Бинобар ин одам бояд чизу ҳодисаҳои дунёро мушоҳида карда, вале дидани ниҳони он, аниқтараш фаҳмидани маънӣ ва моҳияти онҳоро ба ихтиёри чашми ниҳонии худ гузорад:

Ба чашми дилат дид бояд ҷаҳон,
Ки чашми сари ту набинад ниҳон.
Бад-ин ошкорат бубин ошкор,
Ниҳонитро бар ниҳонӣ гумор.

Эътибор диҳед, устод Рӯдаки чашми хиради инсониро чашми ниҳонӣ ҳам гуфтааст. Ин чунин маънӣ дорад, ки чашми ниҳонӣ ноаён ва диданашаванда

аст, чунки вай ҷисмонӣ набуда, балки ақлӣ ва рӯҳонӣ аст. Агарчи он ба назар ноаён аст, аммо афзалтар ва болотар аз ҷашми оддии ҷисмонӣ (ҷашми сар) мебошад. Мақоми ин ҷашми ниҳонии ақлӣ дар пешрафт ва камолоти маънавии инсон хеле бузург аст. Вай ҳар чӣ қадар равшан ва бино бошад, одам ҳамон андоза бохирад, ҳушманд, аз ҷиҳати маънавӣ бой ва тавоно мегардад. Тараққиёти фикри, ба камолоти маънавӣ расидани одам ва инсони комил гардидани ӯ ба воситаи ҳамин ҷашми хирад муяссар мегардад. Касе, ки ҷашми хирад надорад, ба камолоти маънавӣ, ки ҷавҳари зоти шарифи инсон ҳисоб мешавад, расида на-тавониста, дар зинаи пасти инсоният мемонад.

Инсон ба воситаи ҷашми хиради худ моҳияту ҳақиқати дунё ва чизу ҳодисаҳои онро на танҳо мебинаду мефаҳмад, балки аз ин ўро ҳиссиёти хуши қаноатмандӣ фаро мегирад, хурсандӣ даст медиҳад. Дарвоқеъ, шинохтан ва фаҳмидани аслу моҳияти ҳар чиз бо ҷашми хирад, ба тағи ҳодисаҳо назар карда, сабаб ва решаҳои онҳоро барои худ ва дигарон ошкор намудан ба кас ҳаловат ва лаззати маънавӣ мебахшад.

Бахти инсон дар он аст, ки барои расидан ба ҳақиқатҳо ва ҳосил намудани ҳаловати рӯҳӣ ба пайдо кардани ҷашми хирад имконият дорад. Чунин имконият барои ҳар кас мавҷуд аст. Чаро ки ҷашми хирад баръакси ҷашми оддии ҷисмонӣ як чизи модарзод ва худодод набуда, балки бо саъю кӯшиши худӣ одам ба даст дароварда мешавад. Ду ҷашми сари одам табиӣ ва сириштианд, вале ҷашми ниҳонии ақлонии ӯ касбӣ, яъне ҳосилшаванда аст. Азбаски одам ин ҷашми ниҳонии ақлу хирадашро бо хоҳишу иродаи худаш пайдо карда метавонад, пас ӯ барои расидан ба камолоти маънавӣ ва дараҷаи инсони комил, одами соҳибмаърифат ва фарҳангӣ шудан имкон дорад. Комёб бод касе, ки аз ин имконият истифода мекунад!

Устод Рӯдакӣ аҳамият ва манфиати бузурги илму донишро барои инсон бо образҳои барҷастаи шоирона нишон додааст. Аз ҷумла, шеърҳои зерини ӯ хеле машҳур аст, ки дар он дониш ҷароғи равшани дили инсон доништа шудааст:

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз.
Мардумони бихрад андар ҳар замон,
Роҳи донишро ба ҳар гуна забон
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг андар ҳаме бингоштанд.
Дониш андар дил ҷароғи равшан аст
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.

Донишро равшангари дили инсон тасвир намудани шоир маънии васеъ дорад. Дониш дили инсонро шоду хурсанд мекунад, ба вай дар иҷрои корҳо ва расидан ба мақсад боварӣ, қатъият ва тавоноӣ мебахшад, дили ӯро мекушояд, андешаи ӯро нек, фикрашро равшан менамояд, нияту андешаашро пок месозад ва ғайра. Дарҳақиқат, дониш ба ҳамаи инҳо қодир аст. Манфиати он ба одам ҳартарафа аст. Аз бар кардани он одамро на танҳо оқилу доно мекунад, балки ба ӯ қуввати рӯҳӣ мебахшад, фикрашро кушода, ба он болу пар медиҳад.

Дониш роҳи зиндагии одамро низ мисли ҷароғи равшан менамояд. Касе, ки соҳиби ҷароғи дониш аст, дар зиндагӣ дарнамемонад, аз душворӣ ва монеаҳои роҳи он натарсида мегузарад, пастию баландиҳои онро ба осонӣ тай мекунад. Зеро ҷароғи дониш роҳи ӯро равшан намуда, ӯро аз лағжидану афтодан ва калавиданҳо нигоҳ медорад. Бо ҷароғи дониш қадамҳои одам дар роҳи зиндагӣ бардаму устувор ва қатъӣ аст. Ба воситаи омӯختани донишҳо одам худро аз ҳар гуна бадихо нигоҳ дошта, роҳи халосиро аз офату балоҳо пайдо карда метавонад. Рӯдакӣ дар байти боло одамро аз бадӣ ва зиёну офатҳо дар амон доштани донишро

ба тани худро бо пӯшидани ҷавшан (либоси ҷангии оҳанӣ) аз зарбаю ҷароҳатҳои душман нигоҳ доштани ҷанговар монанд кардааст, ки ташбеҳи муносиб ва хеле барҷаста аст.

Ҳикматҳои оиди омӯзиш

Омӯзгори ҳушманд бояд беш аз он чӣ ба дигарон меомӯзад, ҳар рӯз бар дониши худ биафзояд.

* * *

Баъзе аз гувоҳнома қаноат мекунанд ва аз касби дониш даст мекашанд, ғофил аз он ки дониш ба як поя намемонад ва агар ҳар рӯз бар он наафзоянд, пайваста аз он мекоҳад.

* * *

Ҳамчунон ки бадан ҳар рӯз эҳтиёҷ ба варзиш дорад, рӯҳ низ ҳар соат муҳтоҷ ба ёд овардан ва ёд додан аст.

Савол ва супоришот:

1. Чаро одам ба илму дониш эҳтиёҷ дорад?
2. Аҳамияти назарии донишро чӣ хел мефаҳмед?
3. Аҳамияти амалии дониш дар чист?
4. Дар бораи вобастагии дараҷаи тараққиёти ҳар мамлакат бо савияи дониш ва фарҳанги мардуми он фикри худатонро баён намоед.
5. Ба кадом сабабҳо илму фанни тоҷик дар асри X ба пояи баланди тараққиёт расида буд?
6. Олимони бузурги асри X-ро номбар кунед.
7. Ба кадом сабаб бисёр шоирони асри X-ро ҳаким меноманд?
8. Ба тарзи бадеӣ анҷом гирифтани васфи илму донишро дар эҷодиёти шоирон чӣ хел мефаҳмед?
9. «Чашми хирад» чӣ хел чашм аст? Аҳамияти онро дар шинохтани ҳақиқати чизу ҳодисаҳои зиндагӣ баён намоед.
10. Чашми зоҳирбин кадом асту чашми ниҳонбин кадом?
11. Байтҳои дар ситоиши дониш гуфтаи Рӯдакиро аз ёд кунед.

МАНФИАТИ ДОНИШУ ХИРАД АЗ НАЗАРИ

АБЎШАКУРИ БАЛХИ

Абӯшакури Балхи аз шоирони намоёни асри X аст, ки ҳаёт ва фаъолияти адабиаш асосан дар Бухоро, пойтахти давлати Сомониён ва маркази илмию адабии он давр ҷараён доштааст. Соли таваллуд ва вафоти ӯ маълум нест. Вале тахмин кардан мумкин аст, ки ӯ ҳамзамони устод Рӯдакӣ буда, асосан дар нимаи дуюми асри X эҷод кардааст. Гуфтан мумкин аст, ки Абӯшакур аввал дар зодгоҳи худ шаҳри Балх таҳсили илму адаб карда ва ба майдони адабиёт дохил шуда, сони ба мақсади нашъунамои эҷодии худ ба маркази адабии Бухоро омадааст. Дар ин ҷо вай ба қатори шоирони дарбори подшоҳони Сомонӣ даромада, ба онҳо ҳамчун шоир хидмат кардааст ва ба пояи яке аз сухансароёни номдори замони худ тараққӣ карда расидааст. Аммо афсӯс, ки осори адабии Абӯшакур, чун осори дигар шоиру нависандагони он давраҳои қадим то ба замони мо омада нарасидааст. Аз асарҳои шоир фақат порчаи байтҳои чудогонае дар манбаъҳои адаби боқӣ мондаанд. Бештарини ин порчаи байтҳо ба асари калон ва хеле муҳими шоир маснавии «Офариннома» мансуб мебошад. Худи Абӯшакур таърихи таълифи ин асарро дар як байташ соли 333 ҳиҷрӣ (944 мелодӣ) нишон додааст. Аз ин асар 300 байт боқӣ мондааст. Аммо ин байтҳо мазмунан яклухт ва бо якдигар алоқаманд набуда, ба боб ва фаслҳои гуногуни асар дахл доранд.

Бо вучуди парокандагӣ ва бо мазмуни худ бо ҳамдигар беалоқа будани байтҳои боқимондаи «Офариннома» маснавии ахлоқӣ, яъне асари пандомӯзона будани он равшан маълум мешавад. Ин маснавии ах-

лоқӣ, ки зоҳиран ба кадом як шоҳ ё шоҳзодаи Со-
монӣ баҳшида шудааст, масъалаҳои муҳими ахлоқро
дар бар гирифта, ба тарбияи ахлоқию маънавии ин-
сон нигаронида шудааст. Як қатор порчаҳои шеърӣ
дар ситоиши хирад ва хирадмандӣ, ки дар поён маз-
муни онҳо таҳлил ва равшан карда мешаванд, аз
ҳамин масъалаҳои муҳими ахлоқии асар ба шумор
меравад.

Мавзӯи ситоиши хирад ва дониш дар маснавии
«Офариннома»-и Абӯшакури Балхӣ мавқеи калон до-
рад. Ин мавзӯ аз ҷумла дар як қатор порчаҳои дубай-
тии аз ин асар боқӣ монда, ки ҳар яке бо ибораи
«хирадманд гӯяд» сар мешавад, гузориш ёфтааст. Абӯ-
шакур дар ин порчаҳои маснавии худ бузургии хирад
ва аҳамияти онро барои инсон ба таври махсус, бо
образҳои бадеии ба худ хос фаҳмонда додааст. Вай аз
забони одами хирадманд мегӯяд, ки хирадро бар ҳамаи
одамон— чӣ бар хосу чӣ бар ом— подшоҳ ва ҳукмраво
бояд донист. Чаро ки ҳама бо амру фармони он бояд
кор кунанд, ба он итоат намоянд. Пас, дар вучуди
одам чизи аз ҳама муҳим ва асосӣ ақлу хирад аст.
Фақат ақлу хирад рафтору кирдори одамро назорат
карда метавонад, ўро ба роҳи дуруст равона месозад.
Бинобар ин ҳар кас ба амру фармони ў гӯш кунад, бо
маслиҳати ў амал намояд, он гоҳ ҳамаи корхояш таъби
дил мешавад, ба хоҳишу орзуҳои худ мерасад. Монан-
ди ҳамин шоир хирадро бар вучуди одам низ подшоҳ
тасаввур намуда, тани одамро лашкар ва орзуҳои ўро
чокари фармонбардори подшоҳ ҳисоб мекунад. Ин чу-
нин маънӣ дорад, ки тани одам, майлу хоҳиш ва
орзую ҳавасҳои моддии ў низ бояд пурра дар итоат ва
зери назорати ақлу хирад бошанд. Агар дар кишвари
вучуди одам хирад подшоҳӣ ва фармонфармой наку-
над, тан ва ҳавасҳои моддии ў мисли лашкари бесар-
дор аз назорат ва итоат берун шуда, иштиҳои онҳо низ
боло мегирад, ки дар натиҷа кас ба роҳи бад меравад,
ба ҳар навъ бадкориҳо, ҷиноятҳо даст мезанад:

Хирадманд гӯяд: хирад подшост,
Ки бар хосу бар ом фармонравост.
Хирадро тани одамии лашкар аст,
Ҳама шаҳвату ози ӯ чокар аст.

Шоир дар порчаи дигар низ муқоисаи хирад-подшоҳро давом медиҳад. Ин бор ӯ хирадро, бинобар некхоҳу маслиҳатгари одам будани он, подшоҳи ба ҳалқи худ меҳрубон ва ғамхор сифат менамояд. Ва дар ҳамон ҷо хирадро боз шубон (чӯпон)-е ҳисоб мекунад, ки ниғаҳбонии рама ва ҳимояи онро аз ҳучуми гургҳо дар ўҳда дорад. Дар ин муқоиса тамсили рама чисту гург кадом аст, — фаҳмидан душвор нест. Рама-ин одам, гург — аз як тараф айбу иллатҳои ахлоқии ҳуди одам ва аз тарафи дигар ҳама гуна офату балоҳоест, ки ба ӯ таҳдид менамоянд:

Хирадманд гӯяд: ман аз ҳар гурӯҳ
Хирадмандро беш дидам шукӯҳ.
Хирад подшоҳе бувад меҳрубон,
Бувад дар рама гургро чун шубон.

Дар ин гуфтори хирадманд боз як бартарии хирадманд аз одамони дигар нишон дода шудааст: хирадманд дар байни тамоми мардум, дар байни тамоми гурӯҳу тоифаҳои он одами аз ҳама шукӯҳманд, яъне соҳиби мартабаи баландтарин мебошад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки Абӯшакур калимаи «хирад»-ро пеш аз ҳама ба маънии дониш ва «хирадманд»-ро ба маънии донишманд фаҳмида ва истифода кардааст. Воқеан ҳам дар гузашта, хусусан дар давраҳои қадим мартаба ва қадру эътибори одамони донишманд баланд буд. Онҳо гули сари сабади маҷлису нишастҳои ҳар тоифаи мардум буданд. Маҷлисиҳои подшоҳон ва арбоби давлат низ бе иштироки онҳо намегузашт. Донишмандон бо ҳузур ва суханони пурмаънии худ ба маҷлисҳо нур мебахшиданд. Подшоҳон онҳоро иззату иқром мекарданд, сухани онҳоро бо диққат мешуниданд, дар корҳои давлат-

дорӣ аз онҳо маслиҳат мепурсиданд. Онҳо ҳатто кӯшиш мекарданд, ки донишмандро ба вазирии худ кашанд, чунон ки подшоҳи Эрон Мачдуддавлаи Дайлами вазорати худро ба ихтиёри донишманди бузурги ба мамлакати ӯ омада Абӯалӣ ибни Сино гузошта буд.

Бинобар ин Абӯшакур бузургӣ ва баландпоягии ҳақиқии одамро дар доноӣ ва хирадмандӣ дидааст. Шоир таъкид кардааст, ки доноӣ касро ба волоӣ (бартарӣ, баландӣ) мерасонад. Волоӣ гуфта, ӯ на мақому мансаби баланд ё давлатмандӣ, балки бузургии маънавии одами доноро мефаҳмад. На ҳар касе, ки воло шудааст, доно шумурдан мумкин аст. Каси нодон ва бедониш ҳам бо роҳҳои гуногун ба волоӣ расиданаш, яъне соҳиби мансаб, давлат ва обрӯю эътибор шуданаш мумкин аст. Аммо ин волоии ӯ асли ва ҳақиқӣ набуда, балки зоҳирӣ аст. Одами доно бошад, зоҳиран воло набошад, яъне соҳиби мақому давлату сарват нашуда бошад ҳам, волои асли ва ҳақиқӣ аст. Пас, ба волоии зоҳирии касони бедониш фирефта набояд шуд ва доноёни зоҳиран воло набударо ба чашми кам набояд дид. Зеро донои бедавлат аз нодони давлатманд аслан бартару болотар аст:

Бад-он кӯш, то зуд доно шавӣ,
Чу доно шавӣ, зуд воло шавӣ.
На донотар он кас, ки волотар аст,
Ки волотар аст он ки донотар аст.

Ҳамин маънӣ, яъне танҳо ба воситаи доноиву хирадмандӣ ба бузургии ҳақиқӣ расидани одам дар порчаи дигари дубайтии маснавии Абӯшакур ба тарзи дигар талқин шудааст. Дар он таъкид карда мешавад, ки «таъйиду фар» — шаъну шукӯҳ ва шавкатро одам ба воситаи дониш ба даст мебарорад, на ба воситаи зарпулу мол ва давлат. Дурусттараш, ба кас молу давлат не, балки дониш бузургӣ ҳада мекунад. Равшан аст, ки ин ҷо низ сухан дар бораи бузургии маънавӣ меравад,

ки гузаштагони мо онро бузургӣ ва волоии ҳақиқии инсон ҳисоб кардаанд. Калимаи «фар» аслан ба маънии партав ва нури бузург ва шаъну шавкатест, ки ба ақидаи пешиниён дар болои сари подшоҳон ба таври ноаёне ҷилвагар мешавад. Аммо шоир ин калимаро ба маънии васеътари нуру зиёи бузургии инсон кор фармудааст. Инак, ба ақидаи Абӯшакур, ба фарри бузургӣ ва нуру зиёи он бо зӯри молу зар соҳиб шудан мумкин нест. Онро фақат бо роҳи дониш пайдо кардан муяссар мегардад. Аз ин ҷо чунин маъни мегирем, ки фар ба подшоҳон ҳам бо роҳи ба тариқи меросӣ ба даст гирифтани тоҷу тахт не, балки ба воситаи омӯхтани илму донишҳо ҳосил мегардад. Подшоҳе, ки дониш ва маърифат надорад, соҳиби фар буда наметавонад, ҷи расад ба касе, ки соҳиби давлату ҷоҳе шудаасту вале дониш наандӯхтааст:

Хирадманд гӯяд, ки таъйиду фар
Ба дониш ба мардум расад, на ба зар.
Чу доно шавад марди бахшандакаф,
Мар ўро расад бар ҳақиқат шараф.

Ба ҳукмдорон ва арбоби давлат нигаронида шудани сухани шоирро аз ҳамин ҳам пай бурдан мумкин аст, ки ў бузургию шарафи одамро на танҳо бо дониш, балки бо бахшандагӣ — хайру эҳсонӣ ў низ вобаста кардааст. Аммо як ҳуди хайру эҳсон барои пайдо кардани шаъну шараф басанда нест. Барои ба ин мартаба расидан боз доноӣ ва хирадмандӣ зарур аст. Агар ин ду фазилят — доноӣ ва бахшандагӣ дар шахси одам якҷоя шаванд, вай аз дигарон шараф пайдо карда метавонад.

Абӯшакур донишу хирадро на танҳо боиси бузургию шарафи аслии одам, балки поксози ахлоқи ў низ ҳисоб мекунад. Вай дар чунин ақида аст, ки ҷи андоза хиради одам бештар гардад, ҳамон андоза вай ба некию некӯкорӣ зиёдтар майл намуда, худро аз бадию бадкорӣ пок месозад.

Савол ва супоришот:

1. Чаро Абӯшакури Балхи хирадро бар вучуди одам подшоҳ ҳисоб кардааст?
2. Монандкунии хирад—чӯпон ва рама—одамро дар шеъри Абӯшакур маънидод кунед.
3. Бузургию шукӯҳи одами хирадмандро чи хел мефаҳмед?
4. Волои (баландпояги) - и каси донишманд дар чист?
5. Абӯшакур бартарию одами донишмандро чи навъ маънидод мекунад?
6. Дониш чи навъ ахлоқи одамро поксозӣ менамояд?
7. Порчаҳои шеърии дар таърифи хирад ва хирадманд гуфтаи Абӯшакурро аз ёд кунед.

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МАСНАВИ

Дар адабиёти мумтози тоҷик асари калонҳаҷми ба шакли назм навишта шударо, ки ҳар байти он қофияи ҷудогона дошта, ҳар ду мисраи байтҳо бо ҳамдигар ҳамқофия мебошанд, маснавӣ меномиданд. Тарикаи қофиябандии маснавӣ аа, бб, вв, гг ва монанди инҳо аст.

Маснавӣ бо ин тарикаи қофиябандӣ, инчунин бузургии ҳаҷм ва вазни худ айнан ба дoston монанд аст. Бинобар ин дostonро низ баъзан маснавӣ меномиданд. Аммо маснавиро дoston намегуфтанд. Дар ҳақиқат маснавӣ аз дoston фарқ дорад. Дoston гуфта, асари манзуми сюжетдор, яъне ба тасвири воқеаву ҳодисаҳои муайян бахшидашударо мефаҳмиданд. Маснавӣ бошад, бо вучуди аз ҷиҳати шакл, яъне ҳаҷму қофиябандиву вазн бо дoston умумият доштаниш, асари бесюжет аст ё дорои сюжети ягона намебошад. Дар он одатан масъалаҳои ахлоқӣ, фалсафӣ, динӣ ва ғайра мавриди баҳс ва баррасӣ қарор дода мешаванд.

Васфи хирадро шоири бузург Абулқосими Фирдавси дар «Шоҳнома»-и безаволи худ ба пояи баланд бардоштааст. Ин ҳол тасодуфӣ нест, бинобар он ки аввалан ин асари оламшумул фақат ҷангнома набуда, балки як асари бузурги панду ахлоқӣ низ ба шумор меравад. Дигар ин ки «Шоҳнома» давоми бевоситаи адабиёти асри X буда, Фирдавси таълифи онро дар охирҳои ҳукмронии давлати Сомониён бахшида, ба номи подшоҳи сулолаи мазкур оғоз карда буд. Дар адабиёти давраи Сомониён бошад, чунон ки пеш аз ин гуфта шуда буд, васфи донишу хирад аз мавзӯҳои асосӣ ба шумор мерафт.

Мавқеи бузурги васфи хирад дар «Шоҳнома» аз ҳамин ҳам аён аст, ки асар бевосита бо боби муқаддимавии «Гуфтор андар ситоиши хирад» оғоз шудааст. Фирдавси ситоиши хирадро «арҷи хирад» меномад, ки маънояш бузург доштан ва боло гузоштани мақоми хирад аст. Худи ҳамин нишон медиҳад, ки Фирдавси дар асараш ба донишу хиради инсон эътибори махсус додааст. Дар ҳақиқат, вай хирадро аз тамоми чизҳое, ки Худо ба одам додааст, беҳтарин ва арзандатарин ҳисоб мекунад. Фирдавси хирадро на танҳо барои одам як чизи худодод ҳисоб мекунад, балки онро «нахустофариниш» — аввалин офаридаи Худо дар олам медонад. Ин фикри ӯ мувофиқи фалсафаи динии офариниш аст, ки аз рӯи он Худо пеш аз он ки инсонро офарад, нахуст ақл (хирад) — ро офарида буд.

Фирдавси мартабаи хирадро барои инсон баробари ҷон медонад, онро бо ҷон қиёс менамояд. Пас чӣ қадаре ки ҷон барои одам азиз ва пурқимат бошад, хирад ҳам ҳамон қадар шариф ва арҷманд аст. Муқоиса ва баробар гузошта шудани хирад бо ҷон

дуруст аст. Чаро ки ҳар ду ҳам чиҳати рӯҳонии инсонро ташкил карда, барои ӯ аз ҳама асосӣ ва муҳим мебошанд. Шоир хирадро бо ҷон баробар гузошта истода, боз онро «чашми ҷон» ва «нигаҳбони ҷон» номидааст. Хирад на танҳо нигаҳбони ҷон, балки чашму гӯшу забони одам аст, ба ин маънӣ, ки ба воситаи «пос»-и сегона неку бади ҳастӣ ба одам роҳ меёбад: неку бадро чашм мебинад, гӯш мешунавад, забон мегӯяд. Хирад ин ҳар серо аз дидану шунидану гуфтани бад нигоҳ медорад ва танҳо ба қабули неку водор менамояд. Фирдавсӣ одамро бе хирад тасаввур карда наметавонад. Ӯ беҳирадиро як навъи девонагӣ ва беҳирадро аз қабили девонагон ҳисоб мекунад. Каси беҳирад ба чашми одами хирадманд мисли девона аст, зеро ӯ аз беақлию беҳирадӣ гуфтору кирдори худро насанҷида ва андеша накарда, гапи бечо ва хатое мегӯяд, нодуруст рафтор мекунад, кори хоме-ро пеш мегирад, ки натиҷаи ҳамаи инҳо пушаймонист. Одами беҳирад ҳамеша аз беандешагӣ ва кардаи хатои худ пушаймон аст, аммо бинобар он ки пушаймонию ӯ суд надорад, аз ислоҳнашаванда будани кори хатои худ, ба гуфти Фирдавсӣ, дилаш реш-реш аст. Одами хирадманд бошад, ҳама корҳои худро аз рӯи ақл санҷида, пухта андешида, баъд ба сомон мерасонад. Бинобар ин дар гуфтаю кардаи ӯ хато роҳ намеёбад ё кам роҳ меёбад. Хирадманд оқибатандеш мешавад, неку бади натиҷаи ин ё он кори пеш гирифтаи худро пешаки доништа, кӯшиш мекунад он корро тавре анҷом диҳад, ки натиҷааш хуб бошад. Дар ин кор ба вай ақлу хирадаш роҳ нишон медиҳад. Фирдавсӣ низ хирадро раҳнамои инсон дар зиндагӣ ҳисоб кардааст. Гузашта аз ин, шоир хирадро чун дастгир ва халоскори инсон дар ҳар ду «сарой» — дар ин ва дар он дунё сифат кардааст, ба ин маънӣ, ки одам бо дастгирӣ ва ёрии хирад дар ин дунё аз бадию бадкориҳо дур шуда, некию некӯкориро ихти-

ёр менамояд ва аз ҳамин роҳ ба хушбахтию саодати зиндагӣ мерасад, бо ҳамин роҳ вай аз гуноҳон пок шуда, осоиши зиндагии худро дар он дунё низ таъмин менамояд. Ҳамин хирад аст, ки одамро дар ҳар ду дунё арҷманд ва сарбаланд мегардонад. Боиси арҷмандии ҳақиқии одам будани хирад дар боло аз шарҳи гуфтаҳои Абӯшакури Балхӣ маълум шуда буд. Фирдавсӣ бошад, арҷмандию сарафрозии одамро дар он дунё низ ба туфайли хирад имконпазир медонад. Боиси арҷмандии хирадманд дар он дунё ҳамон кирдорҳои нек ва аз гуноҳон пок будани ӯ дар ин дунё аст. Баръакси ин, каси аз хирад дур («гусастахирад») дар ҳар ду дунё ҳам пояш дар банд аст, яъне дармонда ва сарриштаи корашро гум кардааст, очизу нотавон, сарафканда аст, зеро вай аз камхирадии худ ба роҳи хато рафтааст, надониста бадкориҳо содир кардааст ва аз ҳамин рӯ ба гуноҳ ғўтида, худро дар банд (ҷазо)-и охират андохтааст. Бинобар ин Фирдавсӣ таъкид менамояд, ки агар одам хирадро дастури худ созаду аз рӯи он амал кунад, ҷонаш дар азоб намемонад, аз носазо — бадӣ дур мегардад.

Ҳамин тавр, Фирдавсӣ гуфтори худро дар ситоиши хирад аз андешаҳои фалсафию назариявӣ доир ба арҷмандии хирад оғоз карда, онро бо нишон додани аҳамияти амалии ин фазилати маънавии инсон ба анҷом расондааст. Фирдавсӣ дар охири фасли «Гуфтор андар ситоиши хирад»-и «Шоҳнома»-и худ ба тариқи насихат ба тарғиби донишомӯзи мепардозад. Бинобар даъвати шоир, аз рӯи маслиҳати одами доно дар роҳи зиндагӣ қадам задан, бо нишондоди ӯ амал кардан лозим аст. Инчунин кас аз ҳар донишу илме, ки сухан шунавад ё хабар ёбад, бояд ба омӯхтани он машғул гардад, то аз он баҳрае бардошта, дар зиндагӣ ба кор гирад.

Инак, матни «Гуфтор андар ситоиши хирад»-ро аз «Шоҳнома» меоварем:

Кунун, эй хирадманд, арҷи хирад
 Бад-ин ҷойгаҳ гуфтан андархурад.¹
 Бигӯ, то ҷи дорӣ, биёр аз хирад,
 Ки гӯши ниюшанда² з-ӯ бар³ хурад.
 Хирад беҳтар аз ҳар ҷи Ӯзид-т⁴ дод,
 Ситоиш хирадро беҳ аз роҳи дод.⁵
 Хирад раҳнамою хирад дилкушой,
 Хирад даст гирад ба ҳар ду сарой...
 Ҷи гуфт он хирадманд марди хирад,
 Ки доно зи гуфтори ӯ бар хӯрад:
 Касе, к-ӯ хирадро надорад зи пеш,
 Дилаш гардад аз кардаи хеш реш.
 Ҳушивар⁶ девона хонад варо,
 Ҳамон хеш бегона хонад варо.
 Аз ӯй ба ҳар ду сарой арҷманд,
 Гусистахирад пой дорад ба банд.
 Хирад ҷашми ҷон аст, чун бингарӣ,
 Ту бе ҷашм шодон ҷаҳон наспарӣ⁷.
 Нахустофариниш хирадро шинос,
 Ниғаҳбони ҷон асту онӣ се пос⁸.
 Се поси ту гӯш асту ҷашму забон,
 К-аз инат расад неку бад бегумон.
 Хирадрову ҷонро ки ёрад сутуд?
 В-агар ман ситоям⁹, ки ёрад¹⁰ шунуд?
 Ҳакимо, ҷу кас нест, гуфтан ҷи суд?
 Аз ин пас бигӯ, к-офариниш ҷи буд?
 Туӣ кардаи Кирдугори¹¹ ҷаҳон,
 Шиносӣ ҳама ошкору ниҳон.

¹ *Андархур* (дархур) — сазовор ва мувофиқ

² *Ниюшанда* — шунаванда

³ *Бар* — баҳра, манфиат

⁴ *Ӯзид* — Худо

⁵ *Дод* — адлу инсоф

⁶ *Ҳушивар* — ҳушёр

⁷ *Наспарӣ* — шакли инкори феъли сипардан-паймудан, тай кардан

⁸ *Пос* — узвҳои сегона (гӯшу ҷашму забон)-и одам

⁹ *Сутуд* — сутудан — таъриф ва ситоиш кардан

¹⁰ *Ёрад* — аз феъли ёристан — тавонистан

¹¹ *Кирдугор* — Худо

Ҳамеша хирадро ту дастур дор,
 Бад-ӯ қонат аз носазо дур дор.
 Ба гуфтори донандагон роҳ ҷӯй,
 Ба гетӣ¹ бипӯю² ба ҳар кас бигӯй.
 Зи ҳар донише чун сухан бишнави,
 Аз омӯхтан як замон нағнавӣ³.
 Чу дидор ёбӣ ба шохи сухун⁴,
 Бидонӣ, ки дониш наёяд ба бун.⁵

* * *

Хирадманд бошу беозор бош,
 Ҳамеша забонро ниғаҳдор бош.

* * *

Тавоно бувад ҳар ки доно бувад,
 Ба дониш дили пир барно бувад.

* * *

Бахилӣ макун ҳеч, агар мардумӣ,
 Ҳамоно ки кам бошӣ аз одамӣ.

Савол ва супоришот:

1. Мавқеи калони ситоиши донишу хирад дар «Шоҳнома»-и Фирдавси ба кадом хусусияти асосии ин асар вобаста аст?
2. Фирдавси хирадро ба кадом маънӣ «нахустофариниш» сифат кардааст?
3. Хирадро «чашми қон» ва «ниғаҳбони қон» сифат кардани Фирдавси чи маъни дорад?
4. Чаро Фирдавси хирадро чашму гӯшу забони одам ҳисоб кардааст?
5. Фирдавси дар кадом асос беҳирадиро девонагӣ ҳисоб кардааст?
6. Ба кадом маъни Фирдавси хирадро дар ду дунё дастгир ва ҳалоскори одам ҳисоб кардааст?
7. Луғатҳои порчаи «Гуфтор андар ситоиши хирад»-и Фирдавсиро аз бар кунед.
8. Беҳтарин байтҳои порчаро аз ёд кунед.

¹ Гетӣ — дунё

² Бипӯй — аз пӯйидан — роҳ рафтан

³ Нағнавӣ — шакли инкори «ғунудан» — хобидан, ором, фориғ будан

⁴ Сухун — сухан

⁵ Бун — охир

ДОНИШОМУЎЗИ ДАР «КУЛОҲИ СЕҲРНОК»-И

ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОВ

Худойберди Тўхтабоев дар рушду камоли адабиёти муосири бачагонаи ўзбек саҳми муносиб гузоштааст. Аз ин рӯ, инкишофи насри бачагонаю такомули жанри романи саргузаштии адабиёти имрӯзаи ўзбекро бе эҷодиёти ин адиби соҳибистеъдод тасаввур намуздан душвор аст.

Худойберди Тўхтабоев соли 1933 дар ноҳияи Ўзбекистони вилояти Фарғона ба дунё омадааст. Давраи бачагию наврасии ӯ ба замони Ҷанги дуҷонибаи Ҷаҳонӣ рост меояд. Ҷанги хонумонсӯз ба тезтар камол ёфтани наврасон низ мусоидат намудааст: бачагон дар солҳои ҷанг дар шафати пиронсолону занон истода, корҳои вазнинро иҷро кардаанд. Худойберди Тўхтабоев ҳам офату кулфати ҷангро аз сар гузаронидааст. Вақте падарандараш барои хизмат ба баталони қорӣ сафарбар мегардад, ӯ ҳамроҳи хоҳару додарони хурдсолар бе-парастор мемонад. Онҳо дар хонаи бачагон, дар оилаи одамони ношинос тарбия мегиранд.

Худойберди Тўхтабоев баъди хатми мактаби миёна барои таҳсил ба факултаи филологияи Донишгоҳи давлатии Тошканд дохил шуда, онро бомуваффақият тамом кардааст. Майлу ҳаваси ӯ нисбати эҷоди бадеӣ дар ҳамаи солҳои донишҷӯиаш пайдо шудаанд. Дартар аз навиштани шеър ба офаридани очерку ҳикояҳо мегузарад. Маҷмӯаи нахустини ҳикояҳояш бо номи «Ҷонсарак» («Шошқалоқ») соли 1961 дастраси хонандагон гардидааст. Минбаъд ӯ як силсила фелетон-

ҳо, ҳикояҳои ҳаҷвӣ, қиссаю романҳо менависад, ки дар онҳо ҳаёти бачагон хеле шавқовар тасвир шудааст. Романҳои «Чавонписаре, ки панҷ фарзанд дорад» («Беш болали ӣигитча»), «Деви зардро савор шуда...» («Сарик девни миниб...»), «Мамлакати харбузаҳои шакарин» («Шакар қовунлар мамлакати»), «Чашмони ҳузнангез» («Мунгли кӯзлар») шуҳрати ӯро дар байни хонандагони сершумор таъмин намудаанд.

Қиссаи саргузаштии «Кулоҳи сеҳрнок»-и Х.Тӯхтабоев асари шавқоваре мебошад, ки барои наврасон навишта шудааст. Қаҳрамони асосии он Ҳошимҷон ном писарбачаест. Вай на ҳаваси хондан дорад, на дар кори рӯзгор дасти модарро сабук мекунад, хоҳарчаҳояшро, рафиқони ҳамсинну солашро озор медиҳад. Боре ба дасти ана ҳамин ландаҳури бепарвофалак кулоҳи афсонавии сеҳрнок меафтад, ки қодир аст ҳар як хоҳиши соҳибашро иҷро кунад. Ҳошимҷон дилпур буд, ки бо ёрии кулоҳи сеҳрнок ҳар мушкилаш осон мегардад, корномаҳо нишон медиҳад ва аз ин рӯ, ба саёҳат мебарояд. Баъди он ки санҷишу саргузаштҳои хатарноку аҷиб ва хандаовару рикқатомези бисёро аз сар мегузаронад, ба хулоса меояд, ки одам бе меҳнат ва бе дониш ба чизе муваффақ намешавад ва бо исрор мегӯяд: «Меҳонам, бо шавқу ҳаваси тамои меҳонам. Аввал синфи даҳумро бо баҳои аъло тамои мекунам, баъд донишқадаро».

Ҳошимҷон ба осони ба ин хулоса наомадааст. Ӯ дар аввал суҳанҳои муаллимони худро, ки бе илм ба даст наомадани муваффақиятҳоро таъкид менамуданд, инкор мекунад. Ӯ гумон мекунад, ки бе хондану донишомӯзӣ ҳам соҳиби комёбиҳо гардидан мумкин аст. Бо ёрии кулоҳи сеҳрнок гӯё ба мақсади худ мерасад. Соҳиби дипломи агрономӣ мегардад, ба инженерии сохтмон, шоирӣ, артистӣ даъвогар мешавад, аммо ҳамаи онҳо ҳузнангез поён меёбанд. Барои рафторҳои ношоями худ саҳт хичолат мегардад, дар вазъиятҳои ноҳинҷор мемонад. Ҳамаи ин «дарс»-ҳои зиндагӣ ӯро

ба роҳи дуруст раҳнамун месозанд. Ў минбаъд бо кулоҳи сеҳрноки худ хайрухуш намуда, ба оғӯши мактабу оилаи худ бармегардад, ҳамчун хонандаи пешқадам шинохта мешавад. Худойберди Тўхтабоев ҳамаи ин дигаргуниҳои маънавию рӯҳии қаҳрамони хурдсоли худро хеле таъсирбахш ба тасвир гирифтааст.

КУЛОҲИ СЕҲРНОК

(Бобҳо аз қисса)

КУЧОЙ ТУ, МАКТАБАМ?

Маро фиреб дода, ба кўча ронданд, ҳа ҳамин тавр карданд. Набошад, дар театр кор пур буд. Ақаллан дар таги дар истода билет дарронам, гўям ҳам не гуфтанд. «Барои билетдарронӣ ҳам маълумот даркор» гуфтанд. Гапро бинед-а. Хонед, ёд гиред будааст! Чаро акнун мехондаам?!

Истед, чаро кори ман ҳеҷ пеш намеравад? Агроном шудам - пеш карданд. Шоир шудам — номам ба бади баромад. Инженер шудам — гурехта базӯр халос хўрдам.

— Барои чӣ?

Сайёҳ мешавам, гўям Петров амаку Власов амак маро ҳамроҳ нагирифтанд, ҳатто ба худашон наздик шудани намонданд. Артист шуда ному шуҳрат пайдо кардани будам, нашуд.

— Барои чӣ?

Ҳой одамони роҳгузар, ҷавоб диҳед. Ҳой дарахтони азими қади роҳ, паррандагони баландпарвоз, машинҳои тезрав, ҷавоб диҳед, аз шумо пурсида истодаам:

— Барои чӣ?

Не, аз ҳеҷ кас садо намебарояд. Ҳама хомӯш, бо кори худ банд.

Бо ба сафар баромаданам ин ҷониб бисёр чизҳоро дидам, шоҳиди аҷоиботи зиёде гардидам. Хурсандихо-

ро ҳам аз сар гузаронидам, хафагиҳоро ҳам. Вале ҳеҷ гоҳ ба мисли имрӯза хору маънос нашуда будам. Дуруст аст, ки модарҷонамро ниҳоят пазмон шудам, хоҳаронам аз пеши назарам дур намераванд. Рафиқони ҳамсинфам Ортиқбойи малламӯй, Шокирҷони дар вақти дарс хобаш бурда мемондагӣ — ҳама, ҳамаашонро ёд кардам, ҳамаашонро дидан меҳоҳам. Аммо чӣ илоҷ? Нахонда агроном шудани будам, барои ҳамин ҳам ба ҳамаи азобу машаққатҳо дандон ба дандон монда тоқат кардам, вале ба мақсад расида натавонистам, шарманда шудам.

— Барои чӣ?

Ҳунгосзанон гиристам. Гирён-гирён ба хонаам рафтаму сарамро ба кӯрпа печонда гирифта, то оби чашмам хушк шудан гиристам.

— Кулоҳчаам, эй ҳамсафари вафодорам, эй маслиҳатгари ман! Кани, худат гӯ-чӣ, чаро ман ба ягон мақсадам нарасидам?

— Зеро ки ту илм надошти, -ҷавоб медиҳад кулоҳчаам.

— Барои илмнок шудан бояд чӣ кор мекардам?

— Хонданат даркор буд...

— Чӣ?

— Ҳа, ҳа, ту бояд ба гапи муаллимат Қобилов ва директори гамхорат Отаҷон Азизович гӯш медодӣ.

— Пас, ту маро беҳуда саргардон кардаву фиреб дода гашта будай —дия?!

— Не, фиреб надодаам. Барои он ки ту хатои худро фаҳмӣ, ёрии аз дастам меомадаро дарег надоштам. Гурусна монӣ, хӯрок ёфта додам, куртаат дарад, либоси нав муҳайё кардам. Фақат хостам, ки ту хатоятро фаҳмида гирӣ, — мегӯяд кулоҳчаам.

Боз ба фикр фуру меравам, боз гирия мекунам. Шояд хато карда бошам. Инро ҳозир худам ҳам пай бурда истодаам. Аммо аз хатои худро ба гардан гирифтани дида душвортар кор набудааст. Майлаш, дар бист дараҷа ҳавои хунук бо тани бараҳна ба об меда-

роям, дар биёбонҳои сӯзон як ҳафта бе об мегардам, агар хоҳед, аз ҳамин ҷо то Москва пой пиёда давида меравам, хоҳед, корҳои аз ин ҳам душвортарро фармояд, ҳамаашро бо ҷону дил иҷро мекунам. Аммо хатои худро ба гардан гирифта нам наомада истодааст. Рост, агар одам дар ҷавониаш илм наомӯзад, агроном ҳам, шоир ҳам, инженер ҳам, артист ҳам шуда наметавонистааст, ҳа наметавонистааст. Агар бовар накунад, мана кулоҳчаам аз ҳамин рӯз эътиборан ҳолӣ, онро пӯшида, то ба дилатон задан дунёро давр гашта метавонед...

Оҳиста аз ҷоям хеста дасту рӯ шустам, шикамсерӣ хӯрок хӯрдам. Шикамат сер бошад, майнаат нағз кор мекунад мегуфтаанд, рост будааст. Шикамам сер шуду каллаам ҳам монанди мотори равған кардашуда ба кор даромада. Дарҳол барои савғоти харида ба сӯйи мағозаҳо давидам.

Вақтҳои дар қишлоқ буданам, баъди он ки аз дигарон рӯбардор кардани вазифаҳои хонагиро кашф кардам, китобҳои дарсиамро барои хотира ба рафиқонам тухфа карда будам. Бинобар ҳамин ба панҷаки пули пасандоз намудаам ҷомадонро пур карда китобҳои дарси ва 54 дона дафтари калон харидам.

Ба мӯи чингилаи хоҳарам Доноҳон лентаи сафед, ба Оишахон сумкаи чармини шашхонадор, ба модарам дурраи шоҳӣ ва ба падарам дастпӯшаки мӯина гирифтам. Муаллими муҳтарамам Қобилов ва директормон Отаҷон Азизовичро ҳам, албатта, фаромӯш накардам. Ба яке авторучка ва ба дигаре гулдон харидам.

Чи хел карда ба поезд баромада монданамро хушам ҳам намедонам. Хайр, эй шаҳри қадрдон! Шоирони кулоҳпӯш, артистони ба гап усто, бо шумо ҳам хайр, нағз монед! Саид ако, Саид ақои меҳрубон, дар назди шумо ман қарздорам. Шумо дар рӯзҳои саҳт сарамро сила кардед, аз пешгоҳи хонаатон ҷой додед, дар дилам нисбат ба касби инженери майл пайдо

кунондед. Инженер мешавам, албатта, инженер. Ме-
хонам, бо шавқу ҳаваси тамом меҳонам. Аввал синфи
дахумро бо баҳои аъло тамом мекунам, баъд дониш-
кадаро. Ана сонӣ, ба наздатон бармегардам. Ҳоло ҳозир
хайр, нағз монед!..

Ман ба сӯи деҳаи чоноҷонам, ба оғӯши гарми
мактаби азизам равонам.

Аз поезд фаромадаму чомадонро бардошта, саро-
сема роҳи деҳаамонро пеш гирифтам. Ба як ҳисоб,
ҳама масъалаҳо ҳал шуд, фақат як муаммо монду
халос. Ин ҳам бошад, масъалаи кулоҳча. Намедонам
онро чӣ кор кунам. Гирифта рафтан гирам гӯям, боз
сеҳргар мешавам гуфта метарсам. Барои ба кӯча танҳо
партофта рафтан, ростӣ гап, дилам намешавад. Беҳта-
раш, аз кучое, ки ёфта гирифта бошам, боз ба ҳамон
ҷо бурда мепартоям гуфта қарор додаму баъд оҳиста
аз ҳудаш пурсидам:

— Ҳӯш, ба ин фикрам чӣ мегӯӣ?

— Бисёр фикри нағз. Ба латтакуҳна печонда ба
ҳамон ҷои худам, ба даруни охур партофта рав... Ба
ғайр аз ту ба дигарҳо ҳам шояд лозим шуда монам.

Ниҳоят дақиқаҳои аз ҳам ҷудошавии мо ҳам расид.
Аз кучое, ки ёфта бошам, ба ҳамон ҷо гирифта бур-
даму бўсида, ба сандуқи дилам зер карда хайрухуш
намудам. Вай ҳам шалаппосзанон пешонаамро бўсид.
Андак оби дида ҳам рехтем.

— Хайр, кулоҳчаи қадрдонам!

— Хайр, дӯсти азизам Ҳошимҷон!

Ҳангоми ба хона расида омаданам ҳаво қариб то-
рик шуда буд. Дари кӯчаро кушодан ҳамон даставвал
чашмам ба Доноҳон афтод, ки ба ошхона ҳезум ме-
даровард. Вай ҳам маро дида, ба ҷои он ки тохта
омада, ба гарданам овезон шавад, ҳезумро аз дасташ
афтонда, ҳайкал барин шах шуда монд. Сонӣ:

— Апа! Арвоҳи ақолам омад! — гӯён дод гуфт.

Оиша кафгир дар даст тозон аз ошхона баромад.
Вай ҳам маро дидан ҳамон:

— Арвоҳ, арвоҳ! — гӯён фарёд кард.

— Охир, охир, ман ақоятон Ҳошимҷон мешавам! — гуфтам ба ғазаб омада.

— Не, ту ақоямон не, ақои мо мурдагӣ!

— Мурдагӣ?!

— Ҳа, мурдагӣ! Мо ўро кайҳо гўру чўб кардем. Эй арвоҳ, ту аз куҷо омади? — тарсону ларзон пурсиданд хоҳаронам.

— Аз гўри кушодагӣ! — ҷавоб додам ғазабам афзуда.

— Вой, ана, аз гўри кушодагӣ гуфта истодааст, — гуфт Доно аз тарс рангаш дока барин канда. Ман дигар тоқат карда натавонистам. Эҳтимол, мурда бошам, эҳтимол, намурда бошам, лекин ман шумоёнро пазмон шудаам, хоҳараконам! Ман онҳоро дошта вохўри кардани шуда пештар рафтам. Онҳо бошанд, «моро арвоҳ пешандоз кард» гўён баробар фарёд зада ба кўча гурехта рафтанд.

Фикр карда ба фикрам расида наметавонам. Ху-даш чӣ гап? Ё барои дуру дароз бе дому дарак шуда рафта нам, маро мурдагӣ гумон карда бошанд? Ин тавр бошад, мо шуморо гўрондем мегўянд-ку. Тавба...

Дар хона касе нест, аз афташ модарам ҳанўз аз кор барнагаштагӣ барин. Мотосикли падарам дар зери айвон истодааст. Маълум мешавад, ки вай аз чўл омадасту ба чойхона ё ба идора баромада рафтааст. Ба назарам, дар хонаамон ҳеҷ дигаргунӣ нест. Танҳо мург-хонаро андак васеътар кардаанд. Мурғҳо, ки ман обу дон надода, фақат азоб меодам, сарашонро аз тўр бароварда, «боз омади?» гуфта мепурсидагӣ барин ба ман нигоҳ карда истодаанд. Ин дам аз кўча овози модарам шунида шуд.

— Арвоҳи бачаҷонамро ба ман нишон диҳед. Майлаш, арвоҳаш бошад ҳам, ба сандуқи синаам зер кунам, аз сару рўяш бўсам. Ҳошимҷонакам, кани ту?

Худамро дошта натавониста:

— Модарҷон! — гуфта фарёд кардам.

Модарам маро ба оғўш кашида гашта-баргашта сару рўямро бўсид, гиря кард.

— Бачаякам, магар ту зиндай? Ё дар ҳақиқат ҳам арвоҳ ҳастӣ? — пурсид ў худро андак қафо кашида.

— Модарҷон, барои чӣ ман арвоҳ мешудаам? Охир ман писаратон Ҳошимҷон-ку, Ҳошимҷон Рӯзиев.

— Пас ту намурда будай-дия.

— Қасам меҳӯрам, ки ман намурдаам.

— Набошад, мо ту гуфта дигар бачаро гӯрондаем-дия...

Воқеа ин тавр шудааст: Баъди бе дому дарак шуда рафтани ман падару модарам хуноб шуда, ба воситаи органҳои милитсия ба кофтуков даромадаанд. Чанд вақт ҳеҷ хату хабар нашудааст. Ниҳоят, аз шуъбаи милитсияи шаҳри истиқомат доштаи ман «омада ҷасади писаратонро гирифта баред» гуфтани телеграмма омадааст. Падару модарам доду фарёдкунон зуд расида рафтаанд. Бинанд, дар хонае, ки мурдаҳоро нигоҳ медоранд, як ҷасади қадаш ба қади ман баробар хобидааст. Костюмаш ҳам азони ман барин будаасту туфлиаш ҳам. Азбаски сараш дар зери чархҳои мошин монда пачақ шудааст, аз рӯяш ки будани онро муайян кардан душвор будааст. Модарам худро ба болои ҷасад партофта, зуд сари синаашро кушода нигоҳ кардааст ва дар китфи чапи ў холи ба холи ман монандро дида:

— Бачаякам! — гӯён мӯйҳои сари худро кандан гирифтааст. Баъд ҳамон мурдаро ба самолёт бор карда ба деҳа гирифта омадаанду ҳамаи расму русумро ба ҷо оварда бо иззату обрӯ гӯрондаанд.

— Имрӯз расо ду моҳ шуд, — гуфт модарам оби чашмонашро пок карда.

Нақли модарам ҳанӯз тамом нашуда, номавро гирифта фарёдкунон падарам даромада омад. Баъд ҳам-соҳоямон, рафиқони ҳамсинфам, муаллимҳоям — ҳама чамъ омада, ба ҳавлиамон одам нағунҷида монд. Падарам дарҳол аз фермаи колхоз гӯсфандеро оваронда сар бурид. Баъди ягон соат чунон зиёфате барпо гардид, ки мондан гиред. Худам ҳам ҳамон рӯз хуб

кайф кардам-дия. Гӯштҳои бирён ва кабобҳои маза-
кунон хӯрда истода, мӯи Донохони дар паҳлӯям эр-
кагӣ карда нишастаро кашида:

— Пучуқакам, — гуфта мемонам.

САЪДИНИСО

Акнун кӣ будани ин духтаракро ба шумо гуфта
диҳам. Чашмонаш калон-калон, рӯяш кулча барин.
Мӯяшро майда бофта ба нӯгаш аз пахтаи худамон
ҷамолак карда, ба пушташ партофта мегардад. Худаш
ниҳоят нозук, агар саҳттар сулфида монед, аз шаббо-
дааш парида мерафтагӣ барин. Гӯё хӯроки меҳӯрдааш
ақл шуда рост ба майнааш мерафта бошад, каллааш
чунон тез кор мекунад, ки назди вай Орифи дар
синфи ҳафтум меҳондагӣ ришта тофта наметавонад.
Хоҳ арифметикаю геометрия гӯед, хоҳ забони русию
забони немисӣ — ҳамааш панҷ. Фақат бахудаю бехуда
«уф» гуфта бинӣ қач карданаш ба ман маъқул не.
Кордонию меҳнатдӯстиашро нақл кунам, гиребона-
тонро дошта мемонед. Тамоми рӯз ором намегирад,
чунбидагиаш чунбидагӣ. Ҳайронам, ки дастони май-
даякаш чӣ хел монда намешаванд. Ба замми ин, аз
ҳад зиёд часпон, хоҳ ҳангоми баҳор баъди борон дар
танай дарахти зардолу шилем мебарояд-ку, худӣ ана
ҳамон барин.

— Ҳошим-ако, кай дарс тайёр мекунем? Ҳошим-
ако, имрӯз бозикунӣ намеравед, — гӯён ягон дақиқа
ба ҷону ҳолам намемонад.

— Ин қадар нақоҳон, пучуқ, — мегӯям баъзан ба
тариқи маслиҳат.

— Чаро ин тавр мегӯед? — хафа шуда мепурсад
Саъдинисо.

— Охир, биниат пучуқ-дия.

— Пучуқ бошад ба шумо-чи? — гӯён қаҳр карда
баъзан рӯяшро ба дигар тараф гардонда мегирад.

Мана ҳозир мо дар ҳавлии Саъдинисоино, дар як
хоначаи ба офтоббаро нигаронида сохташудаи тангу

тор дарс тайёр карда нишастем. Дар ҳавлӣ ғайр аз боғбонбобои Саъдинисо дигар касе наменамояд. Падараш ҳисобчӣ шуда кор мекунад, шояд ҳоло дар идора чиқ-чиққунон чӯт зада нишаста бошад. Модараш мураббияи боғча, вай ҳам дар ҷои кораш. Дар рӯйи ҳавлӣ мурғҳои аз тухммонда хок тит карда гаштаанд. Ангури токи баланд бардошташударо ҳанӯз на-кандаанд, бинобар ин селайи зоғчаҳо болои он нишаста ба донаҳои ангур нӯл мезананд.

— Ҳошим-ако, ин қадар ба хаёл фуру рафтед? — ҷанг кард Саъдинисо. — Маро ба хондан андармон карда худатон тамоман ба тарафи дигар нигоҳ карда нишастаед... Аз забони русӣ машқи чандумро дода буд?

— Дар хотирам нест.

— Машқи се саду панҷоҳу як. Медонеду худатонро ба нодонӣ зада истодаед-а. Ба рӯзномаатон навишта гирифта будед-ку!

— Навишта будаму лекин, вақте ки Нина Тимофеевна вазифаро мефаҳмонд, дуруст диққат надодам, — худамро сафед кардам ман. Саъдинисо китоби маро ба даст гирифта, тарзи иҷрои машқи 351-ро бо забони русӣ дона-дона карда хонд.

— Акнун фаҳмидед? — абрувонашро чин карда пурсид ӯ.

— Не, тамоман нафаҳмидам.

— Кани, гӯед ҷи, дар забони русӣ чанд род ҳаст?

— Шашто... не, сето.

— Кани, як-як номбар кунед-ҷи.

— Мужской, женский, средний.

— Кадом калимаҳо ба мужской род дохил мешавад?

— Калимаҳои мужский, — гуфтам сару саросема.

— Не, ман бо кадом овозҳо тамом шудани калимаҳоро пурсида истодаам.

— Женский род гӯям? Овози охирини женский род а, я мебошад.

Ёфтам?

— Ёфтед. Акнун средний родро гӯед-чи?

— Ҳозир... Не, аз ёдам баромадааст.

— Перо чи хел род?

— Ёфтам! — аз шодӣ қариб буд аз ҷоям ҷаста хезам.

— Калимаҳое, ки бо овозҳои о, е ба охир мера-санд, средний род мешаванд. Перо, поле, метро.

— Ҳошим-ако, ҳамаашро медонистаед-ку, — гуфт муаллимчаи хурдакаки ман хурсанд шуда, фақат ан-дак танбали доред-дия.

Баъди шунидани ин хел таърифот лабам ба баногӯ-шам расиду:

— Пучуқбой, мо ҳам чакана не, — гӯён аз ҷоям хеста ба рақс даромадам.

Сони, муаллимчаи серталаби ман абрӯвонашро пасту баланд карда, ба фаҳмонда додани вазифаҳои хонагӣ шуруъ намуд. Аз рӯи калимаҳои ҳар се чинс якчанд ҷумла сохтанамон даркор будааст. Даррав даф-тарамро гирифтаму як саҳифашро бо қалам хат ка-шида, ба се қисм ҷудо кардем ва ба болои ҳар яки он номи чинсро навиштам. Баъд дукаса ба кор сар кар-дем.

— Товариш кадом род? — мепурсад Саъдинисо.

— Мужской род-дия, товариш Саъдихон, — гуфта мемонам.

— Ба ҳамин калима боз ягон калимаи дигар ҳамроҳ кунед-чи.

— Мой товариш Акрам хороший, — гуфтам боз.

— Молодец Ҳошим-ако, — боз таъриф кард Саъ-динисо, акнун ҳамин калимаҳоро ба дафтар менави-сем.

Ҳамин тариқ дар як дам як варақ дафтарро пур карда партофтем. То рафт афзудани ақлам ва ба зам-ми ин пурсабру тоқат шуда истодани маро дида, Саъ-динисо аз хурсандӣ гул-гул мешукуфт. Шодии худам ҳам ҳадду канор надорад. Баъди навишта шудани ҳар

як калима дастамро ба сари синаам гузошта, ба дафтарам таъзим карда мемонам.

— Эҳе, — гуфт Саъдинисо як маҳал ба дафтарам чашм давонда, — виж-виж хато-ку!

— Чияш хато? — ҳамааш дуруст! — гуфтам қаҳрам омада.

— Калимаи «зелений» бо «е» навишта мешавад. Шумо бошед, бо «и» «зилений» навиштаед. — Саъдинисо дафтарамро ба даст гирифта, худӣ Нина Тимофеевна барин бо қалами сурх ҳамаи хатогихоямро нишон дод ва фармуд, ки ба варақи дигар рӯбардор кунам. Агар гапро бисёр кунам, Саъдинисо: «Бо ту дигар дарс тайёр кардан намехоҳам, шилқин будай, кани, аробаатро каш!» гуфтаниш мумкин буд. Бинобар ҳамин ба гапаш даррав розӣ шудам. Азоб кашам ҳам, иродаамро ба кор андохта, ба обу арақ ғӯтида як саҳифаро пурра аз нав рӯбардор кардам. Умрам умр шуда, бо як навиштан ин қадар зиёд хат нанавишта будам. Мана имрӯз дар айнаи тасфи ҳаво, ки офтоби рахшон ба замину замон нуру ҳарорат бахшида истодааст, дар хоначаи дарстайёркунии тангу тори Саъдинисо, ки бӯи муш мекунад, ин корро иҷро намудам.

— Саъдинисо, — гуфтам сарамро бардошта, — дар хонарӯби ба ту ёри расонам?

— Барои чӣ, магар дигар кор надоред?

— Мехоҳам, ба ту ёрдам диҳам, — гуфтам оҳишта ба рӯи ҳавлӣ баромада, — ростишро гӯям, ба ту ягон неки кардан мехоҳам.

Аммо Саъдинисо, ки духтари яқрав аст, ба гапаш истодагари кард. Ба ягон кор даст задани намонд.

— Агар ба ман неки кардани бошед, — гуфт ӯ абрӯвони хурдакашро дар ҳам кашида, — физикаро такрор мекунем.

— Аз физика вазифа насупоридаанд-ку?

— Аълочи мешавам гӯед, муаллим вазифа насупорад ҳам, худатон бояд дарсҳои гузаштаро такрор кунед.

Агар ҳамин гапро як каси дигар мегуфт, албатта, бовар намекардам. Аммо ба ягон гапи Саъдинисо шубҳа надорам. Ба ҳамаи гуфтаҳои ӯ бе ҳеҷ дудилағи бовар мекунам. Бинобар ҳамин ҳам даррав китоби физикаро кушода:

— Мавзӯи дарси гузаштамон «Тарозу» буд, — гуфта-там.

— Кани гӯед-чи, мо чиро тарозу менодем?

Аз хотирам, ки баромада буд, аз китоб хонда додам.

— Акнун дар ёдатон мондагиашро гӯед, — маҷбур кард Саъдинисо.

— Тарозу асбобест, ки бо он ҷисмҳоро бар мекашанд.

— Тарозу чанд хел мешавад?

— Якчанд хел. Баъзе хелашон дар лабораторияҳо истифода бурда мешаванд, хели дигарашон дар магазинҳо, — гуфтаму дар омади гап аз худам ҳам камтар илова кардам. — Савдогарон дуздтарозу кор мефармо-янд...

Саъдинисо хандида фиристонд. Пеш аз ин хандаи ӯро ҳеҷ нашунида будам. Овозаш ҷарангос зада мебаромадааст. Дар ду рӯяш чуқурча пайдо шуда, чашмонаш тамоман руст шуда мераванд.

— Дар хусуси дуздтарозу дар китоб чизе навишта нашудааст-ку? — гуфт ӯ хандида-хандида.

— Дар китоби дарси навишта нашуда бошад ҳам, дар китоби мо ҳаст-дия, Саъдинисо-хонум...

Баъди физика забони модариро ҳам тайёр карда шуда будем, ки Саъдинисо «акнун бас» гӯён китобу дафтарҳояшро ғундоштан гирифт.

— Исто, биё боз камтари дигар тайёр кунем, — гуфтам шавқам омада.

— Не, ба саҳро алафчини меравам, — рози нашуд Саъдинисо.

— Набошад, ман ҳам ба саҳро меравам. Ба ту алафчида медиҳам. Фақат не нагӯй, агар не гӯй, пагоҳ дарстайёркуни намеоям...

Он рӯз агарчи офтоб болои сар медурахшид, ҳаво чандон гарм ҳам набуду чандон салқин ҳам. Алафҳои лаби ҷўйбор заб-зард. Барги дарахтон рехта, дар зери по хишир-хишир садо мебарорад. Осмон шиша барин соф. Дар дуродур селайи паррандагон баланд парвоз намуда, ба абрҳои сап-сафед нўлзанон бозӣ мекунанд. Лаб-лаби ҷў ба саҳро рафта истодаем. Обаш чунон тоза, чунон мусаффо, ки реғу сангҳои ялаққосӣ ва шишамайдаҳои зери он бараъло намоён аст. Ин дам, аз ҷи бошад, ки якбора шавқам афзуда:

— Саъдинисо, биё пештозак мекунем! — гуфтам...

Рӯзи дигар модарам дар рӯзномаам ду баҳои чорро дида аз пешонаам бўсиду сонӣ ба падарам рӯ оварда гуфт:

— Дадеш, ба Ҳошимҷон костюми нав харида диҳед. Бинед, шими бачаи бечораам дарам гуфта монда аст.

Ана ҳамин тариқ бо бачаҳои пешқадам қариб баробар шуда гирифта будаму аммо (гӯр «аммо» шавад, ба туфайли ҳамин «аммо» як умр қорам қафо меравад),... аммо як воқеа шуда... хайр, майлаш, боқимондаашро пагоҳ гуфта меодагистам.

(Тарҷумаи Н.Бохирӣ)

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи зиндагиномаи адиби ўзбек Х.Тўхтабоев маълумот диҳед.
2. Ҳошимҷон ҷи тавр ба хулоса меояд, ки одам бе меҳнат ва бе дониш ба чизе муваффақ намешавад?
3. Ҳошимҷон аз қулоҳи сеҳрноки худ ҷи тавр ҷудо мешавад?
4. Барои ҷи Ҳошимҷонро дар оилааш ба таври ҳайратангез қабул мекунанд?
5. Хислатҳои неки Саъдинисоро шарҳ диҳед.
6. Дар бораи тағйир ёфтани характери Ҳошимҷон нақл кунед.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ АДАБИЁТИ АХЛОҚИ

Адабиёте, ки ба тарбияи ахлоқию маънавии инсон, дар ӯ парвариш додани хислатҳои неки инсонӣ нигаронида шудааст, адабиёти ахлоқӣ меноманд. Адабиёти ахлоқӣ ин вазифаи олии худро асосан бо роҳи панду насиҳати инсон, хусусан насли наврас адо мекунад. Бинобар ин онро бештар адабиёти панду ахлоқӣ ва асарҳои ҷудогонаи онро низ асари панду ахлоқӣ мегӯянд. Адабиёти ахлоқӣ як қисми асосӣ ва муҳимтарини адабиёти мумтози тоҷикро ташкил мекунад. Дар гузашта асарҳои зиёди панду ахлоқӣ ва дорои хусусияти панду ахлоқӣ эҷод шудаанд, ки бисёре аз онҳо дурдонаҳои гаронбаҳо дар ҳазинаи адабиёти мумтози мо ба шумор мераванд.

Дар адабиёти пешинаи мо аз қадим таълифи ҳар гуна пандномаҳо (андарзнамаҳо) расм будааст. Аз ҷумла «Андарзнамаи Зардушт», «Андарзнамаи Анушервон», «Пандномаи Бузургмехр» намунаҳои беҳтарини адабиёти ахлоқии Эрони қадим ба шумор мераванд. Минбаъд дар асри X, ки давраи оғози адабиёти мумтози форс-тоҷик мебошад, монанди «Калила ва Димна» ва «Синдбоднома»-и устод Абӯабдулло Рӯдакӣ асарҳои барҷастаи ахлоқӣ ба вучуд омаданд. Файр аз ин дар эҷодиёти Рӯдакӣ ва бисёр дигар шоирони ҳамасри ӯ масъалаҳои панду ахлоқ ба воситаи шеърҳои ҷудогона низ зиёд гузориш ёфтаанд. Панду ахлоқ дар «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ ҳам мавқеи калон дорад. Беҳуда нест, ки ин асари ҳамосии қаҳрамониро намунаи адабиёти ахлоқӣ низ ҳисоб мекунанд. «Қобуснома» ё «Насиҳатнома»-и Кайковус ҳам давоми анъанаи қадимаи панду андарзноманависӣ дар адабиёти асрҳои X–XI ва намунаи хуби адабиёти ахлоқӣ ба шумор меравад.

Ҳанӯз аз асри X, аз «Офариннома»-и Абӯшакури Балхӣ сар карда, то асрҳои XV-XVII силсилаи калони маснавиҳои ахлоқӣ ба вучуд омаданд, ки асоси адабиёти ахлоқии форсӣ-тоҷикиро ташкил кардаанд. Ба чунин маснавиҳо «Саодатнома» ва «Рӯшноинома»-и Носири Хусрав, «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат»-и Саноии Ғазнавӣ (асри XII) «Махзан-ул-асрор»-и Низомии Ғанҷавӣ ва назираҳои он, «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ (асри XIII), «Силсилат-уз-заҳаб», «Тухфат-ул-аҳрор» ва «Субҳат-ул-аброр»-и Абдурахмони Ҷомӣ, «Бехрӯзу Баҳром»-и Камолиддини Биноӣ (асри XV) ва бисёр дигар асарҳо мисол шуда метавонанд.

Мавзӯи асарҳои ахлоқиро масъалаҳои басо гуногуни ахлоқӣ ташкил кардаанд. Тарбияи фарзанд, омӯхтани илму донишу ҳунар, тарғиби сифатҳои неки инсонӣ, аз қабилӣ муруввату эҳсон, адлу инсоф, инсонпарварӣ, хоксорӣ, сабру тоқат ва ғайра, таълими корҳои мамлакатдори ба подшоҳон ва монанди инҳо аз мавзӯӣ ва масъалаҳои асосии асарҳои ахлоқӣ ҳисоб мешуданд.

Ба адабиёти ахлоқӣ ҳам асарҳои ахлоқии бадеӣ ва ҳам асарҳои ахлоқии ғайри бадеӣ дохил мешаванд. Дар асарҳои ахлоқии бадеӣ масъалаҳои ахлоқ ба воқеаҳои образҳои бадеӣ, тарзи баёни шоирона овардани ҳикояту ривоятҳо гузориш меёбанд. Чунинанд аз ҷумла тамоми маснавиҳои ахлоқӣ. Ин гуна асарҳо ба адабиёти бадеӣ тааллуқ доранд. Аммо дар асарҳои ахлоқии ғайри бадеӣ масъалаҳои ахлоқ бе санъатҳои суҳан ва образҳои бадеӣ талқин карда мешаванд. Намунаи ин гуна асарҳои ахлоқӣ «Қобуснома»-и Кайковус мебошад.

Савол ва супоришот:

1. Адабиёти ахлоқӣ чист?
2. Оиди вазифаҳои адабиёти ахлоқӣ маълумот диҳед.

МЕҲНАТ — АСОСИ ЗИНДАГИ

Кор кардан ва ба ин восита зиндагии худро осуда ва таъмин намудан аз хусусият ва фазилатҳои инсон ҳисоб мешавад. Меҳнат асоси зиндагӣ, боиси осоишу ободии он аст. Одам ба дунё омада, бо кӯшишу кор ҳам зиндагии худро таъмин менамояду ҳам ба ободии макон ва ватанаш хидмат менамояд, ба тараққиёти он ҳисса мегузорад. Ободӣ ва тараққиёти ватан аз меҳнатдӯстии ҳамватанон аст. Мардум чӣ қадар меҳнатдӯст бошанд, ҳамон қадар рӯзгори онҳо таъмину осуда ва кишвари онҳо низ ободу сарсабз мешавад.

Мардуми меҳнатдӯст ва эҷодкори мо бо меҳнат вобаста будани ризқу рӯзи ва осудагиро фаровонии зиндагиро нағз пай бурда, ин ҳақиқатро дар зарбулмасалу мақол ва ҳикматҳои худ баён намудааст. Чунончи, дар мақолу ҳикматҳои халқӣ «бе меҳнат роҳат нест», «аз ҳаракат баракат», «даст расад, даҳон мерасад», «ганҷ бе ранҷ нест» сарчашмаи зиндагии фаровон будани меҳнат таъкид карда шудааст. Халқи меҳнаткаш баръакси ақидаи асримиёнагии сӯфиёна дар бораи ба Худо ҳавола кардани ризқу рӯзи, ки боиси бефаъолияти инсон ва қашшоқию бенавоии ӯ мегашт, кӯшишу ҳаракат, фаъолиятмандӣ ва меҳнаторо барои ба даст овардани ризқу рӯзи, беҳбуди зиндагӣ талқин карда омадааст. Халқи мо баробари бузурғдошти инсони меҳнаткаш, ташвиқи меҳнату меҳнатдӯстӣ ва таъкиди аҳамияти он дар некуахлолии зиндагии одам, зарар ва монсаи бекориро дар роҳи расидан ба роҳати зиндагӣ низ нишон додааст, ки инро дар мақолу ҳикматҳои «ба роҳате нарасид он ки заҳмате накашид», «бо кор будан дар роҳат, бекор будан дар ғурбат» ва ғайра дида метавонем. Байти зерини устод С.Айни, ки вирди забони мардум

гардидааст, дар зиндагӣ ва ба чашми мардум хор шудани одами коргурезро таъкид мекунад:

Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чашми аҳли олам хор гардад.

Халқи мо инчунин ба воситаи мақолу ҳикматҳои «аз бекор ҳама безор», «аз зиндаи бекор мурда беҳтар аст», «ба танбал кор фармову панд шунав» ва ғайра ба танбалу коргурезон нафрату бадбинии худро баён намудааст.

Ҳикмати халқи дар бораи арҷмандии одами меҳнатдӯст ва хори коргурез, ба туфайли меҳнат муяссар шудани ризку рӯзи ва роҳату осоиши зиндагӣ махсусан, ба даврони имрӯзаи бозаргонӣ мувофиқ буда, аҳамияти бештар пайдо кардааст. Дар шароити ҷорӣ шудани низоми бозаргонӣ аз одам бештар аз ҳарвақта саъю кӯшиш, меҳнат талаб карда мешавад. Дар ин шароит ба даст овардани ризку рӯзи ва таъмини зиндагӣ аз одам ба кор бурдани тамоми қувва ва имкониятҳои худро тақозо менамояд. Дар ҷамъияте, ки ба низоми бозаргонӣ асос ёфтааст, ба коргурезону танбалон ва муфтхӯрон ҷой нест.

Зарбулмасалу мақол ва ҳикматҳои халқи дар бораи меҳнатдӯстӣ ва коргурезӣ

Аз ором нишастан гавҳари мақсад ба даст намеда-
рояд.

* * *

Аз ту ҳаракат — аз ман баракат.

* * *

Ангушти косиб калиди рӯзист.

* * *

Ба меҳнат тавон обрӯ ёфтан,

* * *

Бандаи ранҷ бошу роҳат бин.

* * *

Ба роҳат нарасид он ки заҳмате накашид.

* * *

Дар санг кор, ризқатро бин.

* * *

Бахт дар меҳнат аст.

* * *

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,
Агар хоре бувад, гулдаста гардад.

* * *

Бе азми дурусту саъйи комил
Касро нашавад мурод ҳосил.

* * *

Бо меҳнат гар қарини, дарди бадан набини.

* * *

Тоғапро донистана корро дон.

* * *

Гар ту кунӣ ҳаракат, ёби зари пурқимат.

* * *

Дар амал кӯш, ҳар чӣ хоҳӣ пӯш.

* * *

Дастӣ худро кор фармою миннати дигарон макаш.

* * *

Даст чунбад, даҳон мечунбад.

* * *

Дил ба ёру даст ба кор.

* * *

Ба танбал кор фармову панд шунав.

* * *

Ба ҳурдан тайёру ба кор бемор.

* * *

Боғро гуноҳ чист, ки боғбонаш коҳил бошад

* * *

Гапба полвон, корба ҳайрон.

* * *

Дар сари кор айёр, дар сари ош тайёр.

* * *

Деҳ, ки хўрам, зан, ки мурам.

Ҳикматҳо оиди кор ва кўшиш

Вой ба ҳоли касе, ки ҳамчу мурғи қафас ноневу
обе ва осоише дорад, аммо кўшиш ва умеде надорад.

* * *

Гуноҳро ба гардани дунё ва дигарон нагузорем,
кўтоҳи аз ҳиммату кўшиши мост.

* * *

То метавон хидмати худро анҷом дод, миннати
хидматгор набояд кашид.

* * *

Дар илму ҳунар шарти аввал истеъдод аст, дуҷум
устод, сеҷум саъю кўшиш ва ғайрат, аммо ин саввумӣ
аз он ду дигар воҷибтар аст.

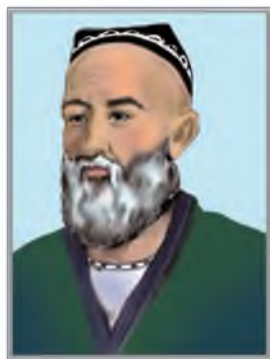

Савол ва супоришот:

1. Мақолу зарбулмасал ва ҳикматҳои халқи дар бораи меҳнатдӯсти аз кадом ҳислати халқи мо гувоҳи медиҳанд?
2. Мақол ва ҳикматҳои халқиро доир ба меҳнатдӯсти ва коргурези аз ёд кунед.
3. Байти устод С.Айнуро дар бораи зарари бекори аз ёд кунед.
4. Маънии ҳикмати «Ганҷ бе ранҷ нест»-ро шарҳ диҳед.
5. Чаро дар шароити иқтисоди бозаргонӣ зиндагии одами меҳнатдӯст хуб ва зиндагии одамони танпарвар бад мешавад?
6. Ҳикматҳоро аз ёд кунед.
7. Дар мавзӯи «Меҳнатдӯсти ва ободии ватан» иншои кўтоҳе нависед.

САЙИДОИ НАСАФӢ

ДАР БОРАИ КЎШИШУ КОР

Миробид Сайидои Насафӣ шоири бузурги халқи тоҷик аст, ки дар нимаи дуҷоми асри XVII ва аввали асри XVIII умр ба сар бурдааст. Ӯ аз байни мардуми меҳнаткаши бенаво баромада, ба дараҷаи бузургтарин суҳанвари замони худ расидааст.

Сайидо дар Насаф таваллуд ёфта, дар Бухоро дар мадраса таҳсил карда, дар ҳамон ҷо ба камол расидааст. Падари ӯ аслан аз Насаф (Қаршии имрӯза) буда, дар Бухоро бечораҳолона зиндагӣ мекард. Бинобар ин Сайидо низ дар ҷавонӣ азобу машаққати зиндагии бенавоёнро дидааст. Бо вучуди ин ба хондан шавқу ҳавас дошта, дар мадраса таҳсил намудааст. Баробари ин бинобар истеъдоди шоирӣ доштаиш ба шеърҳои низ машғул шуда, ба зудӣ чун шоири тавоно ном баровардааст. Аммо азбаски зиндагиаш ба саҳтӣ мегузашт, ба кори ҳунармандӣ машғул мешавад ва ба ин восита бо ҳунармандони Бухоро алоқаи наздик пайдо мекунад. Зиндагии Сайидо дар байни мардуми меҳнатӣ ва алоқаи наздики ӯ бо доираҳои ҳунармандӣ дар эҷодиёти шоир таъсири бузург гузошта, ба асарҳои ӯ аз ҳар ҷиҳат хусусияти халқӣ бахшидааст. Эҷодиёти ин шоир дар ҳақиқат бо тору пудаш халқӣ буда, симои эҷодии ӯро чун суҳанвари мардумӣ, ба тасвирорандаи зиндагии мардуми оддӣ меҳнаткаш, ситоишгари ҳунармандон ва ифодагари орзуи умедҳои онҳо нишон медиҳад. Тамоми асарҳои эҷодкардаи Сайидо ба шакли куллии калоне то

замони мо расидаанд. Дар ин куллийт аз ҷумла девони ғазалиёт, як қатор маснавиҳо дар мавзӯҳои гуногун, шеърҳо дар тасвири зиндагӣ ва қору бори хунардмонд ва асарҳои дигар ҷамъ оварда шудаанд. Дар байни ин асарҳо девони ғазалиёти шоир мавқеи асосӣ дорад. Ғазалиёти Сайидо мазмунан хеле бой буда, ғайр аз ишқу муҳаббат мавзӯю масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва ахлоқиро дар бар кардаанд. Ҷаҳонбинӣ, фикрҳои иҷтимоӣ — танқидӣ ва ахлоқии шоир бештар дар ғазалҳои ӯ ифода гардидаанд. Бинобар ин ғазалҳои Сайидо арзишу аҳамияти зиёд доранд. Дар поин мо тарғибу ташвиқи меҳнатдӯсти ва саъю кӯшишро дар шеърҳои шоир аз назар мегузаронем. Он ҷи доир ба меҳнату меҳнатдӯсти дар мақолу ҳикматҳои халқ баён шудааст, ба таври ба худ хосе дар шеърҳои Сайидо низ гузориш ёфтааст.

Сайидон Насафӣ дар байни солҳои 1709—1711 дар Бухоро вафот кардааст.

Шоир баёнғари орзуи умедҳои мардуми меҳнати будани Сайидо аз ҷумла аз даъватҳои ӯ ба саъю кӯшиш ва меҳнат барои таъмини осоиши зиндагӣ равшан буда, ин даъватҳо ба мардуми бенаво нигаронида шудаанд. Худи Сайидо ҳам бинобар он ки зиндагии бечораҳолонае дошт, дар шеърҳояш қаҳрамони лирикии худро чун инсоне тасвир менамояд, ки ҳамеша дар тарадлуди зиндагӣ ва кӯшишу ҷадал дар роҳи ба даст овардани ризқу рӯзи аст. Хусусияти намоёни қаҳрамони лирикии Сайидо соҳибтарадлуд будани ӯст. Дар шеърҳои ӯ ин калима ҳамеша ба маънои кӯшишу ғайрат ва ҷаҳду ҷадали одамии барои зиндагӣ қор фармуда шудааст. Шоир ба ҳамин маънӣ таъкид кардааст, ки мурғи қабоб танҳо ба одами соҳибтарадлуд муяссар мешавад, яъне некӯаҳволӣ ва роҳату осоиши зиндагӣ ба одам ба воситаи ташвишу тарадлуд, саъю кӯшишу ғайрат, ҳуласи қалом бо меҳнат ба даст меояд. Шоир шахси беғамро ба анкабут (тортанак) қиёс мекунад, ки нигарони ба тораи дармондани мағас нишастааст.

Мурғи кабоб рӯзии соҳибтараддуд аст,
Дар хона анкабут шикори магас кунад.

Сайидо ба одамони камбағал барои халосӣ аз муҳ-
тоҷию бенавой бо тамоми қувват талошу ҷаҳд кар-
дан, беҳтару осудатар намудани зиндагии худ саъю
кӯшиш намудан, бо тараддуду тақовӣ ба ризқу рӯзӣ
соҳиб шуданро талқин менамояд. Шоир таъкид карда-
аст, ки ҳатто устухони холи ҳам бе ташвишу тараддуд
ба даст намеояд, чунон ки ғадо ҳам барои пайдо
кардани ризқи худ орому осуда наменишинад:

Устухони хушк бе ташвиш кай ояд ба даст?
Аз пайи рӯзӣ мағар таъби ғадо осуда аст?

Даъват ба кӯшишу ғайрат дар зиндагӣ, талқини
зарурати бо тараддуд ба даст овардани ризқу рӯзӣ дар
шеърҳои Сайидо аз мавзӯҳои муҳим буда, аз мавқеи
эҷодии ҳаётдӯстонаи шоир сарчашма гирифтааст. Са-
йидо инсонро ба кӯшишу ғайрат ва фаъолият даъват
менамояд. Дар ин бора назари ӯ ба ақидаи маъмули
динӣ дар бораи вобаста будани рӯзии инсон бо сар-
навишт тамоман муқобил аст. Ин ақидаи динӣ ризқу
рӯзии одамро ба сарнавишт (қисмат) ҳавола карда,
бо ҳамин ўро аз фаъолият ва саъю кӯшиш боз медошт.
Вале Сайидо исрор менамояд, ки бе саъю кӯшиш
ризқ муҳайё намешавад, ногузир одам бояд дар талаб-
и он бошад.

Бе гуфтугӯй ризқ муҳайё намешавад,
Ин қуфл бе забони талаб во намешавад.

Сайидо дар ин ақида аст, ки муроди инсон аз
осмон ҳосил шавад ҳам, аммо чунон ки пайравони
ақидаи азали будани ризқ гумон менамуданд, ризқу
рӯзӣ аз осмон расад ҳам, вале он ба тӯфайли кӯшишу
ғайрати худӣ одам мерасад. Ҳамин тариқ, Сайидо ризқ-
ро на ба сарнавишти одам ва расидани он аз осмон,

балки ба худи одам, аниқтараш, кўшишу ҷадал ва фаъолияти меҳнати ӯ вобаста мекунад:

Мурод аз осмон дархўрди¹ кўшиш мешавад ҳосил,
Диҳад хуршеду маҳ миқдори равзан² рўшноиро.

Дар байти дигари ҳамин шеър шоир инсони бенаво-ро даъват менамояд, ки ба бечорағию бенавоии худ тан надихад, балки барои пайдо кардани ризку рўзи ва таъмини зиндагии худ чорасозӣ намояд, дар ин роҳ мисли Фарҳоди куҳкан тамоми зўру қуввати худро ба кор андохта, аз муҳтоҷию дармондагӣ раҳо ёбад:

Мақун аз баҳри рўзи пешаи худ бенавоиро,
Бинеҳ чун Куҳкан бар дасти худ зўрозмоиро.

Чунон ки дида мешавад, Сайидо дар тарғибу ташвиқи кўшишу ҳаракат дар роҳи беҳбуд бахшидан ба зиндагӣ бештар ба мардуми қашшоку бенаво рӯ оварда, онҳоро водор намудааст, ки бо зўри дасту бозувон ва меҳнати фидокорона аз ҷанголи қашшоқӣ халос шаванд. Шоир дар талқини ғояи саъю кўшиш ва бо «зўри даст беҳтар кардани зиндагӣ» дар бисёр мавридҳо аз образи Фарҳоди куҳкан, ки тимсоли мардуми меҳнаткаш ва қаҳрамони дўстдоштаи халқ мебошад, истифода бурдааст. Дар талқини ин маънӣ шоир Фарҳодро намунаи ибрат нишон медиҳад. Ҳамин тавр, ба ақидаи Сайидо дар саъю кўшиш барои зиндагӣ мисли Фарҳод бояд буд. Қаҳрамони лирикии ӯ низ барои ба даст овардани ризку рўзи монанди Фарҳод ба зўри даст ва қувваи бозувони меҳнати худ така дорад. Шоир исрор менамояд, ки дар талоши зиндагӣ ва муҳайё сохтани асбоби он бо тамоми қувват мубориза бурдан ва бо зўр аз замину осмон ризқро ҳосил кардан лозим аст:

¹ *Дархўрд* — мувофиқ

² *Равзан (равзана)* — сўроҳие дар девор ё дар шифти хона барои даромадани рўшноӣ

Рӯзии худ аз замину осмон гирад ба зӯр,
Сахтрӯ¹ ҳар кас чу санги осие афтодааст.

Ба ғайр аз ин, Сайидо дар маснавиҳои ба ҳунар-
мандон бахшидаи худ одамони соҳибҳунар ва меҳ-
наткашро мадҳу ситоиш карда чунин гуфтааст:

Бути начҷори ман сарвест якто,
Зи сар то пой пайванд аз тамошо.
Санавбар истода бар дуконаш,
Тарошад хешро аз бандагонаш.
Ба боғи орзу сарви таманно,
Занад пеши қадӣ ӯ теша бар по...

Ё дар васфи нонво ва меҳнати пурмашаққати ӯ
мегӯяд:

Нигори нонво оташхароб аст,
Зи нонаш дину имонро ривоч аст.
Чӣ нон? — Рухсори хубони гуландом,
Чӣ нон? — Дар чарбу нарми мағзи бодом.
Тамошояш барад аз ҷо гадоро,
Таманнояш кунад соф иштиҳоро.
Бувад сурху сафеду пухтаю нарм,
Кунад савдои ӯ бозорро гарм...

Савол ва супоришот:

1. Тарғиби меҳнатдӯсти дар шеърҳои Сайидо ба кадом шакл намоён шудааст?
2. Даъвати Сайидо барои саъю кӯшиш дар роҳи ба даст овардани ризку рӯзии зиндагӣ ба кадом гурӯҳи мардум нигаронида шудааст?
3. Ғояи тараддуд дар зиндагӣ ба кадом ақидаи динии ас-римиёнагӣ зид аст?
4. Бо ғояи ҳаётдӯсти алоқаманд будани тарғиби саъю кӯшиш барои ризку рӯзиро дар эҷодиёти Сайидо шарҳ диҳед.
5. Ғояи мазкур бо халқияти мазмунӣ эҷодиёти Сайидо чи алоқа дорад?

¹ Сахтрӯ — одами истодагар, устувор, қатъӣ

ҲИКОЯТИ «ПИРИ ХОРКАШ»-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Ғояи олии шарафнокии меҳнат, аҳамияти он дар сарбаландию озодии инсон аз тарафи шоири бузург Абдураҳмони Ҷомӣ давом ва инкишоф дода шудааст. Ҷомӣ дар маснавии ахлоқии худ «Субҳат — ул-аброр» бахшида ба пири хоркаш ҳикояте овардааст, ки ғояи бисёр баланди меҳнатдӯстӣ дорад. Мазмуни ҳикоят чунин аст: Пири хоркаши бечорае, ки дар тан ҷомаи кӯҳнае пӯшида ва дар пушт бастаи хоре бардошта буд, ба душворӣ ва лангон-лангон аз кӯча қадам партофта мерафт. Дар ҳамин ҳол вай сари ҳар қадам ба Худо шукргузори мекард, ки ўро азиз гардонда, дари давлатро ба рӯяш кушода ва тоҷи иззатро ба сараш гузоштааст. Ҷавони ба худ мағруре, ки аспасавор мегузашт, чунин шукргузори пири хоркашро аз дур шунида, ба ӯ гуфт: Бас кун, эй пири нотавон! Хор бар пушт базӯр қадам мезанию боз худро азиз ва давлатманд мешумори? Умратро, ки дар хоркаши гузарондаӣ, иззат (азизи)-ро аз хори фарқ карда наметавонӣ! Пир ҷавоб дод, ки иззатам ҳамин аст, ки хидматгори даргоҳ ва болиннеҳи ту ва ту баринҳоро нестам. Ба ман «Эй фалон, хӯроки чошт ё шомии маро ҳозир кун, обу нони маро биёр» гуфта, амр карда наметавонӣ. Ба худо шукр меғӯям, ки маро хор карда, ба ту барин нокасе гирифтор ва вобаста накард. Маро ба роҳи ҳирс наандохт ва ба дари «шоҳу гадо», касу нокас муҳтоҷ ва банда накард. Ҳамин тавр, Худо ба ман бо вучуди чунин афтодагию бечорагиям иззати озодию озодагӣ бахшидааст:

Хоркаши пире бо далқи¹ дурушт²,
Бастаи хор ҳаме бурд ба пушт.
Ланг — лангон қадаме мебардошт,
Ҳар қадам донаи шукре мекошт.

¹ Далқ — ҷома

² Дурушт — ба маънии кӯҳна

К-эй фарозандаи ин чархи баланд,
 В-эй навозандаи¹ дилҳои нажанд².
 Кунам аз ҷайб назар то доман,
 Чи азизи,³ ки накарди бо ман!
 Дари давлат ба рухам бикшодӣ,
 Тоҷи иззат ба сарам бинҳоди...
 Навҷавоне ба ҷавонӣ мағрур,
 Раҳши⁴ пиндор⁵ ҳаме ронд зи дур.
 Омад он шукргузориш ба гӯш,
 Гуфт, к-эй пири хазафгашта⁶, ҳамӯш.
 Хор бар пушт, занӣ з-ин сон гом⁷,
 Давлатат чист? Азизит кадом?
 Умр дар хоркашӣ бохтай,
 Иззат аз хори набишнохтай.
 Пир гуфто, ки чи иззат з-ин беҳ,
 Ки наям бар дари ту болиннеҳ?
 К-эй фалон, чошт бидеҳ ё шомам,
 Нону обе ҳураму ошомам.
 Шукр гӯям, ки маро хор насохт,
 Ба касе чун ту гирифтор насохт.
 Ба раҳи ҳирс шитобанда накард,
 Ба дари шоҳу гадо банда накард.
 Дод бо ин ҳама афтодагиям
 Иззи озодиву озодагиям.

Чунон ки мебинем, пири хоркаш як умр бо меҳ-
 нати сиёҳи хоркашӣ машғул шуда, аз азобу машаққат
 ва вазниниҳои он беҳолу бемадор гардида, базӯр роҳ
 меравад. Бо вучуди ин вай худро на танҳо хушбахт,
 балки соҳиби иззату давлат ҳам шумурда, барои ин
 ба Худо ҳамеша шукргузори мекунад. Худро соҳиби

¹ *Навозанда* — хурсандкунанда

² *Нажанд* — ғамгин

³ *Азизӣ* — ба маънии меҳрубонӣ

⁴ *Раҳш* — асп

⁵ *Пиндор* — ба маънии савлат, дағдаға

⁶ *Хазаф* — ба маънии фартут, суст

⁷ *Гом* — қадам

иззату давлат шумурдани як пири нотавони бечора-
ҳол ба назари бойбачаи мағрур ба молу давлати худ
даъвои пучу бемаънӣ ва хандаовар менамояд. Ҷавони
бойбачаи мағрур иззату давлат гуфта, танҳо ҳамон
чизҳоеро мефаҳмад, ки худаш ба онҳо соҳиб аст: молу
давлати дунявӣ, амру фармон ба тобеону хидматго-
рон, ҳӯрдану ошомидани ҳӯрокҳои болаззат ва мо-
нанди онҳо. Ҷавони давлатманд фаҳмида наметаво-
над, ки ғайр аз ин сарвату неъмат, ки давлаташ ме-
хонанд ва он боиси иззату эҳтиром пайдо кардани ӯ
ба чашми одамон гардидааст, боз давлатмандии дигар
е ҳаст. Ин давлат иборат аз он аст, ки одам муҳтоҷи
дигарон, хусусан одамони пасту нокас набошад, са-
рашро ҳам карда, барои тамаъ ба дари ину он нара-
вад. Худашро мутеъ ва бандаи «шоҳу гадо» нагардо-
над, балки бо ёфти худ қаноат намуда, озодона зин-
дагӣ кунад. Чунин одамо низ соҳиби иззату давлат
шумурдан мумкин аст. Равшан аст, ки ин ҷо сухан
дар бораи иззату давлати маънавӣ меравад, соҳиби
ин давлати маънавӣ мумкин аст мисли пири хоркаш
бечораву бенаво бошад, на бо корҳои «баобру», бал-
ки бо меҳнати сиёҳ машғул бошад. Бо вучуди ин вай
чунон ки Ҷомӣ аз забони пири хоркаш дар байти
охирини ҳикоят таъкид намудааст, соҳиби ду фазила-
ти бузурги маънавӣ — озода ва озодагӣ аст. Ин ду
калима, ки вирди забони адибони гузашта буда, си-
фатҳои олии инсониро дар худ мучассам намудаанд,
маънии ба якдигар наздикро ифода мекунанд. Кали-
маи «озод» аз мутеъ, гирифтори ва амру фармони
дигарон, инчунин аз вобастагӣ ба дунё озод будани
одамо мефаҳмонад. «Озода» бошад, ба маънии васеи
шариф, наҷиб, пок, асил, карим ва монанди инҳо
буда, аз ҷумлаи олитарин сифатҳои ахлоқии инсон
ҳисоб карда мешуд. Қаҳрамони ҳикояти Ҷомӣ пири
хоркаш аз рӯи соҳиб буданаш ба ҳамин ду сифати
олии ахлоқӣ худро азиз ва давлатманд ҳисоб карда,
изҳори ифтихор намудааст. Шоир мағзи ғоявии ҳико-

яти худро дар ҳамин ду калима — озода озода ифода намудааст. Дар кадом асос пири хоркаш сифати «озод»-ро ба худ нисбат медиҳад? Ин нукта аз матни ҳикоят маълум шуда меистад: пир дар ҷавоби таънаҳои ҷавони мағрур равшан гуфтааст, ки хушбахтона аз гирифтории ба хидмати чун ӯ нокасон озода аст, дар зиндагии муҳтоҷи онҳо нест. Нуктае, ки дар ин ҷо шарҳу эзоҳро талаб менамояд, ба кадом асос худаширо озода сифат кардани қаҳрамони ҳикоят аст. Озодагии пири хоркаш ба ин маънӣ аст, ки вай ба ҳирси молу давлат дода нашуда, қаноатро пеша кардааст, бо лаби ноне, ки аз меҳнати хоркаши ба даст меорад, кифоят намулдааст.

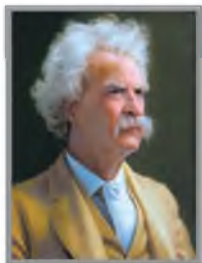
Бо ин ҳама Абдурахмони Ҷомӣ ба кадом восита соҳиби иззату давлат гардидани пири хоркашро нишон намодааст. Бо вучуди ин ба хонанда ин нукта равшан аст, ки пири хоркаш ба туфайли меҳнати хоркашии худ ба иззату давлати маънави соҳиб шудааст. Ҳамин меҳнати ҳалол рӯзии ӯро муҳайё карда, аз рафтан ба дари «шоҳу гадо» барои ба даст овардани нон нигоҳ доштааст. Агар ҳамин меҳнати хоркаши намебуд, пири ночор муҳтоҷи касон шуда, ба дари онҳо рӯй оварда, худро хор мегардонд, шарафи инсонии худро аз даст медод. Он гоҳ вай ба он иззату давлати бузурги маънавие, ки ба туфайли меҳнат насибаш гардидааст, соҳиб шуда наметавонист.

Ба ин тариқа, дар ҳикояти «Пири хоркаш» меҳнат чун шаъну шарафи инсон талқин карда шудааст. Дар ин ҳикоят ҳамагон ғояи сарчашма ва сабаби бузургии ҳақиқии инсон будани меҳнат пеш ронда шудааст, ки онро дар ҳикояти «Ду бародар»-и Саъдии Шерозӣ мебинем. Ҳамин тавр, Абдурахмони Ҷомӣ низ мақоми инсонии одами меҳнаткашро хеле баланд бардоштааст.

Савол ва супоришот:

1. Пири хоркаш аз чи ба Худо шукр мекард?
2. Аз чи сабаб пири хоркаш дари давлатро ба рӯи худ кушода ва тоҷи иззатро ба сараш ниҳода тасаввур намулдааст?
3. Давлати пири хоркаш кадом асту давлати ҷавони мағрур кадом?
4. Давлати пири хоркаш аз чи ҳосил шудааст?
5. Чаро пири хоркаш худро озоду озода ҳисоб мекунад? Маънии ин ду калима чист?
6. Дар ин ҳикоя образи пири хоркаш аз кадом ҷиҳат ба образи ҷавони мағрур зид гузошта шудааст?
7. Дар ҳикояи мазкур меҳнат ба кадом сифати олии инсонии ситоиш ёфтааст?
8. Маънии ҳикмати «Меҳнат шараф аст»-ро шарҳ диҳед.
9. Мисли пири хоркаши ҳикояти Ҷомӣ одами оддии меҳнаткаши ба худатон шиносро аз ҳаёт мисол оварда, бузурги ва шарафи инсонии ўро нишон диҳед.

МАРК ТВЕН:

ШОҲУ ГАДО БОШАД БАРОБАР

Нависандаи маъруфи амрикоӣ Марк Твен бо асарҳои барҷастаи бадеияш дар адабиёти ҷаҳон маъруф аст. Номи аслии ӯ Самуэл Ленгхорн Клеменс буда, таҳаллуси адабиаш Марк Твен мебошад. Ўро асосгузори реализми танқидии Америка мешуморанд. Бачагии Марк Твен дар Ҳаннибали Миссисипи гузаштааст. Ӯ дар ҷавонӣ шогирди ҳуруфчин, раҳнамои киштии, заршӯи кони нукра, тиллоҷӯ ва мухбир буд. Силсилаи репортажҳои ӯ «Соддаҳо дар хориҷа», ки дар таълифи он Марк Твен аз эҷодиёти даҳанакии халқи Америка истифода бурдааст, ўро ҳамчун адиб шуҳратманд кардааст. Ҳикояҳои ӯ «Маро чӣ тавр губернатор интихоб карданд?», «Ман газетаи хоҷагии қишлоқро чӣ хел таҳрир кардам?» аз мутоиботи латиф ва ҳаҷви

тезу тунд саршоранд. «Саргузашти Том Сойер», «Шоҳзода ва гадо», «Саргузашти Геклберри Финн», «Янкиҳои Коннектикута дар дарбори шоҳ Артур» беҳтарин асарҳои Марк Твен мебошанд.

Дар романи «Шоҳзода ва гадо» саргузашти шавқангези Томи хурдтараки камбагал нақл карда мешавад. Ў рӯзе бо либосҳои дарида ва жандаи худ аз болои тӯдаи тамошобинон мебарояду аз байни панҷараҳои зарҳали манзараи аҷибро мебинад. Дар он сӯи панҷара писараки зебо ва қадбаланде либосҳои ҳарир ва атлас дар бар истода буд. Аз зиёдии сангҳои гаронбаҳо либоси ӯ мисли оташ медурахшид. Мӯзаи пошнасурх ва кулоҳчаи сурхи зебояш ҳам ба ӯ хеле мезебид. Дар назди худ хизматгорони зиёде дошт. Ин писарак шоҳзода Уэлский буд. Томи чулхундипӯш ба ҷониби ӯ мешитобад. Аммо посбонҳо ўро аз наздик шудан ба шоҳзода боз медоранд, ўро ҳақорату масхара мекунанд. Аммо нигоҳи шоҳзода ба Том меафтаду ўро ба наздаш даъват мекунад. Ин ду навраси ба якдигар хеле монанд дар бораи орзуҳои ширини худ суҳбат мекунанд. Вақте шоҳзода аз забони Том бозиҳои шавқовари бачагони бепарастору камбагалро ме-шунавад, ба шавқ омада чунин мегӯяд: «Агар ман ҳам мисли либосҳои ту либос пӯшида, кафшҳои худро аз по бароварда, ақаллан як бор аз ин лойбозиҳо лаззат мебурдам, агар маро нигоҳ намедоштанд ва дашном намедоданд, тахту тоҷи худро ба ин лаззат мебахшидам». Том ҳам орзу дошт, ки як муддат мисли шоҳзода либосҳои зебо пӯшад, даме аз кулфату машаққатҳои зиндагӣ озод бошад. Инак, онҳо барои хушбахт шудану ба орзуҳои худ расидан либосҳои худро иваз мекунанд. Уэлский либосҳои ҷандаю чиркини Томро ва шоҳзодаи гадо бошад, либосҳои олии шоҳонаро дар бар мекунад.

Шоҳзода дар либоси чулхунди ба бадбахтию саргардониҳо рӯ ба рӯ мешавад. Ў бо ҳаёти бачагони камбагалу бепарастор аз наздик шинос шуда, аз олами

ботинии онҳо хабардор мегардад. Боре ў дар сари ин бадбахтиҳои худ ба чунин хулоса меояд: «Замоне ки худам шоҳ шудам, онҳоро натанҳо хўрок ва ҷои хоб, балки ҳамаашонро ба хондан ҳам маҷбур хоҳам кард. Чунки агар дил ва майнаи инсон гурусна бошад, серии шиками он ҳеҷ арзише надорад. Инро ба хубӣ дар хотир нигоҳ доштан лозим аст ва дарсе, ки ман имрӯз дар ин ҷо гирифтаам, набояд беҳуда фаромӯш шавад. Дониш дили инсонро мулоимтар намуда, дар одам ҳисси ғамхорӣ ва назокатро парвариш медиҳад».

Том ҳам бо душвориҳои зиндагӣ рӯ ба рӯ мегардад, олами озоду пурмоҷарои бачагии худро аз шоҳзода будан афзал мешуморад.

Ҳамин тавр, дар асар саргузашти шавқангези ду кўдаки наврас тасвир шудааст, ки баъди ба орзуҳои ширини худ расидан боз ба ҳаёти пешинаи худ баргаштанро орзу мекунанду дар ин ҷараён андешаҳои ҷолиби диққатро оиди зиндагӣ, озодии инсон ба миён мегузоранд.

«ШОҲЗОДА ВА ГАДО»

(Порча аз роман)

ТОМ ДАР РОЛИ АСИЛЗОДАГОН

Том Кенти ҳамин ки дар кабинети шоҳзода якка монд, аз ин танҳои худ ба хубӣ истифода кард. Ў дар пеши оинаи калон ҳар дам ба тавре истода либосҳои олии худро тамошо карда лаззат мебурд, баъд аз оина дур шуда ба қаду қомати олиҷанобонаи шоҳзода тақлид карда, назар мекард. Баъд шамшерро аз ғилофаш кашида бо эҳтироми тамом теғи онро бўса карда ва онро саҳт ба оғӯши худ гирифт. Ў ин корҳоро панҷ-шаш ҳафта пеш аз ин, вақте ки як нафар аз паҳлавонони асилзода, ду нафар аз лордон Норфолк

ва Суррейро¹ барои ҳабс кардан ба Тауэр мебурд, ба комендантӣ зиндон ҳамин навъ таъзим кардани онро дида буд. Том бо ханҷари пурзебу зинате, ки ба паҳлӯяш овеzon буд, бозӣ мекард ва бо ашӯҳои оли ва гаронбаҳои хона нигоҳ мекард, ба навбат ба курсӣ ва стулҳои оли менишаст ва агар бачагони маҳаллаи Сарқутҳо як лаҳза сарашонро ба ин хона дароварда ин дабдабаи ўро медиданд... Оё замоне ки ў ба хонаи худ баргардад, онҳо ба ин воқеаи афсонамонанди ў бовар хоҳанд кард ё ин ки сарашонро ҷунбонда хоҳанд гуфт, ки Том аз шиддати ҳаёлотӣ худ девона шудааст?

...Дар кушода шуд ва духтари зебои хушлибосе даромада даvon-даvon ба назди ў омада ва якбора истода бо маҳзунӣ гуфт:

— Вой, ту чаро ин қадар маҳзун ва маъюсӣ, шоҳзодаи ман? Том дар ҷои худ шах шуда монд, вале худаширо базӯр нигоҳ дошта гуфт:

— Эй ба ҳоли ман раҳм кун. Ман шоҳзода нестам, балки Том Кентии бечора мебошам, ки дар Сити, дар маҳаллаи Сарқутҳо зиндагонӣ мекунам. Аз ту хоҳишмандам, ки шоҳзодаро ба ман нишон бидиҳӣ, то ки ў либосҳои ҷандаамро ба ман баргардонда иҷозат диҳад, ки сиҳат ва саломат аз ин ҷо баромада равам. Раҳм кун ба ҳолам ва маро аз ин ҷо халос кун!

Писарак ба ду зону нишаста на ин ки бо забон, балки бо нигоҳҳои худ илтиҷо намуда, дастони худро дароз мекард. Духтарак аз ҳайронӣ лол шуда ва баъд якбора фарёд бароварда гуфт:

— Эй милорди ман, ин чӣ аҳвол аст, ту чаро дар пеши ман ба зону афтодай?

Ва аз тарс аз хона тохта баромад, вале Том аз ҳаяҷон беҳуш шуда рӯи фарш афтод ва худ ба худ гуфт: «Аз ҳеҷ тараф мададе нест, аз ҳеҷ кучо умед нест. Акнун омада маро дастгир хоҳанд кард.

¹ Томс Говард герсоги Норфолк бо гуноҳи хиёнаткори ба давлат ба ҳабс гирифта шуда, дар соли 1547 ба дор овехта шудааст.

¹ *Бакенбард* — рише, ки дар чакка мсмонанд (Тарҷумон)

Вақте ки ӯ аз хавфу тарс беҳуд шуда, дар рӯи замин афтода буд, хабари даҳшатангез дар тамоми дарбор паҳн гардид. Ин хабар аз як маҳрам ба маҳрами дигар, аз як лорд ба лорди дигар, аз як хонум ба хонуми дигар мегузашт. Вале ҳеҷ кас дар ин бора ҷасорати ба овози баланд гуфтанро надовшт. Дар роҳравҳои дарози хонаҳои бузурги ошёнаҳои гуногуни дарбор хабари «шоҳзода девона шудааст, шоҳзода ақли худро гум кардааст» гуфта мешуд. Ба зудӣ дар меҳмонхона ва дар ҳама останаҳои мармари дарбор тӯда-тӯда лорд ва ледиҳои олиҷоҳ ва дигар ҷанобон, ки мартабаашон хурдтар ҳам бошад, лекин савлаташон кам набуд, ҷамъ шуданд: ҳама бо диққат ва мароқ бо ҳамдигар гӯшаки гап мезаданд ва дар рӯи ҳамаашон аломати ҳузн ва ғамгинӣ намоён буд. Нохост дар ин байн маъмури дарбори подшоҳӣ, ки либосҳои пурҳашамат пӯшида буд, намудор шуд. Ӯ бо қадамҳои вазнин аз пеши ҳама гузашта, бо овози дабдабадоре гуфт:

— Аз номи шоҳ! Хабарӣ дурӯғ ва беҳударо гӯш кардан, дар ин бора гуфтугӯ намудан ва онро берун аз дарбор паҳн кардан манъ карда мешавад ва дар акси ҳол ҷазои марг дода хоҳад шуд!

Гӯшаки гап заданҳо дарҳол хомӯш гардид, гӯё ки ҳамаи онҳо якбора лол ва безабон шуданд.

Ба зудӣ дар роҳравҳои дарбор мисли ғуввоти замбӯр овозҳо шунида шуданд:

— Шоҳзода! Бубинед, шоҳзода меояд.

Томи бечора аз пеши дарбориёне, ки сар ҳам карда таъзим мекарданд, бо виқори тамоми мегузашт ва кӯшиш мекард, ки бо чунин таъзимҳо ба онон ҷавоб бидиҳад. Аз ҳар ду тарафаш ду нафар аз аъёнон, аз тағи бағалаш гирифта буданд, то ки ӯ бо матонат қадам бардорад. Аз паси ӯ табибони дарборӣ ва якчанд хизматгорон меомаданд.

Ба зудӣ Том худаширо дар як хонаи пурҳашамате дид ва аз паси худ пӯшида шудани дарро шунид. Касоне, ки бо ҳамроҳии ӯ омада буданд, нимдавра

шуда қарор истоданд. Дар пешғоҳи хона, дар болои кат як марди бузург, ғафс ва чорпахлӯ бо чехраи пажмурда дароз кашида хобида буд. Сари калони ӯ ва бакенбардаш¹, ки тамоми рӯяшро фаро гирифта буд, сап-сафед буд. Либосҳои ӯ аз порчаҳои аъло дӯхта шуда, аммо аз бисёр пӯшида шудан баъзе қояш андак фарсуда шуда буд. Пойҳои ӯ варам карда буданд, якеаш докапеч аз кат ба поён дароз карда шуда, зераш болишт ниҳода шуда буд. Дар хона хомӯши ҳукмрон буд ва ҳама ба ғайр аз он шахс бо эҳтиром сари худро ҳам карда буданд. Ин марди маиб, ки рӯи пурҳайбате дошт, Генрихи VIII мудҳиш буд. Ӯ ба гап даромад ва чехрааш якбора меҳрубонтар шуд.

— Хуб, чи хабар аст, милорди азиз, Эдуард? Ба ту чӣ шуд, шоҳзодаи ман? Ту бо чӣ хаёл, бо ин ҳазли худ маро, ки падари меҳрубони ту буда, туро дӯст медорад ва навозиш мекунад, аҳмақ кардан меҳоҳӣ? Томи бечора чӣ қадар, ки ин вазъияти вазнинаш имконият медод, аввал суханони ўро гӯш кард, вале замоне, ки «ман падари меҳрубони ту» гуфтани ӯ ба гӯшаш расид, тамоман сушт ва мисли одами тирхӯрда ба ду зону ба замин афтод ва дастони худро боло бардошта ба вай хитоб кард:

— Ту шоҳ ҳасти! Пас кори ман тамом шудааст!

Шоҳ ҳайрон шуда, чӣ гуфтани худро надонист. Чашмони вай бо ҳайрат ва тааҷҷуб аз як рӯй ба рӯи дигар нигоҳ карда, ниҳоят ба рӯи писарак дӯхта шуданд. Ӯ бо овози ноумедонае ба гап даромада гуфт:

— Оҳ, ман хаёл мекардам, ки овозаҳо ҳақиқат надоранд, вале метарсам, ки дар ин фикри худ хато карда бошам.

Ва охи сарде кашида, бо меҳрубони ба сухани худ давом кард:

— Писарам, ба падари худ наздик шав: ту эҳтимол бемор шуда боӣ.

Ба Том мадад карда ўро хезонданд ва дар ҳолате,

¹ Умри шоҳ ба охир расида буд. Аз тарси он, ки мабодо лорд

ки тамоми баданаш меларзид, ба аълоҳазрат шоҳи Англия наздик шуд. Шоҳ рӯи ҳаросони ўро даст расонда бо муҳаббат ва бо диққат ба ў нигоҳ кард, гӯё ки аломатҳои боз ақлнок шудани писарашро мекофт. Баъд сари чингиламӯи ўро ба оғӯши худ кашида бо шафқат навозиш намуд.

— Писарам, навод ки ту падари пири худро навиносии? — гуфт ў.

— Дили мани пирро навиносии. Бигў, маро шинохтӣ ё не. Охир ту-ку маро мевиносии, магар чунин нест?.

— Бале, шумо ҳукмфармои олиҷоҳи ман, шоҳи ман ҳастед, Илоҳи умри шуморо зиёд кунед!

— Дуруст аст, дуруст аст... Ин хеле хуб... Бароҳат бош, наларз; дар ин ҷо касе туро намеранҷонад; дар ин ҷо ҳама туро дӯст медоранд. Акнун аҳволат беҳтар шуд, ё не?

— Аз ту хоҳиш мекунам, ба гапи ман бовар кун, дар ҳаққи ман меҳрубонӣ намо, эй ҳукмфармои олиҷоҳи ман! Ман фақат ҳақиқатро ба ту арз мекунам... Ман камтарини фуқарои ту мебошам. Ман гадозодаам ва фақат як ҳодиса ва тасодуфи бадбахтонае маро ба ин ҷо овардааст ва ҳол он ки ман ҳеҷ кори нолоиҷонае накардаам. Ҳанӯз вақти марг ва кушта шудани ман нест. Ман ҷавонам ва як сухани ту маро метавонад аз ҷанголи марг ҳалос намояд, аълоҳазрато, ҳамин як калимаро аз ман дарёф надор!

— Марг? Шоҳзодаи азиз, ту ин суханҳоро магў. Ором шав, бигуздор қалби пурҳаяҷони ту ором ва осуда шавад. Ту нахоҳӣ мурд.

Том бо фарёди хушҳолона бо зону афтод.

— Подшоҳи ман, Худованд ба ивази ин марҳамат ба ту мукофоти хайр диҳад ва умру давлати туро зиёд гардонад!

Том зуд бо чехраи шод ба по хеста ба ду нафаре, ки дар атрофаш буданд, муроҷиат намуд:

Шумо шунидед? Ман нахоҳам мурд, инро ҳуди шоҳ гуфтанд.

Ҳама бо як эҳтироми ғамгинонае сари худро ҳам карданд ва ҳеҷ кас аз ҷои худ ҳаракат накард ва ҳеҷ суҳане нагуфт.

Том андаке хичолатманд шуда, беҳаракат истод ва баъд ба шоҳ рӯ гардонда бо тарс пурсид:

— Акнун ман рафта метавонам?

— Рафтан? Албатта, агар хоҳӣ, метавонӣ. Аммо чаро майл надорӣ, ки андаке бо ман нишинӣ. Ту кучо рафтан мецоҳӣ?

Том чашмонашро ба поён дӯхта бо оромӣ гуфт:

— Шояд ман саҳв карда бошам, лекин ман ҳаёл карда будам, ки ҳоло дигар озодам ва метавонам ба харобахонае, ки дар он ҷо бо фақирӣ зоида шуда ва зиндагонӣ кардаам, баргардам. ҳанӯз ҳам дар он ҷо падару модар ва хоҳарони ман зиндагонӣ мекунам. Хонаи ман ҳамон хароба аст ва ин ҳама кошноҳои пурдабада, ки ман ба онҳо одат накардаам, ба ман бегонаанд... аълоҳазрато, марҳамат фармуда ба ман иҷозат бидиҳед, биравам!

Шоҳ ба фикр фурӯ рафт ва дақиқае хомӯш шуд. Рӯйи ӯ озори торафт зиёдшавандаи қалбаш ва ҳаяҷони дилашро нишон меод. Вале замоне, ки ба гап даромад, аз овозаш нишноҳои умедворӣ аён буд.

— Шояд ӯ фақат дар ин масъала ақли худро гум карда бошад ва дар масъалаи дигар фикру ақли ӯ равшан ва саломат бошад. Худовандо, кошкӣ ҳамин тавр мешуд. Мо акнун ўро имтиҳон мекунем.

Ў ба Том ба забони лотинӣ саволе дод ва Том як навъе карда ба вай бо забони лотинӣ ҷавоб гардонд. Шоҳ хеле хушҳол шуд ва ин хушҳолии худро пинҳон ҳам накард. Лорд ва табибон низ хурсандии худро изҳор карданд.

Бо он маълумот ва андешае, ки дорад, аз ин беҳтар ҳам ҷавоб доданааш мумкин буд, — гуфт шоҳ. — Ин ҷавоби ӯ нишон медиҳад, ки ақли ӯ як қадар ошӯфта шуда, вале тамоман зарар наёфтааст. Сер, шумо дар ин бора чӣ фикр мекунед?

Табибе, ки ин суханони шоҳ ба ӯ гуфта шуда буд, таъзим карда ҷавоб дод.

— Аълоҳазратам, эҳтимоли шумо дуруст аст ва бо мулоҳизаи ман тамоман мувофиқ мебошад.

— Хуб, ҳама диққат кунед. Мо ӯро боз имтиҳон мекунем. Ва ӯ ба Том ба забони франсузӣ савол дод. Том як дақиқа сукут кард, азбаски назари ҳама ба ӯ дӯхта шуда буд, андаке хичил шуд ва баъд шармгинона ба гап сар карда гуфт:

— Бо иҷозати ҷаноби олий арз кунам, ман бо ин забон шинос нестам.

— Шоҳ сарашро ба рӯи болишт партофт. Чанд нафар аз ходимон ба пеши ӯ давиданд, лекин ӯ онҳоро аз ҳудаш дур карда гуфт:

— Маро беҳузур накумед, ин заъфи дили ман мегузарад. Маро бардоред! Хуб, бас аст! Ба назди ман биё, писари азизам, сари беморатро ба синаи падари худ бигузор ва ором шав! Ту ба зудӣ сиҳат меёби, ин хатои зеҳнии ту бемории даргузар мебошад ва бо зудӣ мегузарад. Натарс! Ту ба зудӣ тандуруст мешавӣ. Ва баъд ба дигарон муроҷиат кард ва аломатҳои меҳрубонӣ, ки дар рӯяш буданд, ба зудӣ ба ғазаб мубаддал шуданд ва дар чашмонаш гӯё, ки оташпораҳо барқ мезаданд.

— Ҳамаи шумоён гӯш кунед. Писари ман ақли худро гум карда бошад ҳам, вале муваққатист. Сабаби ин ҳам дарс хонданҳои аз қувва берун ва дар доираи маҳдуд зиндагонӣ кардан аст. Тамоми муаллимон ва тамоми китобҳо дафъ карда шаванд! Ӯро дар ҳавои кушод бо бозиҳо машғул намоед, ин корҳо тандурустии ӯро барқарор хоҳанд кард. Шоҳ аз болишт боз як қадар баландтар шуда, бо ҷиддият ба суханони худ давом намуд:

— Ӯ ақли худро гум карда бошад ҳам, боз фарзанди ман ва ҷонишини салтанати мамлакати Англия мебошад. Хоҳ баақл ва хоҳ беақл, ӯ дар ин мамлакат ҳукмронӣ хоҳад кард. Гӯш кунед ва ин гуфтаҳои маро

ба ҳама ҷо эълон намоед: ҳар касе, ки дар бораи бемории ӯ гап кунад, ӯ ба сулқ ва осоиши давлати Британия раҳна расондааст ва ба тағи дор хоҳад рафт. Ба ман қадре об диҳед. Дилам месӯзад: ғам ва андӯҳ маро тамоман бетобу бемадор кардааст... Ин пиёлро аз ин ҷо бардоред! Маро нигоҳ доред! Хуб! Магар ӯ девона шудааст? Ҳазор девона ҳам бошад, шоҳзода Уэлский аст ва ман шоҳи Англия инро комилан қабул мекунам. Ҳоло ӯ мувофиқи тамоми маросим ва одатҳои қадима ба маснади шоҳӣ шинонда мешавад. Лорд Гертфорд, ба шумо амр мекунам, ки аз ҳоло сар карда ба тайёрии ин маросим сар кунед. Яке аз лордҳо дар пеши кати шоҳ дузону ба замин нишаста арз кард:

— Ба ҳузури ҳумоюни шумо маълум мебошад, ки гофмаршали Англия дар зиндони Тауэр меҳобад. Магар маҳбус шоистаи...

— Хомӯш бош! Бо номи наҳси он мард гӯши маро кар нақун! Наход ки ин одам ҳамеша зинда монда ва мудом дар роҳи орзу ва мақсадҳои ман монед хоҳад шуд? Наход ки бинобар дар Англия набудани маршал ҷонишини шоҳи Англия — шоҳзода, дар маснади худ шинонда нашуда монад, магар дар Англия маршали дигаре нест, ки ба давлат хиёнат накарда ва ба ин кор лаёқат дошта бошад? Не, ба Худо қасам меҳӯрам! Ба парламенти ман огоҳӣ диҳед, ки пеш аз баромадани офтоб ҳукми куши Норфолкро бидиҳад! Вагарна парламент сазои худро хоҳад дид.¹

— Ирода ва хоҳиши шоҳ қонун аст! — Гуфт лорд Гертфорд ва аз ҷояш бархоста ба ҷойи аввали худ

Норфолк аз ӯ рӯ гардонад, ба палатаи умумӣ фармоиш намуд, ки баровардани ҳукми куши ӯро тезтар кунад. Баҳонаи шоҳ ин буд, ки Норфолк мансаби обергофмаршалро дошт ва бинобар маросими ба маснади ҷонишини шинонда шудани шоҳзода Уэлский ба ҷои вай каси дигарро таъин кардан лозим буд (Юм, таърихи Англия, ҷ.111, саҳ. 307).

рафт. Аломатҳои ғазаб кам-кам аз рӯи шоҳ дур шуданд.

— Шоҳзодаи ман, маро бибӯс! — гуфт ӯ. — Ана ҳамин тавр. Аз чӣ метарси? Охир ман-ку падари ту ҳастам ва туро дӯст медорам.

— Эй шоҳи меҳрубон, ту дар ҳаққи ман барин бандаи камтарини худат хеле меҳрубон ҳастӣ. Ин ҳақиқат аст. Вале ман дар изтиробам, ки ба хоҳири ман касе бимирад...

— Шоҳзодаи ман, дар бораи вай фикр накун! Ӯ ба ин лоиқ ва сазовор намебошад. Маро боз ҳам бибӯс ва боз ба шодӣ ва хурсандии худ машғул шав. Касалии ман маро тамоман бетоб кард, ман монда шудам, бояд қадре дам гирам. Ба тағои худ Гертфорд ва бо аҳли дарбори худат баргард ва ҳамин ки ман қадре аз дард осуда шудам, боз ба ҳузури ман биё.

Том аз оромгоҳи шоҳ бо дили маҳзун баромад, чунки суханони охирини шоҳ дар бораи умедҳое, ки барои ҳалос шудан дошт, ба дараҷаи ҳукми куш буданд. Ва боз ӯ бо овози паст ҳуввос зада: «Шоҳзода, шоҳзода меояд», — гуфта гап задани дарбориёро шунид.

Аз байни ду қатор одамони таъзимкунанда ҳар қадар, ки пеш мерафт, ҳамон қадар рӯҳафтада мешуд ва ҳис мекард, ки дар ин ҷо дар дасти онҳо асир мебошад ва шояд тамоми умри худ аз ин қафаси тиллоӣ баромада натавонад.

Ба ҳар тарафе, ки рӯ мегардонд, сари дар ҳаво муаллақ истодаи герсог Норфолк дар пеши назараш намоён мешуд, ки чашмонашро бо нигоҳҳои сарзанишкорона ба рӯи ӯ медӯхт.

Орзу ва ҳаёлҳои вай хеле ширин буданд, аммо ҳақиқат хеле талх, ҳузнангез ва мудҳиш будааст!

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи зиндагиномаи Марк Твен маълумот диҳед.
2. Дар асари Марк Твен «Шоҳзода ва гадо» дар бораи чӣ нақл карда мешавад?
3. Шоҳзода ва Томи камбағал чӣ тавр ба орзуҳои худ мерасанд?

4. Чаро Том ба тарсу ҳарос афтод?
5. Том дар танҳой ба кадом корҳо машғул мешуд?
6. Аз номи шоҳ ба мардум чӣ гуфта шуд?
7. Дар бораи гуфтугӯи шоҳ бо Том нақл кунед.
8. Шоҳ чӣ фармон дод?
9. Чаро Том худро асир ва гирифтори қафас мешуморид?

БА ТОМ ТАЪЛИМ МЕДИҲАНД

Томро ба толори бузург оварда ба курсие шинонданд. Аммо азбаски дар атрофаш одамони калонсол ва аъёну ашрофон рост истода буданд, ба назараш нишастан хеле кори беадабона менамуд. Ӯ хоҳиш кард, ки онҳо ҳам бишинанд, аммо онҳо дар аломати миннатдори фақат таъзиме карда, боз бо ҳамон ҷойи худ истоданд. Ӯ хост, ки ба ин хоҳиши худ истодагари намоёнд, аммо «тағои» ӯ — граф Гердфорд ба гӯшаш гуфт:

— Хоҳиш мекунам, милорд, исрор накун: дар ҳузури ту нишастани онҳо ҷоиш ва дуруст нест. Омадани лорд Сент-Ҷонро арз карданд. Лорд даромада ба Том таъзим карда гуфт:

— Шоҳ маро бо як матлаби махфӣ ба ҳузури шумо фиристод. Агар ба хотири муборакашон малол наояд, марҳамат фармуда ба ғайр аз милорд граф Гердфорд ба дигарон иҷозат бидиҳед, ки аз хона бароянд.

Ҷон дид, ки Том гӯё чӣ навъ аз ҳузури худ иҷозат додани дарбориёро намедонад, Гердфорд ба гӯши ӯ оҳиста гуфт, ки агар ба сухан гуфтан майл надошта бошед, он вақт худро ба заҳмат наандохта, бо ишорати даст ба ҳозирон иҷозат диҳед, ки аз хона бароянд.

Ҳамин ки дарбориён аз ҳузури ӯ баромаданд, Сент-Ҷон гуфт:

— Аълоҳазрат шоҳ мефармояд, ки ба сабаби мулоҳизаҳои муҳим ва бузурги давлатӣ ҷаноби шоҳзода бояд бемории худро ба қадри имкон, то рафъ шудани ин озор ва баргаштан ба аҳволи пештарааш, пинҳон нигоҳ дорад. Шоҳ мефармояд, ки шумо дар пеши ҳеч

кас шоҳзодаи ҳақиқӣ ва валиаҳди тахти Англия будани худро инкор накунад ва ҳамеша мақоми олии шоҳзодагӣ, валиаҳдии худро риоя намоед. Ва аз рӯи қоида ва маросимҳои қадима тамоми рафтор ва муомилаҳо, эҳтиром ва итоатро, ки ба шумо карда мешавад, қабул намоед; бо ҳеҷ кас дар бораи паст будани наслу насаб ва сиёҳ будан толеъ ва тақдири худ гап накушоед, зеро ки ин гуфтугӯҳо ба ғайр аз ҳаёлотӣ шумо чизи дигаре намебошанд ва кӯшиш карда, шамоили касони ба худ шиносро боз ба хотир биёваред ва дар мавриде, ки ба ин кор муваффақ намешавед, сокит ва ором бинишинед ва нишонаи ҳайрат ва тааҷҷуб ва ё ин ки аломатҳои фаромӯш-хотириро фаромӯш накунад; агар дар аснои маросимҳои расмӣ чӣ кор кардан ва чӣ гуфтани худро надонед, дар пеши мардумони ҳангомоталаб саросема нашавед ва бо лорд Гертфорд ва ё бо ходими фармонбардори худ, бандаи ҳақир дар ин бора машварат намоед, чунки граф ва ман, махсусан, барои ҳамин кор дар хизмати шумо таъин шудем ва то бекор карда шудани ин фармони шоҳ ҳамеша дар ҳузури шумо ҳозир мебошем. Фармоиши ҳазрати шоҳ, ки ба валиаҳди муҳтарами худ салом мерасонад, ҳамин тавр аст. Ва он кас дуо карда аз Худо мехоҳанд, ки Худованд аз роҳи қарам ва марҳамати худ шояд ба шумо ба зудӣ шифо ва тандурустӣ ато фармояд.

Лорд Сент-Чон таъзим карда ба як тараф гузашта истод. Том аз рӯи итоат гуфт:

— Шоҳ чунин фармуданд. Ҳеҷ кас ҷуръат надорад, ки аз фармоиши шоҳ гардантоби кунад ва ё мисли либосе, ки ба бадан танг аст, онҳоро бо майли худ бурида дигаргун намояд. Албатта, майл ва хоҳиши шоҳ ба ҷо оварда хоҳад шуд. Лорд Гертфорд гуфт: азбаски ҳазрати шоҳи олиҷоҳ фармудаанд, шумо худатонро бо китобҳо ва аз ин қабил чизҳои чиддии дигар ба заҳмат наандозед, бинобар он ба ҳазрати олии беҳтар мешавад, ки вақти худро дар фарогат

гузаронед, то ки вақти ҷашн (банкет) монда нашуда ва тандурустии худро халалдор на намоед.

Дар рӯи Том аломатҳои тааҷҷуб намудор шуданд, ӯ ба лорд Сент-Ҷон ба таври савол нигоҳ кард ва ҳамин ки ба нигоҳҳои маҳзунонаи ӯ назар намуд, рангаш сурх шуд.

— Ҳанӯз ҳам дар шумо фаромӯшхотирӣ ҳаст, — гуфт лорд, — бинобар ин суҳанони ман шуморо ба ҳайрат меандозанд, лекин музтариб нашавед. ҳамин ки қадре тандурустиатон ба ҷо омад, ин ҳолат мегузарад. Милорд Гертфорд дар бораи ҷашне, ки дар шаҳр гузаронида хоҳад шуд, суҳан меронд. Тақрибан ду моҳ пеш аз ин шоҳ ваъда доданд, ки ҷаноби шумо ҳам дар он ҷашн ҳозир хоҳед шуд. Акнун ба хотиратон омад ё не?

— Ман бо камоли ғаму андӯҳ бояд иқро намоям, ки хотири ман хеле парешон шудааст, — гуфт Том бо як овози бозғимона ва боз рангаш сурх шуд.

Дар ин асно омадани хонум Елизавета ва хонум Ҷен Грейро арз намуданд. Лордҳо ба ҳамдигар нигоҳҳои пурмаъное андохтанд ва Гертфорд зуд ба тарафи дар равон шуд. Ва замоне, ки шоҳзодахонумҳо аз пеши ӯ мегузаштанд, оҳиста ба онҳо гуфт:

— Хонумҳо, аз шумо хоҳишмандам, ки ба рафторҳои аҷиби ӯ ҳайронӣ ва тааҷҷубии худро изҳор накунад. Лек, афсӯс, ки дар ҳар нишонаҳо фаромӯшхотирӣ ӯро хоҳед дид.

Дар ин лаҳза Сент-Ҷон оҳиста ба Том гуфт:

— Хоҳишмандам, ки шумо майл ва хоҳиши аълоҳазрати шоҳро ба ҷо оред, худро ҷунун нишон диҳед, ки ҳамаи чизҳои дигар ҳам дар хотиратон ҳаст. Ҷи навъ дигаргун шудани авзои худатонро ба онҳо нафаҳмонед. Ҷи қадар шуморо дӯст доштан ва ба шумо меҳрубон будани ин шоҳзодадухтарҳоро ба хубӣ медонед, ки аҳволи шумо онҳоро ғамгин хоҳад кард. Агар ҷаноби шумо иҷозат фармояд, ман ва тағои шумо дар ин ҷо меистем.

Том бо ишораи сар ризоӣ дод ва ба таври номафҳуме сухане гуфт. Он чӣ, ки то ҳол дар ин ҷо дида буд, хеле ба вай фоида расонда ўро хушёр карда буданд, бинобар ин аз таҳти дил қарор дод, ки фармоишҳои шоҳро ба қадри имкон ба ҷо орад.

Бо вучуди тамоми эҳтиёткориҳо суҳбати Том ва шоҳзодаҳонумҳо баъзан хеле ба душвориҳо меафтод. Росташ ин аст, ки Том чандин бор корро вайрон кардан мехост, ки ба иҷро кардани ин нақши пуразоб мувофиқ набудани худаширо баён намояд, аммо ҳар бор рафторҳои хонум Елизавета ўро аз ин ҳолат халос мекард.

Ҳар ду лорд бо эҳтиёти тамоми истода, бо ду-се калимае, ки дар мавқеи дарбори мегуфтанд, Томро аз ин душвориҳо халос мекарданд. Якбора хонуми хурд. Ҷен ба Том саволи зеринро дода ўро тамоман ба ноумедӣ андохт:

— Милорд имрӯз ба ҳузури малика барои арзи салом мушарраф шудед?

Том худаширо гум карда ва дар ҷавоб таъхир намуд, мехост ҳар чӣ ки ба даҳонаш ояд, бигӯяд, аммо лорд Сент-Ҷон дар ин асно ба имдоди ў расид ва бо як бепарвоии ба дарбориён махсус, ки аз ҳар гуна вазъияти душвор ва муаммодор роҳи халосӣ меёбанд, ба гап даромад.

— Хонумҳои муҳтарам, пас чӣ тавр малика дар бораи тандурусти ва саломатии ҳазрати шоҳ нигарониҳои шаҳзодаҳо рафъ намудааст? Магар ҳамин тавр нест, шоҳзода?

Том зери лаб чизе гуфт, ки онро ба ҷои тасдиқ қабул кардан мумкин буд, вале ҳис кард, ки суҳбат ба ҷои нозуке расидааст. Қадре баъд дар аснои суҳбат гап ба сари муваққати мавқуф мононидани дарс хондани шоҳзода омад.

Шоҳзодаҳонуми хурди гуфт:

— Вой, афсӯс! Афсӯс... Дар дарсҳои худ чӣ қадар

пеш мерафтед, аммо зарар надорад, қадре сабр кунед. Ин аҳвол бисёр давом нахоҳад кард. Шумо барои ба мисли падаратон бо нури дониш равшан сохтани хиради худ ҳанӯз вақти зиёде доред ва ба монанди он аълоҳазрат забонҳои хориҷии зиёдеро азхуд хоҳед кард.

Том дар кучо будани худро фаромӯш кард, якбора ба гап даромад:

— Падари ман? Падари ман дар забони модарии худ ҳам чунин бад гуфтугӯ мекунад, ки фақат хукҳо дар хукхона гуфтаҳои ӯро фаҳмида метавонанд, аммо дар бораи олимӣ...

Ӯ чашмонашро бардошта ба нигоҳҳои ҷиддӣ ва эҳтиёткоронаи лорд Сент-Ҷон дучор гардид. Овозаш канда ва ранги рӯяш сурх шуда, баъд бо овози паст ва маҳзунонае ба сухани худ давом намуд:

— Оҳ, бемориам боз шиддат гирифт, фикрҳоям боз парешон шуданд, вагарна ман нисбат ба аълоҳазрати шоҳ беэҳтироми кардани набудам.

— Мо инро медонем, сэр! — гуфт шоҳзода Елизавета бо эҳтиром ва дасти «бародари» худро бо назокати тамом ба даст гирифта. — Худро ба изтироб наандозед! Айб дар шумо не, ин аз таъсири бемории аст.

Том бо миннатдорӣ баён кард:

— Шумо хонуми басо меҳрубон ва гамхоре ҳастед. Иҷозат диҳед, барои ин меҳрубониатон миннатдорӣ изҳор намоям.

Як бор хонум Ҷении шўхрафтор ба забони юнони сухане ба миён андохт. Вале шоҳзодахонуми хушёр Елизавета ба нишона нарасидани ин тирро пай бурда ба ҷойи Том, ба оромии тамом бо ҷумлаҳои пурдабдабаи юнонӣ ба вай ҷавоб гардонд ва ҳамон дам суҳбатро ба ҷойи дигар бурд.

Вақт хуб мегузашт ва суҳбат ҳам умуман гарм буд. Дар аснои суҳбат масъалаҳои берабт ва саргум кам вомерӯданд ва Том чун медид, ки ҳама ба вай мадад

медиҳанд ва аз хатоҳояш чашм мепӯшанд, изтиробаш торафт камтар мешуд. Вақте ки маълум шуд, ба зиёфат дар ҳузури Лорд-мэр¹ шоҳзодахонумҳо низ хоҳанд рафт, дили Том аз шоди ба тапиш афтод ва нафаси ороме кашид ва ҳис кард, ки дар байни як тӯда мардуми бегона ва ношинос ӯ танҳо нахоҳад буд, аммо як соат пеш аз ин суҳбат, масъалаи ҳамроҳ рафтани шоҳзодахонумҳо ӯро хеле ба изтироб ва ташвиш афканд буд.

... Каме хомӯши ба миён омад. ҳама хомӯш истода, гӯё ки мунтазири чизе буданд. Том маънии инро намефаҳмид. Ў ба лорд Гертфорд нигоҳ кард, лорд ба ӯ бо ишора чизе гуфтани шуд, вале Том ин ишораро ҳам фаҳмида наметавонист. Хонум Елизавета бо хушёрии махсусе хост, ки Томро аз ин вазъи ногувор халос наояд ва таъзими эҳтиромкоронае карда пурсид:

— Аълоҳазрато, бародари ман, иҷозат диҳед, аз ҳузури шумо мураххас шавем.

Том гуфт:

— Агар ҳақиқатро бигӯем, шумо, хонумҳои муҳтарам, ҳар чизеро, ки дар доираи имкон ва тавоноии ман аст, аз ман илтимос кардан ва пурсидан метавонед. Аммо ман ҳаргиз намехоҳам худро аз ҳузури фараҳбахш ва суҳбати ширини шумо маҳрум кунам. Аммо чун майл фармудед, хуш омадед, амонатон ба Худо. Ў табассуме карда худ ба худ фикр намуд: «Дар китобҳои худ дар бораи шоҳзодагон бисёр чизҳо хонда ва гуфтугӯи суҳанпардозонаи ононро омӯхтани ман беҳуда набудааст!».

Вақте ки шоҳзодахонумҳо рафтанд, Том ба лордҳои хитоб карда гуфт:

— Лордҳои муҳтарам, чӣ мешавад, ки илтифот фармуда, ба ман иҷозат диҳед, дар ин ҷо дар як гӯша қадре истироҳат кунам?

— Ихтиёр ба худи шумост — метавонед фармон

¹ Лорд-мэр сардори шаҳр аст. Аз рӯи қоидаи қадима муассисаҳои савдоии Ситии Лондон ҳар сол Лорд-мэрро интиҳоб мекунанд.

бидиҳед ва вазифаи мо итоат кардан аст, — ҷавоб дод лорд Гертфорд. — Истироҳат барои шумо албатта, зарур мебошад, зеро ки ба зудӣ ба тарафи Сити, ба гардиш баромаданатон лозим аст.

Ў зангро зад ва маҳраме давида омад, ба ӯ фармон дода шуд, ки сэр Вилиям Гербертро ҷеғ занад. Сэр Вилиям Герберт дарҳол ҳозир шуд ва Томро ба хобгоҳҳои андарунии дарбор бурд. Кори аввалини Том ин шуд, ки дасти худро ба тарафи пиёлаи об дароз кард, аммо як хизматгори маҳмалу атласпӯш дарҳол пиёлро гирифта, як зонуи худро ба замин ниҳода онро дар табақчаи тиллоӣ ба Том дароз кард.

... Ў ниҳоят ноилоҷ розӣ шуд ва итоаткорона оҳе кашида бо овози паст гуфт:

— Вой бар ҳоли ман. Хуб аст, ки онҳо нафас кашиданро аз дастам намерабоянд.

Ў кафшҳои мулоим ва ҷомаи зебӯе пӯшида, ниҳоят барои дамгирӣ ба ҷои хоб даромад, вале хобида наметавонист: Чунки сари вай бо фикрҳои гуногун пур ва дар хона одам зиёд буд. Вай чи тарз хизматкоронро аз ҳузури худ берун карданро наметавонист, онҳо ҳам дар хона монданд ва аз ин сабаб ҳам онҳо ва ҳам Том хеле дар ташвиш буданд.

Савол ва супоришот:

1. Сент-Ҷон ба Том чи маслиҳат медиҳад?
2. Дар бораи суҳбати шоҳзодахонумҳо бо Том нақл кунед.
3. Мазмуни ҷумлаи «Хуб аст, ки онҳо нафас кашиданро аз дастам намерабоянд»-ро фаҳмонед.
4. Аз боби ташвишҳои Том нақл кунед.

Назарияи адабиёт

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ОБРАЗИ БАДЕӢ

Образ калимаи русӣ буда, маънои шакл, сурат ё тимсолро дорад. Ба ин маънӣ, тимсоли инсон ва

манзараҳои ҳаёти инсонӣ, ки дар асари бадеӣ тасвир шудааст, образи бадеӣ номида мешавад. Образи бадеӣ, ки шакли махсуси дарк намудани ҳаёт аст, фақат ба санъату адабиёт хос мебошад ба сифатҳои муайян соҳиб аст.

Яке аз сифатҳои образ ин аст, ки соҳиби хусусиятҳои хос ва фардӣ (индивидуали) мебошад. Нависанда хусусиятҳои хос ва фардии муҳити зиндагӣ, манзараҳои табиату ҳаёти инсон ва ғайраро тасвир мекунад. Вале нависанда барои ин тасвир чунин ҷиҳатҳои муҳим ва типии ҳаётро интихоб менамояд, ки моҳияти ҳар як ҳодисаи зиндагиро дуруст ифода карда тавонанд.

Нависанда дар образи бадеӣ мақсади аслии худро таҷассум мекунад, ба як ҳодиса баҳои манфӣ диҳад, ҳодисаи дигарро чун намунаи ибрат пешниҳод менамояд. Аз ин рӯ, образи бадеӣ аҳамияти калони тарбиявӣ дорад.

Истилоҳи образи бадеӣ дар адабиёт ба чанд маънӣ қор фармуда мешавад. Он ҷи баён шуд, ба маънои васеи образ дахлдор аст. Ба маънои тангтарин умуман тасвири инсонро образи бадеӣ меноманд. Масалан, Шохзода, Томи камбағал, Сент-Чон образҳои бадеии асари Марк Твен «Шохзода ва гадо» мебошанд. Нависанда бо воситаи тасвири манзараҳои ҳаёти онҳо симои бадеиашонро эҷод кардааст.

Савол ва супоришот:

1. Образ чист?
2. Образи бадеӣ гуфта чиро меғўянд?
3. Дар асари «Шохзода ва гадо» кадом образҳо тасвир ёфтааст?
4. Оиди сифатҳои образ ва образи бадеӣ маълумот диҳед.

ҲУНАР — АЗ ДОНИШ

Нишонаи асосӣ ва муҳимтарини бофарҳанг (мадани) будани одам ба ягон касбу кор, ба истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва маънавӣ машғул будани ӯст. Бехуда нест, ки маънии аслии калимаи «культура» дар забони халқҳои Аврупо коркарди замин ва рӯёндани ҳосили он, яъне деҳқонӣ аст. Ба ин маънӣ, деҳқон ба маънии аслии сухан одами фарҳангӣ ҳисоб мешавад, зеро деҳқонӣ ва рӯёндани ҳосил аз замин ҳунари ҳақиқӣ аст. Аз ин рӯ, ба фарҳанг рӯ овардани халқи мо тақрибан ду ҳазор сол пеш аз мелод оғоз гардида буд, ки дар он замон Зардушт пайғамбар ба майдон омада, гузаштагони моро ба тарки тарзи зиндагии кӯчӣ ва гузаштан ба зиндагии муқимӣ ва машғул шудан ба кишту кори замин даъват карда буд.

Дар давоми тараққиёти минбаъдаи кишвари мо, вобаста ба сабзиши шаҳрҳо ва дар онҳо ривочу равнақ ёфтани касбу ҳунароҳои гуногун фарҳанг бештар бо шаҳрҳо алоқаманд гардида, заминаи моддӣ худро дар ҳунармандӣ пайдо кард. Ҳунармандон, ки тоифаи аз ҳама сершумор ва бонуфузи аҳолии шаҳрҳоро ташкил карда, дар ҳаёти шаҳрҳо нақши асосӣ доштанд, офарандаи асосии фарҳанги моддӣ буданд. Онҳо тамоми неъматҳои моддӣ барои зиндагӣ зарурро истеҳсол мекарданд, тараққиёти иқтисодии мамлакат, ҷӯшу хурӯши ҳаёти шаҳрҳо ба кори ҳунармандии онон вобаста буд. Асоси ҳаёти шаҳрро истеҳсоли маҳсулоти ҳунармандӣ, хариду фурӯши он ташкил мекард. Навъҳои гуногуни касбу ҳунар ба вучуд омада ва ривоч ёфта буданд. Навъҳои касбу ҳунар дар шаҳрҳо чунон бисёр буданд, ки шоири машҳури асри XVII-и тоҷик Сайидои Насафӣ дар «Шаҳрошӯб» ном асари

ба васфи хунармандон бахшидаи худ бештар аз 200 хели касбу хунарҳои замонаро ном бурда, кору бори хунармандии аҳли ҳар яке аз онҳоро ба тасвир овардааст.

Аз инҳо маълум аст, ки тоҷикон дар гузашта аз ҷумлаи хунармандтарин халқҳои олам ба шумор ме-
рафтанд, хунардӯст ва хунарпарвар буданд. Мардуми мо ин ҳақиқатро нағз доништа буданд, ки касбу хунар гарави таъмини зиндагӣ буда, одамро аз муҳтоҷӣ, аз чанголи қаҳтию гуруснагӣҳо наҷот медиҳад, аз ҳар гуна офатҳои табиӣ, ҳодиса ва инқилобҳои нохуши рӯзгор дар амон нигоҳ медорад. Муболиға намешавад агар гӯем, ки ба туфайли касбу хунарҳои худ халқи тоҷик дар давоми таърихи дуру дароз аз ваҳшатҳои замон, ҳуҷуми хонумонсӯзи истилогарон, тороҷи яғмогарон, куштору хунрезии ваҳшиёна гузашта, мавҷудияташро гум накарда омадааст. Вай ҳар бор аз ин гуна бадбахтиҳои ба сараш омада абғору афсурда шуда бошад ҳам, вале ба воситаи хунармандии худ боз қоматашро рост кардааст.

Афсӯс, ки дар даврони ҳукмронии шӯроҳо сиёсати мубориза ба муқобили фаъолияти меҳнатии ҳусусӣ ва давлатигардонии истеҳсолот ба фаъолияти хунармандии халқи мо шикасти калон расонд. Соҳибони бисёр хунарҳои муҳим ва ҳаётан зарур фаъолияти касбии худро давом дода натавониста, хунарашонро тарк карданд, асбобу ускуна ва дастгоҳҳои кории худро ғундошта монданд. Дар натиҷа бисёр касбу хунарҳо аз байн рафтанд. Халқи тоҷик, ки дар рӯзгори пешин истеъдоди бузурги хунармандӣ дошта, соҳиби анвои бешумори хунарҳо буд, бештарини онҳоро аз даст дода, аз ин ҷиҳат камбағал шуда монд.

Ҳоло шароите ба вуҷуд омадааст, ки бисёре аз касбу хунарҳои аҷдодии аз миён рафтаи мо аз нав барқарор карда шаванд. Гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ ва тадбиркории ҳусусӣ ҳаминро тақозо менамояд. Насли ҷавон баробари омӯхтани ихтисосҳои замон

навӣ ва аз бар кардани техника бояд ба он касбу ҳунароҳои аҷдодии халқи мо, ки имрӯз аҳамияти ҳудро гум накарда, ба онҳо эҳтиёҷ ҳаст, муроҷиат намоянд. Тайёр кардани кадрҳои баландихтисос ва соҳибҳунаро гарави тараққиёти Ёзбекистони мустақил мебошад.

Касбу кор ин ҷӯшу хуруши зиндагӣ, боиси не-кӯаҳволи ва озоиши рӯзгори одам аст. Одами ҳуна-манд дар зиндагӣ дар наместонад. Вай ба воситаи ҳуна-раш аз ҳама гуна мушкилиҳо, бадбахтиҳо ба осонӣ мегузарад. Каси соҳибҳунаро бо дили пур, хотири ҷамъ ва бовари ба фардо зиндагӣ мекунад. Зеро ӯ сармояи зиндагӣ-ҳунаро дар даст дорад, ки дар рӯзҳои сахт-тарин ҳам онро ба кор бурда, аз мушкили ва эҳтиёҷ баромада метавонад.

Аз ин рӯ, мардуми мо ҳунаро қадр карда меоянд, соҳибони онро бо ҳурмат ба забон мегиранд, онҳоро «усто» меӯянд. Ситоиши ҳунаро ва ҳунароманд дар ада-биёти мумтози тоҷик низ мавқеи калон дорад. Адибо-ни гузашта дар васфи ҳунаро ва бузургию арҷмандии одами ҳунароманд суҳанро дарег нашоштаанд. Дар поён навиштаҳои чанде шоиру нависандагони мумтозро дар боби ҳунаро ва ҳунаромандӣ аз назар мегузаронем.

Пеш аз он ки ба ин мавзӯ гузарем, аввало маъ-нии калимаи «ҳунаро»-ро дар фаҳмиши адибони гу-зашта шарҳ доданамон лозим аст. Ин калима дар ис-тифодаи пешиниён маънии васеъ дошта, ҳам касбу касибӣ ва ҳам фаъолияти маънавии одам, монанди илму адабиёту санъатро фаро мегирифт. Илм муҳим-тарин навӣ ҳунаро доништа мешуд, ҷунон ки шоири бузург Абдурахмони Ҷомӣ онро «тоҷи сари тамоми ҳунаро» ҳисоб карда гуфтааст:

Тоҷи сари ҷумла ҳунарохост илм,
Куфлкушои ҳама дархост илм.

Машғулооти ҷисмонии касибиро бошад, бештар пеша, ҳирфа, санъат ва касибонро пешаварон, аҳли

ҳирфа, санъатварон мегуфтанд. Масалан, Носири Хусрав онҳоро бинобар офаринандаи неъматҳои моддӣ буданашон «санъатварон» ва «санноъ» номидааст. Бо вучуди ин калимаи «хунар» нисбат ба машғулотӣ ҷисмонӣ (косибӣ) низ кор фармуда мешуд, ки инро аз мазмуни навиштаҳои адибон дар бораи хунар ва хунаrmанд пай бурдан мумкин аст.

Ба ин тариқ, калимаи «хунар» маънии васеъ дошта, фаъолиятҳои ихтисос ёфтаи ҳам ҷисмонӣ ва ҳам маънавиро дар бар мегирифт. Имрӯз бошад, ин калима дар забони тоҷикӣ бештар нисбат ба касбу косибӣ истифода мешавад.

Мақол ва ҳикматҳои халқ дар бораи хунар ва хунаrmанд

Ба як ҷавон чил хунар кам.

* * *

Бохунар тоҷи сар аст, беҳунар думи хар аст.

* * *

Даҳ ангушташ даҳ хунар.

* * *

Ду чиз одамро ба мақсад мерасонад: ё дасти хунар ё моли падар.

* * *

Зинати шахс ба илму хунар аст.

* * *

Илму хунар — барзагарӣ, дигар ҳама —ҳилагарӣ.

* * *

Марди бохунар — хонааш пури зар.

* * *

Молу чизат ҳамеравад, илму хунар намеравад.

* * *

Одамиро нисбат ба ҳунар дуруст бояд дид, на ба падар.

* * *

Тавонгари ба ҳунар аст, на ба мол.

* * *

Чу нодонон на дар банди падар бош,
Падар бигзору фарзанди ҳунар бош.

* * *

Ҳунар чу мушк бувад, мушк кай ниҳон гардад?

* * *

Ҳунар ҳунар аст, беҳунар хар аст.

* * *

Аз падари беҳунар чӣ меомӯзад писар?

* * *

Беҳунар дар маснади давлат кам мешинад.

* * *

Дасти беҳунар қошуқи гадост.

* * *

Каси беҳунар — дарахти бесамар.

Савол ва супоришот:

1. Чаро ҳунар ва ҳунарманди нишонаи фарҳанг шумурда мешавад?
2. Чаро деҳқони маданият (фарҳанг) ба ҳисоб меравад?
3. Маънии аслии фарҳанг чист?
4. Чаро ба майдон омадани Зардушт пайғамбар ва ҷори шудани дини зардушти ба тараққиёти фарҳангии худ дохил шудани халқи тоҷик дар давраҳои қадим ҳисоб карда мешавад?
5. Фарҳанги моддӣ чист? Чаро касбу ҳунарро фарҳанги моддӣ ҳисоб мекунанд?
6. Дар кадом асос тоҷикон яке аз бофарҳангтарин халқҳои дунё ба шумор мераванд?
7. Рӯихати касбу ҳунарҳои дар байни халқи мо мавҷуд ва ривочдоштаре тартиб диҳед.

8. Чаро касбу ҳунар гарами озоиш ва некуаҳволии одам ҳисоб мешавад? Кадоме аз онҳо имрӯз аҳамияти бештари ҳаёти доранд?
9. Навъҳои ҳунарҳои маънавиро номбар кунед.

АНДАРЗҲО ДОИР БА ҲУНАР

Дар таърихи адабиёти тоҷик аввалин шоире, ки бахшида ба таърифи ҳунармандон шеърҳои махсус навиштааст, Носири Хусрави Кубодиёни мебошад. Дар китоби «Саодатнома»-и ин шоир ду шеъри пураҳамият дар васфи кишоварзон (деҳқонон) ва санъатварон (ҳунармандон) ҷой дорад. Ин ҷо мо бо мазмуни шеъри дуҷум — «Дар ҳаққи санъатварон» шинос мешавем.

Васфи ҳунарманд дар шеъри номбурдаи Носири Хусрав васфи муқаррарӣ ва оддӣ нест. Дар он соҳиби ҳунар ба таври умумӣ таърифу тавсиф карда нашуда, балки аҳамияту манфиати ҳаётии ҳунар ва мақому эътибори соҳиби он дар ҷамъият ба таври боварибахш нишон дода ва исбот карда шудааст. Аз ҳамин ҷиҳат ин шеъри Носири Хусравро беҳтарин ва муҳимтарин шеър дар бораи ҳунармандон шумурдан мумкин аст.

Носири Хусрав дар мисраи аввалини шеър ҳунарманд (соней)-ро одами аз ҳама хушбахт (муқбил) дар дунё ҳисоб карда, ин ақидаи худро дар давоми шеър бо далелҳо ба исбот мерасонад. Аввалин далели овардаи ӯ ин аст, ки ҳосили меҳнати дасти ҳунарманд беҳтарин ва арзандатарин неъматҳои моддӣ ҳаёт ҳисоб меёбад. Дар воқеъ, ҳама чизҳои зебо ва зарурии зиндагӣ — хӯрокию нӯшоки, хонаю ҷой, асбобҳои рӯзгор, зебу зинат ва ғайра — ҳама маҳсули дастранҷи ҳунармандон мебошанд. Дар гузашта ин тоифаро беҳуда санъаткор (санъатвар) ё ба қавли Носири Хусрав соней- офаринанда намегуфтанд. Дар ҳақиқат, ҳунармандон офаринанда, яъне ба вучуд оварандагони нозу неъмат ва зебоиҳои моддӣ ҳаёт мебошанд, одамоне ҳастанд, ки ба воситаи маҳсулоти кори худ барои мардум имконият ва шароити зиндагиро ба вучуд

меоваранд, ҳаётро бардавом ва зебо мегардонанд. Бинобар ин онҳо бо меҳнати дастӣ, аксаран бо кори вазнини ҷисмонӣ машғул бошанд ҳам, ҳамчун офаринанда мартабаи бузург доранд. Пас, меҳнати касбӣ («касби даст»)-ро шоир ор ҷисоб намекунад, дар он ягон чизро намебинад, ки шаъну шарафи одамо паст кунад. Баръакс, максаб — касбу ҳунар беҳтарин кор аст, ки ба одам шаъну шараф меорад, эътибори ӯро меафзояд:

Беҳ аз соней ба гетӣ муқбиле нест,
Зи касби даст беҳтар ҳосиле нест.

Дар поинтари шеър боз дар ин маънӣ мегӯяд:

Зи касби даст набвад ҳеҷ оре,
Беҳ аз максаб набошад ҳеҷ коре.

Шоир дар поёни шеър оид ба шараф ва баландии мартабаи аҳли касбу ҳунар фикри хеле чуқур, олий ва ҷасурунаро пеш рондааст: ба назари ӯ, одами соҳиби касб бинобар шарафи ҳунаrmандӣ ва манфиатрасонии худ ба мардум бо роҳи ҳунар сарафрозу сарбаланд аст. Боиси сарбаландии ӯ ин аст, ки ба туфайли ҳунараш ризқу рӯзии худро бо қуввати дасту бозувонаш муҳайё месозад, барои таъмин кардани рӯзгораш ба касе ҳоҷат намебарад, ба ягон кас мутеъ ва вобаста нест. Баръакс, кори дигарон ба вай меафтад, ҳама ба ӯ ҳоҷат меоранд, муҳтоҷи хидмати ӯ ҳастанд, ҳатто подшоҳон ба хидмат ва ҳунари онҳо эҳтиёҷ доранд, зеро тамоми карру фарри подшоҳӣ, зебу зинат, зару ҷавоҳироти ҳазина, силоҳ (яроқ)-ҳои ҷангӣ ва ҳоказо маҳсули кори ҳунаrmандон мебошанд. Ҳунаrmанд бошад, ба подшоҳ эҳтиёҷ надорад, ба ӯ кораш намеафтад, зиндагиаш ба ӯ вобаста нест, барои пурсидани нон ва дигар ризқу рӯзӣ сарашро ҳам карда ба даргоҳи ӯ намеравад. Ҳунаrmанд одами озод аст, чунон ки мегӯянд, ҳудаш шоҳу табъаш вазир аст. Сарафрозро сарбаландии ӯ аз ҳамин ҷост. Носири Хусрав дар бораи озодӣ ва

сарафрозии санноон — ҳунармандон сухан ронда, беҳуда онҳоро бо салотин (подшоҳон) муқоиса накардааст. Бо ин муқоиса шоир шарафу эътибори одами соҳибҳунарро таъкид карда истода, аз ҳамин ҷиҳат пояи ўро ҳатто аз подшоҳон ҳам баландтар мегузорад, бинобар он ки подшоҳон ба мардуми ҳунарманд ниёз доранду аммо ҳунармандон ба подшоҳон не, яъне рӯзашон бе онҳо ҳам мегузарад:

Сари соней¹ ба гардун² — бар фароз³ аст,
Салотинро⁴ ба санноон⁵ ниёз аст.

Носири Хусрав дар шеъри худ ба тасвири зиндагии озодонаи одами ҳунарманд диққати махсус додааст. Бинобар навиштаи ў, ҳунарманд аз пайи кори худ, саранҷом ва ба сомон расондани он машғул шуда, ҳамин ки рӯзи кор ба охир расид, шабона ба хона омада, фароғат мекунад, хотираш ҷамъу дилаш беғам роҳат мекунад, зеро қути зиндагӣ ва асбоби рӯзгорро ба воситаи меҳнати ҳалоли ҳунармандии худ муҳайё сохтааст. Вай ба гуфти шоир, ҳудаш ба ҳудаш султон аст, чаро ки аз ягон кас вобаста нест, миннати касеро намекашад, аз касе тарс ҳам надорад, ҳар касу нокас ба вай такаббур (сиблат) карда ё ўро таҳқир карда ва паст зада ҳам наметавонад. Бо ёфтаи худ аз пушти дастранҷаш осудаю ором зиндагӣ мекунад, ризқу рӯзии зану фарзандонашро бо меҳнати ҳалоли худ таъмин менамояд, аз рӯи имкони худ ба хешу табораш ҳам мадад расонда меистад ва ғайра. Ҳамаи инҳо нишонаҳои зиндагии озодонаи шахси ҳунарманд мебошанд, ки шоир онҳоро ба таври воқеӣ ба қалам овардааст:

Ба рӯз андар пайи сомони хеш аст,
Чу шаб дар хона шуд, султони хеш аст.
Хӯрад бешу кам он моя, ки хоҳад,
Ба рӯз афзояд он-ч аз вай бимонад.

¹ Соней — ҳунарманд, косиб

² Гардун — осмон

³ Фароз — баланд.

⁴ Салотин — подшоҳон

⁵ Санноон — ҳунармандон

Барӣ¹ аз сиблати² ҳар дуну³ ҳар хас,
Таносуда зи биму⁴ миннати кас.
Ба бозу ҳосил орад қути фарзанд,
Хӯрад хуш бо аёлу хешу пайванд.
Расад сад баркат⁵ аз касби ҳалолаш,
Биафзояд Худо дар касбу молаш.

Нуктаи аз ҳама муҳим дар ин ситоиши ҳунарманди ва тасвири зиндагии озоду осудаи шахси ҳунарманд ризку рӯзии ҳалоли худро ба даст овардани ӯ бо касбу кори ҳалол аст, ки ба ин шоир махсусан ишора кардааст. Сабаби асосии сарбаландӣ ва шарафи соҳиби касбу кор дар ҳамин аст. Пешавар ва косиби оддӣ ҳам аз он ки ба воситаи меҳнат ва зӯри бозувони худ наонашро ҳалол карда меҳӯрад, ҳақ дорад фахр кунад, худро сарфароз ҳис намояд. Аз ин чиҳат ҳам вай, умуман бар одамони бекору беҳунари муфтхӯр, хусусан бар онҳое, ки ба роҳҳои ғайри меҳнати ҳалол зиндагӣ мекунанд, нафрат дорад. Шоир инро ҳам таъкид кардааст, ки азбаски аҳли касбу ҳунар бо касби ҳалол зиндагӣ мекунанду нони ҳалол меҳӯранд, Худо ба касбу кор ва молу чизи онҳо барака медиҳад, ризку рӯзиашонро афзун мегардонад.

ДАР ҲАҚҚИ КИШОВАРЗОН

Беҳ аз санноӣ⁶ олам деҳқон аст,
Ки ваҳшу⁷ тайрро⁸ роҳатрасон аст.
Зи сонёъ ройгон⁹ нафъе нахезад,
Зи деҳқон оқибат чизе бирезад.

¹ Барӣ — дур, озод

² Сиблат — гурур, такаббур

³ Дун — одами нокас, паст

⁴ Бим — тарс, ҳарос

⁵ Баркат — шакли кӯтоҳи баракат

⁶ Санноъ — ҳунарманд, косиб

⁷ Ваҳш — ҳайвони ваҳшӣ

⁸ Тайр — парранда

⁹ Ройгон — муфт

Чаҳонро хурраи аз деҳқон аст,
Аз ӯ гаҳ заръ¹, гоҳе бўстон аст.
Ба роҳат аз даҳқин² мурғу мӯранд,
Ҳама гар одамию гар сутуранд³.
Агар деҳқон чунон бошад, ки бояд,
Сабук гӯй аз малоик⁴ даррабояд.
Агар чӯи қаҳти нон набошад,
Касеро пояи⁵ деҳқон набошад.
Ба кор-андар ҳама мардони коранд,
Аракрезанду кути⁶ халқ коранд.
Калиди ризқу қисмат саҳт дар мушт,
Чароғи дилфурузи дар даҳ ангушт.

ВАСФИ ҲУНАР АЗ НАЗАРИ НИЗОМИИ ГАНЧАВИ

Дар эҷодиёти шоири бузург Низомии Ганҷавӣ во-
баста ба гузориши масъалаҳои муҳими ахлоқӣ ба тар-
бияи насли наврас низ эътибори ҷиддӣ дода шудааст.
Шоир аз ҷумла ҳунару ҳунармандиро дар мавридҳои
муносиби маснавию дostonҳои «Ҳамса»-и худ сито-
иш намуда, зарурати омӯхтани онро барои ҷавонон
таъкид кардааст. Хусусан насихати ӯ ба фарзандаш
Муҳаммад дар бораи омӯзиши ҳунар хеле шухрат
ёфтааст. Дар ин боб аз он панднома байти зерин хеле
ҷолиби диққат аст:

Ҳунар омӯз, к-аз ҳунармандӣ
Даркушой кунӣ, на дарбандӣ.

Шоир дар ин байт ба писараш гуфтааст, ки ба
воситаи омӯхтани ҳунар ба одамон даркушой карда

¹ *Заръ* — кишт

² *Даҳқин* — деҳқонон

³ *Сутур* — ҳайвони савори ва боркашонӣ

⁴ *Малоик* — фариштаҳо

⁵ *Поя* — мартаба, эътибор

⁶ *Кут* — ғизо

метавонӣ. Даркушой ё дар ба рӯи касе кушодан маҷозан ба маъниҳои ба одамон ёрӣ расондан, ҳоҷати онҳоро баровардан, хидмат кардан ва монанди инҳо меояд. Пас мазмуни байт ин аст, ки агар ҳунар омӯзию соҳибҳунар шавӣ, ба мардум ёрӣ расонда ва хидмат карда метавонӣ. Дар ҳақиқат, кас ба туфайли касбу ҳунараш ба некӯкорӣ ва ба ҷо овардани хидмати мардум имконият пайдо мекунад. Вай бо ин роҳ на танҳо рӯзгори худро таъмин мекунад, балки аз ҳисоби музди меҳнати он ба ҳоҷатмандон ёрӣ мерасонад, дар ҳар кор онҳоро дастгирӣ менамояд ва ғайра. Агар вай соҳиби ҳунаре набошад, на ҳоҷати зиндагии худро раво карда ва на ба дигарон мадад расонда метавонад. Аз тарафи дигар, ҳунарманд маҳсули касбу кори худро низ ба хидмати мардум сарф мекунад, молу чиз ва неъматҳои мавриди ниёзи онҳоро ба вучуд меоварад, бо дастранҷаш рӯзгорашонро таъмин менамояд. Пас, ҳунар на танҳо сарчашмаи эҳсону қарам, ҳоҷатбарорӣ ва хидмат кардан ба мардум, балки манбаи зиндагӣ ҳам мебошад.

Аз мавқеи некӯкорӣ ва эҳсону қарамии инсонпарварона талқин шудани ҳунару ҳунармандӣ дар эҷодиёти Низомӣ тасодуфӣ нест. Ин шоир ба таълимоти ҷараёни тасаввуф, хусусан ба ақидаву оинҳои ҷавонмардии он таваҷҷӯҳи калон дошта, ин ақидаву оинҳои инсонпарваронаро дар асарҳояш тараннуму таблиғ кардааст.

Низомӣ қадру қимат ва аҳамияти ҳунарро ба баландтарин поя расондааст. Ў дар ин хусус хеле муқолиға карда гуфтааст: ҳар кӯҷое, ки ҳунар қадру эътибори баланд пайдо кунад, ба дараҷаи давлатхудоӣ мерасад. Ин калимаи ихтирокардаи Низомӣ дар бологузориҳои мақоми ҳунар ба маънии ҳудуди давлат, яъне бахшандаи давлату молу мулк ва неъмат аст. Бо ин калима шоир ҳам мақому эътибори ҳунарро ба болотарин дараҷа (дараҷаи ҳудудӣ) расондааст, ҳам бунёдкори давлату асбобу неъмат будани онро барои инсон таъкид кардааст. Ҳамин тавр, мувофиқи тал-

қини шоир, ҳунар бахшандаи давлат аст, ба ин маъни,
ки соҳибашро ба давлат мерасонад, ба ӯ асбобу молу
неъмат медиҳад:

Ҳунар ҳар кучо ёфт қадри тамом,
Ба давлатхудои баровард ном.

Низомӣ қадри ҳунарро ба осмон бардошта, ба
масъалаи муносибат ба ҳунар ва аҳли он низ эътибо-
ри ҷиддӣ додааст. Шоири бузурги ҳунарпарвар ҳунар-
ро арзандатарин ва шоистатарин чиз дар дунё ҳисоб
карда, бинобар ин ба одамон панд медиҳад, ки дил-
додаи он бошанд, ҳар ҷо ки ҳунар ва ҳунарварро
бинанд, сайди онҳо гарданд. Ин панди пурмазмуни
шоирро ба маъниҳои муҳлиси ҳунар ва аҳли он бу-
дан, дӯст доштан ва болои сар гузоштани онҳо ва
монанди инҳо фаҳмидан мумкин аст. Шоир инчунин
ҳунармандро ба даъвипарастони беҳунар, ба онҳое,
ки ба чизе ва коре даъво доранд аммо аз уҳдаи он
намебароянд, муқобил гузошта, ба одамон тавсия ме-
диҳад, ки ин ду тоифаро аз ҳам фарқ кунанд:

Дил ба ҳунар деҳ, на ба даъвипараст,
Сайди ҳунар бош, ба ҳар ҷо, ки ҳаст.

Ҳамин тавр, Низомӣ чӣ дар бологузориҳои мақоми
ҳунар ва чӣ дар таблиғи қадршиносии бузургдошти
он суҳанро дарёф надоштааст.

Савол ва супоришот:

1. Дар кадом асос Носири Хусрав сонё (ҳунарманд)-ро
одами аз ҳама хушбахт ҳисоб мекунад?
2. Чаро Носири Хусрав ҳунармандро сонё гуфтааст?
3. Мартабаи мақоми бузурги одами ҳунарманд дар чист?
4. Ба назари Носири Хусрав аз кадом ҷиҳат ҳунарманд
сарафрозу сарбаланд аст?
5. Дар кадом асос Носири Хусрав ҳунармандро одами озод
ҳисоб мекунад?
6. Ба ақидаи Носири Хусрав ба подшоҳон шараф доштани
ҳунармандон аз кадом ҷиҳат аст?
7. Чаро ризку рӯзии одами соҳибҳунар ҳалол аст?

8. Дар асоси шеъри Носири Хусрав фикрҳои худро дар бораи зиндагии озод ва ризку рӯзи ҳалоли одами хунарманд ба шакли ҳаттӣ баён намоед.
9. Хунармандиро воситаи даркушоӣ донишманди Низомӣ ба чӣ маънӣ аст?
10. Хунарро давлатхудо номидани Низомӣ чӣ маънӣ дорад?

САЪДИИ ШЕРОЗӢ ДАР СИФАТИ КАСБУ ХУНАР

Он нуктаҳои асосие, ки дар шеъри Носири Хусрав дар сифати касбу хунар ва бузургдошти аҳли он баён гардидаанд, дар навиштаҳои бузургони минбаъдаи адабиёти мумтози мо давом ва инкишоф ёфтаанд. Хусусан, Шайх Саъдии Шерозӣ дар асарҳои ҷовидонии худ «Гулистон» ва «Бӯстон» ба ин мавзӯ истода, моҳияти ҳаётии хунар ва арҷмандии аҳли онро бо заковати воқеъбинии ба ҳудаш хос равшан намудааст. Дар эҷодиёти ин нависандаи бузурги инсонпарвар мавқеи калон доштани тараннуми хунару хунармандӣ тасодуфи нест. Вай аз мавқеи ҳимояи манфиатҳои мардуми меҳнатӣ, ки ғояи асосии осори ин адибро ташкил менамояд, гузориш ёфтааст. Саъдии бузург ба манфиати мардуми меҳнатӣ, ба мақсади беҳбуди зиндагии онҳо қалам рондааст. Ин ғояро нависанда бештар ба воситаи ситоиши меҳнат ва хунар талқин намудааст.

Саъдӣ дар боби баҳшида ба масъалаҳои тарбияи «Бӯстон»-и худ дар зимни маслиҳат ба падару модарон оид ба тарбияи фарзанд фикрҳои пурқимате баён кардааст, ки ба омӯхтани касбу хунар дахл доранд. Дар ин боб адиб ба падарон, хусусан ба падарони давлатманд маслиҳат медиҳад, ки чун Қоруни афсонавӣ молу давлати фаровон дошта бошанд ҳам, фарзандони худро нозпарвард¹ ва бекорхӯча калон накарда, ба онҳо дастранҷ — касбу хунарро ёд диҳанд. Нависанда ин тавсияи худро асоснок карда, ба падарони бадавлат хотиррасон менамояд, ки ба пулу мол ё ҷоҳу амал (дастгоҳ)-и худ таъя ва эътимод наку-

¹ *Парварда* — ин ҷо ба маънии тарбия карда

нанд, зеро дорой ва ҷоҳи онҳо доимӣ нахоҳад буд. Бо гузашти вақт амал ҳам аз даст мераваду молу неъмат ҳам ба охир мерасад, кисаи зару сим холи шуда менамояд, пулҳои захира шуда адо мешаванд. Он гоҳ давлатманд бенаво шуда, ба ҳоли дармондагӣ ва ноилҷӯи меафтад, чораи рост кардани корашро ёфта наметавонад. Зеро ҳунаре надорад, ки ба воситаи он ризку рӯзи кунад. Аммо пешавар — соҳиби касбу ҳунар кисаи ҳамеша пур аз зару сим дорад, ки ҳаргиз холи намешавад. Каси соҳибҳунар то охири умр давлатманд аст. Давлати ӯ, кисаи пурзари ӯ, албатта, ҳамон ҳунари ӯст. Чи тавр ҳунар барои соҳибаш кисаи пурзар ва давлати нақд ҳисоб меёбад? — Ба ин савол Саъдӣ дар порчаи мавриди таҳлили «Бӯстон» ҷавоби аниқ намедиҳад. Ба ин савол фақат аз як ҳикояти «Гулистон» ҷавоб пайдо мекунем, ки поинтар онро аз назар мегузаронем. Дар порчаи мавриди назари «Бӯстон» бошад, шоир фақат ҳаминро гуфтааст, ки агар фарз кунем, бо гардиши рӯзгор пешавар аз ватани худ дур афтода, дар диёри бегона, дар ғариби монад ҳам, азбаски пешае (касбе) дорад, хор намешавад. Пешааш ба вай имкон медиҳад, ки пеши касе ҳоҷат набурда ва аз ӯ чизе напурсида, бо кор фармудани пешаи худ нонашро ба даст орад:

Биёмӯз парвардаро дастранҷ¹,
В-агар даст дорӣ чу Қорун² ба ганҷ.
Мақун тақя бар дастгоҳе³, ки ҳаст,
Ки бошад, ки неъмат намонад ба даст.
Ба поён расад кисаи симу зар,
Нагардад тили кисаи пешавар.
Чи донӣ, ки дар дидани рӯзгор,
Ба ғурбат⁴ бигардонадаш дар диёр.

¹ *Дастранҷ* — касбу кор; *парварда* — ин ҷо ба маънии фарзанд

² *Қорун* — номи давлатманди афсонавӣ, ки дар Қуръон зикр шудааст

³ *Дастгоҳ* — давлат, мансаб

⁴ *Ғурбат* — ғариби

Чу бар пешае бошадаш дастрас,
Кучо дасти ҳоҷат барад пеши кас?

Мақсади Саъдӣ аз ин гуфтаҳо огоҳ кардани беҳунарон аз оқибати бади безътибори ба омӯзиши касбу ҳунар мебошад. Шоир зарурати ҳаётии ба фарзандони худ омӯзондани касбу пешаро ба падару модарон фаҳмондан хостааст.

Зарурати омӯхтани касбу пеша барои зиндагӣ агар дар порчаи болоии «Бӯстон» аз забони ҳуди муаллиф талқин шуда бошад, дар як ҳикояти «Гулистон» аз номи ҳақими донишманде чун панду насиҳати ӯ ба фарзандонаш таъкид ёфтааст. Дар ҳикоят оварда шудааст, ки ҳақиме ба писарони худ панд дода мегуфт, ки ҳунар омӯzed, ба мулку давлати дунё эътиқод ва таъя накунед, зеро он вафо надорад, яъне як хел намеистад, имрӯз ҳасту фардо нест. Масалан, симу заре, ки ҳамроҳи худ дар сафар дар кеса гирифта мегарданд, ба хатар рӯ ба рӯ аст: ё онро якбора дузд мебарад ё соҳибаш кам-кам ҳарч карда, ба охир мерасонад. Аммо ҳунар давлати поянда (доимӣ) аст, чашмаи зоянда, ки ба сарф кардан тамом намешаваду ба ҳӯрдан хушк намешавад. Бинобар ин агар одами ҳунарманд аз давлати дунё маҳрум монад ё аз амал равад ҳам, ҳеч ғам надорад, чаро ки ҳунари ӯ барояш худ давлат аст. Ҳунармандӣ худ давлатмандӣ аст. Ҳунармандӣ ин иззату обрӯст. Аз ин сабаб шахси ҳунарманд кучое, ки равад, қадр мебинад ва дар пешгоҳ менишинад. Аммо беҳунар хор ва ба луқмаи нон зор мешавад. Хориву зории ӯ, хусусан баъди маҳрумӣ аз амал ё молу давлат ниҳоят саҳт аст, ки ба ин нукта нависанда дар охири ҳикоят бо овардани байти зерин ишора кардааст:

Саҳт аст пас аз ҷоҳ таҳаккум¹ бурдан,
Хӯ карда ба ноз² ҷаври мардум бурдан.

¹ *Таҳаккум* — фармонбардори, итоат

² *Ноз* — нозу неъмат

Худи ҳикоя чунин аст:

Ҳакиме писаронро панд ҳамедод, ки ҷонони падар, ҳунар омӯзед, ки мулку давлати дунёро эътиқод нашоёд ва симу зар дар сафар бар маҳалли хатар аст: ё дузд якбора бибарад, ё хоҷа ба тафориқ¹ бихӯрад. Аммо ҳунар чашмаи зоянда асту давлати поянда. Агар ҳунарманд аз давлат биафтад, ғам набошад, ки ҳунарманд дар нафси² худ давлат аст. Ҳар ҷо ки равад, қадр бинад ва дар садр³ нишинад ва беҳунар луқма ҷӯяду саҳти бинад.

Дар ин ҳикоя моҳияти ҳунар ва қадрӯ эътибори ҳунарманд хеле чуқур муайян карда шудааст. Аввалан, нависанда дар ин ҳикоя ба саволи ин ки чӣ тавр ҳунарманд (пешавар) ҳамеша кисаи пур аз зару сим дорад, ки он ҳаргиз ҳолӣ намешавад, ҷавоби аниқ ва равшан додааст. Ин савол дар ду ибора — «чашмаи зоянда» ва «давлати поянда» ҷавоби худро пайдо кардааст. Мағзи мазмуни ҳикоят низ дар ҳамин ду ибора ифода гардидааст. Ҳунарро давлати поянда номидани нависанда ба ин маънӣ аст, ки он ҳаргиз аз даст намеравад. Касе онро аз соҳибаш кашида гирифта ё дуздида наметавонад. Ҳунарманд ба ин маънӣ соҳиби давлати поянда, яъне доимӣ аст, ки ҳамеша ва дар ҳама ҷо ҳунари худро кор фармуда, молу чизҳои барояш даркориро ба даст овардан мегирад. Агар дар дасти ӯ симу зари нақд ва молу чиз набошад, ҳеҷ гап нест. Ҳунарманд аз ҷои нест ба воситаи ҳунараш молу давлат пайдо кардан мегирад. Модоме ки ҳунар аз дасти соҳибаш намеравад, пас давлат ҳам аз дасти соҳиби ҳунар намеравад. Бинобар ин давлати соҳибҳунар барои ӯ поянда, доимӣ ва умрбод аст. Ҳол он ки агар беҳунар давлаташро аз даст диҳад, дигар онро пайдо карда наметавонад, ҳунар надорад, ки бо кор фармудани он ҷои чизҳои аз даст дода ё сарф карда-

¹ *Тафориқ* — дури (аз ватан)

² *Нафс* — ин ҷо ба маънии асл, зот

³ *Садр* — боло, пешгоҳ

ашро пур карда монад. Ба ҳамин маъни Саъди давлатро барои ҳунарманд вафодор ва барои беҳунар бевафо ҳисоб кардааст. Ҳунарро чашмаи зоянда (хушкнашаванда) таъбир кардани нависанда низ моҳияти онро хеле дуруст ифода менамояд. Дар ҳақиқат, ҳунар ба чашма монанд аст, ки оби он аз ҷои ноаён ҷӯшида мебарояду ҳаргиз хушк намешавад. Ҳунар ҳам барои соҳибаш мисли чашмаи об доимо нозу неъматҳоро муҳайё кардан мегирад. Вай барои соҳибаш манбаи ризку рӯзи, сарчашмаи зиндагии осуда, гарави давлати пойдор аст.

Дар ҳикояти зикршуда нависандаи зиндагишинос аҳамияти бузурги ҳунарро барои инсон кушода додааст. Аз мазмуни ин ҳикоят чунин натиҷа мегирем, ки дар зиндагии инсон ҳеҷ чиз ба ҳунар баробар шуда ва чизе онро иваз карда наметавонад. Аз ҷумла, молу давлат, симу зар дар баробари ҳунар чизе нест, зеро он бебақо ва адошаванда аст. Умри молу зар кӯтоҳ, вале умри ҳунар дароз аст.

Саъди баробари баландии қадри ҳунар мартабаи баланди ҳунармандро низ нишон додааст. Нависанда шахси ҳунармандро соҳиби қадру эътибори баланд, мавриди иззату эҳтироми мардум дидааст. Ба назари ӯ, каси ҳунарманд тӯтиёи одамон, гули сари сабади суҳбату нишастҳои онҳо аст. Ӯ ҳар ҷо ки равад, ҳама эҳтиромаш мекунанду дар садр (пешгоҳ) мешинонанд. Баръакси ин, Саъди қадри каси беҳунарро хеле паст дидааст. Беҳунар ба назари ӯ дар зиндагӣ ҳамеша азоб мекашаду ранҷ мебинад. Рӯзгораш ба иллати надоштани манбаи зиндагӣ ба саҳтӣ мегузарад. Вай ҳамеша ба як парчаи нон зор аст, фикру зикраш дар он аст, ки ҷи навъ луқмае ба даст орад.

Савол ва супоришот:

1. Каси соҳибҳунар ҳамеша кисаи пур аз зару сим дорад, гуфтани Саъди ҷи маъни дорад?
2. Боиси то охири умр давлатманд будани одами ҳунарманд чист?

3. Чаро Саъди зарурати ба фарзандони худ омӯзондани касбу ҳунарро махсусан ба давлатмандон таъкид кардааст?
4. Ҳунарро «чашмаи зоянда» ва давлати поянда таъбир кардани Саъди чӣ маънӣ дорад?
5. Чаро Саъди давлатро ба каси ҳунарманд вафодор ва ба беҳунар бевафо ҳисоб кардааст?
6. Боиси мавриди иззату эҳтироми мардум гардидани каси соҳибҳунар чист?
7. Тарғиби ҳунармандӣ дар эҷодиёти Саъди бо кадом маъроми эҷодии ӯ вобаста аст?

АФЗАЛИЯТИ ҲУНАР АЗ НАЗАРИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Муқобилгузории зар-ҳунар ба маънии афзал до-нистани ҳунар аз молу давлатро шоири бузург Абду-рахмони Ҷомӣ низ давом додааст. Ҷомӣ молу зарро дар муқоиса бо ҳунар чизе намешуморад, бинобар ин фарзанди худ Зиёуддин Юсуф ва ба воситаи ӯ тамоми ҷавононро ба касб кардан (ба даст овардан)-и зар (пул) не, балки ҳунар даъват менамояд. Ин даъвати шоири мутафаккиро ба чунин маънӣ фаҳ-мидан лозим аст, ки агар кас ба фикри ба даст овардану ҷамъ кардани зар (пул) нашуда, тамоми саъю ҳаракати худро аввал ба омӯхтани ҳунар равона созад, ба воситаи он пулу зарро пайдо карда мета-вонад. Молу зар ва сарват ба воситаи ҳунар ба даст меояд. Пас молу зар ва давлат вобаста ба ҳунар аст, ба туфайли он насиби кас мегардад. Ҳунар манбаи аслии пулу моли ҳалол аст.

Аммо Ҷомӣ дар ин маврид ҳунар гуфта касбу пеша ва меҳнати ҷисмонии онро не, балки ҳунарҳои ақлонӣ, аз қабилӣ илму санъату адабиётро дар назар дорад. Шоир ба ҳамин маънӣ равшан гуфтааст, ки манзури ӯ ҳунаре нест, ки ба воситаи он «ганҷи зар» — пулу мол ба даст оварда мешавад, балки он ҳунаре аст, ки аз дилу ҷони соҳиби худ ранҷро дур карда, ба вай шодӣ ва роҳату ҳаловат мебахшад. Дар ҳақиқат, маш-

ғули бо ҳунарҳои фикри, эҷод кардани асарҳои санъату адабиёт, кори илмӣ баробари душворию машаққатҳои худ ҳаловати махсус низ дорад. Кори эҷоди ва илмӣ ба дили аҳли худ ҳузур ва роҳат мебахшад, ўро қаноатманд мегардонад. Ин ҳузуру ҳаловат ва қаноатмандии рӯҳист, ки эҷодкор ва олим дар рафти кори маънавӣ ва баъд аз самарайи он ҳис мекунад. Вале ин гуна ҳунари фикри, чунон ки Ҷомӣ қайд кардааст, ба ҳама кас насиб намешавад, зеро машғул шудан бо он истеъдоду лаёқати заруриро талаб менамояд. Бе ин кори эҷоди ва илмӣ на самарайи дуруст дораду на ҳаловати қаноатмандӣ. Аз ин рӯ, Ҷомӣ ҳунарҳои фикри ва эҷодиро баҳра (насиба)-и одамони махсуси соҳибистеъдод ҳисоб карда, ин тоифаи эҷодкорро ба сифати «зиндадилон» ёдовар шудааст. Умуман, аз гуфтаҳои Ҷомӣ маълум мешавад, ки ў мақоми ҳунарҳои фикри ва эҷодиро нисбат ба ҳунарҳои ҷисмонӣ хеле баланд донистааст, онҳоро навъи олии ҳунар ҳисоб кардааст:

Дар ҳунар кӯш, ки зар чизе нест,
Ганҷи зар пеши ҳунар чизе нест.
Ҳунаре не, ки диҳад ганҷи зарат,
Ҳунаре аз дилу ҷон ранҷбарат.
В-он ҳунар нест насиби ҳама кас,
Баҳраи зиндадилон омаду бас.

Аммо дар ҷои дигар Ҷомӣ дар бораи «марди ҳунар» сухан ронда, ҷӣ соҳиби ҳунари ақлӣ ва ҷӣ аҳли ҳунари ҷисмониро дар назар доштааст. Дар ин ҷо ҳам шоир қадру эътибори мард (инсон)-ро на аз рӯи соҳиби зару сим (пулу мол) будани ў, балки соҳиби ҳунар буданаш муайян кардааст. ба инсон фақат ҳунар қадру эътибори ҳақиқӣ мебахшад. Ин нуктаро шоир ба воситаи мисолҳо аз ҳаёти замони худ ба исбот расонидааст. Ба гуфти ў, бисёр дида шудааст, ки банда (ғулом) ба воситаи омӯхтани ҳунар аз хоҷа (соҳиб)-и худ бештар

қадру эътибор пайдо кардааст. Хоҷа бошад, аз беҳунари муҳтоҷи бандаи худ гардида, дар роҳи зиндагӣ аз паси ӯ рафтааст:

Қимати мард на аз симу зар аст,
Қимати мард ба қадри ҳунар аст.
Эй басо банда, ки аз касби ҳунар
Қадраш аз хоҷа басе бештар аст.
В-он басо хоҷа, ки аз беҳунари
Дар раҳи бандаи худ пайсипар аст.

Равшан аст, ки дар ин ҷо ғуломи ҳунарманд соҳиби касбу ҳунари ҷисмоние мебахшад, ки дар зиндагӣ зарур аст.

Ба ғайр аз ин, Ҷомӣ оиди ҳунар мегӯяд:

Ба чандин ҳунар пир оростаст,
Вале не чу хубони навхостаст.

* * *

Чунин гӯянд меъмори ин хок,
Ки чун шуд бар иморат доя густох.
Падид овард устоде ҳунаркеш,
Ба ҳар ангушти дасташ сад ҳунар беш.

Савол ва супоришот:

1. Чаро Ҷомӣ ҳунарро ба зар (давлат) муқобил гузоштааст?
2. Манбаи аслии давлат будани ҳунарро шарҳ диҳед.
3. Фарқи ҳунари ақлониро аз ҳунари ҷисмонӣ нишон диҳед. Ҳунарҳои ақлониро номбар кунед.
4. Оё ҳунарҳои ақлониро аз ҳунарҳои ҷисмонӣ (касбу пеша) боло гузоштани Ҷомӣ дуруст аст?

МИРЗО БАРХУРДОРИ ФАРОҲИ: ДАР БАЁНИ ФОИДАҶО ВА ҚОИДАҶОИ КАСБУ ҲУНАР ВА ҚОБИЛИЯТ

Шоир ва нависандаи бомаҳорати асри XVII тоҷик Мирзо Бархурдор дар вилояти Фароҳи Хуросон ба дунё омада, баъд аз таҳсили илм дар шаҳру вилоятҳои гуногуни Хуросон дар дастгоҳи ҳокимон вазифаи мирзой (котиби)–ро иҷро кардааст. Ӯ дар зодгоҳаш — Язда ном қарияи наздики шаҳри Фароҳ тахминан дар аввали асри XVIII вафот кардааст.

Мирзо Бархурдор аз овони ҷавонӣ дар маҷлисҳои аҳли фазлу адаб иштирок карда, аз забони онҳо ҳар гуна ҳикояту ривоятҳо шунида, онҳоро ҷамъ мекард. Ниҳоят бо таклифи дӯстонаш дар асоси ин ҳикояту ривоятҳои латиф ва шавқовар асари калони насрии «Маҳфилоро»–ро таълиф кард, ки бо номи «Маҳбуб-ул-қулуб» (маҳбуби дилҳо) ҳам машҳур аст.

«Маҳбуб-ул-қулуб» асари комилан ахлоқӣ буда, ба масъалаи тарбияи маънавию ахлоқии инсон бахшида шудааст ва аз ҳамин ҷиҳат аҳамияти бузурги тарбияви дорад. Ҳикояту қиссаҳое, ки муаллиф онҳоро аз даҳони мардум ва китобҳо навишта гирифтааст, ҳар кадом алоқамандона ба ягон масъалаи ахлоқ бахшида шудаанд. Дар оғози ҳар боби асар нависанда аввал доир ба ин ё он масъалаи ахлоқ ба тариқи муқаддима баҳси назарӣ кушода, фикру андешаҷояшро баён менамояд, сипас барои тасдику таъкиди онҳо ҳикоятҳо меорад. Масалан, дар қисми муқаддимаи асар масъалаҳои бисёр муҳим ва ҳаётии ахлоқие, аз қабилӣ зарурат ва фоидаи кадхудой (оиладорӣ), таваллуди фарзанд ва қоидаи ақиқа — «расмест, ки дар ҳафтрузагии кӯдак гӯсфанд кушта зиё-

фат медоданд ва ба кӯдак ном мегузоштанд», одобу қоидаҳои тарбияи фарзанд, манфиат ва қоидаҳои омӯхтани касбу ҳунар ва ғайра баррасӣ гардида, пас аз баёни ҳар кадоме аз онҳо одатан ҳикояти мувофиқе оварда шудааст. Ҳамин тавр, нависанда ба тарбияи одам аз айёми кӯдакӣ то ба воя расида, касбу ҳунароҳоро омӯхтани ӯ эътибор додааст.

Доир ба зарурати омӯхтани касбу ҳунар хусусан, мақолаи (фасли) сеюми боби муқаддимавии асар ҷолиби диққат аст. Дар он манфиат ва қоидаҳои омӯхтани касбу ҳунар баён гардида, дар ин маънӣ ҳикояте ҳам оварда шудааст. Дар поин аввал бо фикру андешаҳои нависанда доир ба ин масъала шинос мешавем, баъд ҳикояти ӯро дар ин боб нақл мекунем. Аммо бояд гуфт, ки забони «Маҳбуб-ул-қулуб», бинобар тарзи баёни муншиёна ба таълифоти муншиён (мирзоён) хос буда, нисбатан душвор ва суҳанпардозона аст. Барои сабук ва осонфаҳм шудани он баъзе ибораҳоро ихтисор ва маънии калимаҳои номафҳумро дар қавс-сайд менависем.

Дар баёни фавоид (фоидаҳо) ва қавоиди (қоидаҳои) касбу ҳунар ва қобилият

Яке аз аркони (сутунҳои) кохи (қасри) муҳаббати падарон ба фарзанд он аст, ки ҷумлагӣ (тамоми) нияти хотир (фикр)-ро бад-он мутаваҷҷеҳ (равона) ва масруф (сарф) доранд, ки лавҳи дониши фарзандони эшон ба зинати фаҳму камол нигориш ёфта, андоми (тани) вучуди эшон ба либоси касбу пеша, ки мувофиқи равияву маслаки (роҳи) ҷибиллии (табиӣ) эшон бошад, ороиш ба ҳам расонанд. Чаро ки форисони (саворони) мизмори тамизу огоҳӣ гуфтаанд, ки дуккони имтиёз (бартари)-у баракоти одамиро матое гаронбаҳотар (пурқимматтар) аз ҷинси нафиси ҳунаро камол (мукаммали) намебошад ва сипехри (осмони) арҷманди (бузургӣ, баландӣ)-ву сао-

дат (хушбахти)-ро ахтаре (ситорае) дурахшандатар аз қобилият нест. Зеро касеро, ки дар саҳифаи аҳвол (ҳаёт) фикраи (ҷумлаи) ҳунаре нигошта (навишта) нашуда, монанди нахли (дарахти) хушк аз файзу зевари сояву самар (мева) бари (холи) ва ё гулест аз либоси рангу бӯ ори (дур). Филҳақиқат (дар ҳақиқат), ҳар киро, ки аз роиҳаи (бӯи) раёҳини (гулҳои) ин гулшани фирдавссиришт (ҷаннатмонанд) бӯе ба машоми (димоғи) идрок (фаҳм) расида, комёби лаззоти (лаззатҳои) неъматҳои гуногуни баҳрамондиду сарафрозӣ гардад. Ва онро ки аз майи хушгӯвори ин мавҳибат¹ чуръае (қулте) ба коми истеъдод (қобилият) нарасида бошад, ҳама вақт ба дарди сари хумори ифлос (муфлиси)-у идбор (бадбахти) гирифтор буда, бори басте саҳтиҳо ва суубот (мушкилиҳо) бар дӯши (пушти) шармсори ва хиффат (хори) кашад.

Гулдастабандони риёзи (боби) ҳақоиқ (ҳақиқат)-у ирфон (шиносандагӣ) бекамолону нохирадмандонро аз ҷумлаи (қабилӣ) арозил (пастон)-у сифла (нокасон) шумурдаанд. Дарвоқеъ касри (шикасти) шаъни инсони комили ёр (асил) аст, ки хушиҳои айёми баҳори ҳаётро² ба сарсаргардии (беҳудагардии) кӯчаву бозори атолат (бекори)-у булҳаваси (ҳавасбози) гузаронида, аз гулгашти нузҳатсарои (сарои дилкушо)-и хуррамободии иқтисоб (касбу ҳунар) зоеъ бимонад (маҳрум шавад) ва хушвақт нагардад. Муҳаббати беҳунару бекамол дар ҳеҷ диле роҳ наёбад ва роҳи ионаш (ёримандиаш) ҳеҷ қадаме насипарад (наравад).

Аз муаллиф:

Калиди ганҷи саодат фитад ба дасти касе,
Ки нахли ҳастии онро бувад бари³ ҳунаре.

Роқимони (нависандагони) саҳоифи (саҳифаҳои) ҳунар ва ҳунарварони хучистасияр (неқўсиришт) дар ҳар мулку кишвар монанди тиллои аҳмар (сурх) ази-

¹ *Мавҳибат* — дӯсти, меҳр

² *Баҳори ҳаёт* — ҷавони

³ *Бар* — мева, самар

зу муътабар ва аз шукри мурооти (риоят ва эҳтироми) хосу ом (хурду калон) ширинком ва баҳравар бошанд ва дираме (тангае) аз зари холисиёри¹ қобилият дар ҷайби (кисаи) тасарруфи (соҳиб будан) ҳар кас бошад, ҳаргиз дидаи (чашми) иститоаташ (тавоноияш) бар мадди (дароз кашидани) бесарусомони ғуборолуда нашавад ва кисаи бизоаташ (дороияш) аз зару сими тавонгарӣ (сарватмандӣ) холи нагардад. ҳукамо (ҳакимон) беҳунаро беболу пар номидаанд, яъне он қадар ки мурғро ҳангоми парвоз болу пар даркор аст, ҳунар низ дар ҷомеи мавод (ҳамаи мавридҳо) мардро зарур аст. Подшоҳони зуиқтидор (боиқтидор) ва соҳибшавкатони олимиқдор (олиқадр), ки миқдори молу неъматашон бо кураи арз (замин) ҳамсанг (баробар) мебошад, фарзандони худро ба таълими камолот ва қобилиёт (тавоноӣҳо) тарғибу ишора мефармоянд. Пас, соири (тамоми) халқро зарур, бал воҷиб (ҳатмӣ) аст, ки фаро гирифтани (омӯхтани) ҳунаро мӯҷиби (сабаби) интизоми (тартиби) рафоҳият (неқӯаҳволи) ва зареаи (воситаи) маишати (зиндагии) худ созанд. Филвоқеъ (дарвоқеъ) ҳунар рафиқест меҳрубон ва ёрест шафиқ (мушфиқ)-у файзрасон, маркабест, ки фориси (савори) худро зуд ба сарманзили роҳату эътибор расонад ва сипарест, ки аз ҳама сиҳомӣ (тирҳонӣ) офот (офатҳо) молики (соҳиби) худро ҳифз ва ҳиросат (нигаҳдори) намояд...

Ҳарчанд, ки касеро ба самари нахли камол чандон эҳтиёҷе набошад, рӯзе расад, ки он ҳунар мӯҷиби истеҳсоми (мустаҳкамӣ) шерозаи авроқи (варакҳои) рафоҳияти (некии) ҳолаш гардад.

Дар ин сурат падаронро воҷиб аст, ки «махмоамкан» (ба қадри имкон) саъйе кунанд, ки хонаи истеъдоди (иқтидори) фарзандонашонро аз матои асбоби қобилиёт (тавоноӣҳо) равнақе ба ҳам расад. Ва фарзандонро низ лозим аст, ки гошияи (зини) мурооти (риояти) падару модарро ба дӯши (пушти) итоа-

¹ *Зари холисиёр* — зидди зар, пули қалбаки

ту инқиёд (фармонбардори) кашида, нафасе бе ризои эшон нагузаронанд. Зиҳӣ, саодатманд (хушбахт) фарзанди арҷманде, ки ба нашъаи муфарреҳ (фараҳбахш)-и хидмату парастории димоғи ризои падару модарро шукуфта ва масрур (шод) дошта, муҳофизати (нигоҳбонии) ҳоли волидайн (падару модар)-ро дебоҷаи (муқаддимаи) рисолаи (китоби) ҳасаноти (хубиҳои) худ донанд ва калиди боби (дари) наҷот ва насими гулзори саодот (саодатҳо) талаби ризои волидайн аст ва муддао аз вучуди фарзанд он аст, ки ба қадри вусъ (ҳол)-у имкон дар ташайяди (муқтаҳам кардани) мабонии (асосҳои) хидмату таваққули (меҳрубонии) падару модар пардохта, хори пои ором ва арраи нахли нангу номи (ҳурмату эътибори) онҳо нагардад, ки вучуди фарзанди бесаодат (ноқобил) ғубори ойинаи муҳаббат ва зулмати (торикии) базми раъфати (ғамхори) падару модар аст. Бегонагон беҳтар аз он фарзанд мебошанд ва монанди он шаҳриёр (подшоҳ), ки рӯи меҳру муҳаббат аз фарзанди худ тофт (гардонд) ва бо ғуломзодае дилу ҷони худро бохт (дод).

ҲИКОЯТ

Аз хирмани маҳсули яке аз зореи (деҳқони) мазраи (кишти) аҳбори латифа хӯшаи мазмунӣ ин ривоят ба дасти ин хӯшачини киштзори истифодат омад, ки дар аҳди салаф (замони гузашта) яке аз арбоби шавкатро 33 писаре буд аз қавоиди (қайди) итоати падар бегона ва бо ноҳирадмандиву сафоҳат (беадли) ҳамхона. Чун шаҳриёр натавонист, ки ба ҳеҷ вачҳ нахли норостгинат (хулқи нодуруст)-и ўро ба бозуи қуввати эҳтимом (саъю кӯшиш)-у тарбият рост кунад ва яқинаш ҳосил гардид, ки нуре дар чароғи аҳлиятӣ саодаташ нест, якбора рӯи меҳру шафқат аз вай тофта, яке аз ғуломзодагони худ, ки гулбунӣ вучудашро баруманди обу ҳавои баҳористони зақо (доноӣ) ва

шуури (ақли) комил дид, ба ҷои фарзанд дар маҳди (гаҳвораи) тарбият парвариш метод ва аз сабаби зуҳури (намоён шудани) шоистагии ӯ ҳар рӯз дари тафаккуде (меҳрубоние) бар чехрааш (рӯяш) мекушод... Малика, волидаи он бесаодат, ки яке аз садрнишинони (пешгоҳнишинони) ҳарими (хонаи даруни) изз (иззат)-у иқтидор буд ва нурафзои дидаи (чашми) муҳаббати шаҳриёр, ин маънӣ бар хилофи таъби ройи (фикри) ӯ афтод. Аксар авқот (бисёр вақтҳо) чин бар ҷабини (пешонии) нозу итоб афканда, шамъи ин гиламандиро дар шабистони шикоят барафрӯхти ва ба шаҳриёр гуфти, ки он писар ба гайр аз он ки фарзанди ман аст, дигар тақсире (айбе) надорад, гуломзодаи бадаслери бар ӯ тафаввуку тарҷеҳ (бартари) додаи, ба анвои муурооти хусравона (подшоҳона) менавозӣ (навозиш мекуни) ва ҳеҷ ба дилнавозии муурооти ҳоли ҷигаргӯшаам (фарзандам) наменпардозӣ.

Шаҳриёр гуфт: «Ин ки ту мегӯӣ, ки ба гуломзода бештар аз фарзанд меҳрубонӣ менамоям, ҳақ аст. Зеро ки яқин (бовар) дорам, ки аҳлиятун неқӯкориӣ он гуломзода зиёда аз фарзанди туст. ҳарчанд ки вучуди фарзанди саодатманд машғалафрӯзи тариқи (роҳи) беҳҷату сурури (шодию хурсандии) падар аст, вале фарзанд, ки дар инқиёд (амр)-у ризои падар ва касби (омӯхтани) афъоли ҳасана (корҳои нек) иқдом накунад, бегонаи фарзона (шоиста) ба маротиб (борҳо) аз ӯ беҳтар аст.

Аз муаллиф:

Бувад фарзанд нахли боғи давлат,
В-аз он равшан шавад базми саодат.
Вучудаш он замон гардад киромӣ,
Ки афрӯзад чароғи неқномӣ.
Хуш он фарзанд, к-он шоиста бошад,
Ба фармони падар пайваста бошад.
Бувад фарзанд агар хуршеди тобон,
Чу афтад ноҳалаф¹, рӯ з-он бигардон.

Набойд, к-аз тариқи одамият
Набошад қобили² меҳру муҳаббат.
Дихад бунёди ному нанги аҷдод³
Хатокирдории фарзанд барбод.
Хушо аҳволи он фархундакирдор⁴,
Ки фарзандаш бувад аҳлу накўкор.
Бувад бегона 3-он фарзанд беҳтар,
К-аз он табъи падар гардад муқаддар⁵.

Ман дар қавоиди (қоидаҳои) меҳру муҳаббат тақоуд (тарк кардан) маръи (раво) надоштам. Ниҳоят аз он ҷо ки авзои (кирдори) ӯ хилофи русуми (расму қоидаи) арбоби одамият аст, чашм аз муурооти ӯ пӯшидаам.

Аз муаллиф:

Фарзанд, ки ноаҳлу хатокор барояд,
Нахлест, ки ори бувад аз бори саодат.

Зӣ-шуурони (хушмандони) саодатманд авлод (фарзандон)-ро ба масобаи (мисли) аъзо тасаввур кардаанд, ҳар узве, ки бештар ба кори соҳибаш ояд, зиёда риояташро воҷиб (лозим) шуморанд. Ҳарчанд, ки вучуди фарзанд киромиву азиз бошад, чун аз зевари саодат (қобили) орист (холист), монанди чашмест, ки аз нури басорат (биниш)-у биной холист.

Аз муаллиф:

Фарзанд, ки зоташ⁶ бувад ори зи камолот,
Чашмест, ки бошад тихи⁷ аз нури басорат.

Малика гуфт: «Инҳо ҳама тақсири (айби) шаҳриёр нест, намедонам, ки фарзанди маро чи тақсир

¹ Нохалаф — ноқобил

² Қобил — сазовор

³ Аҷдод — падару бобоён

⁴ Фархундакирдор — некўкор

⁵ Муқаддар — хира

⁶ Зот — сиришт, табъ

⁷ Тихи — холи

аст, ки дар назари отифати (илтифоти) шахриёр хору бемиқдор (беқадр) аст?». Шахриёр гуфт: «Фарзанди халаф (қобил) он аст, ки дар ҳама боб тобеи аҳкоми (ҳукмҳои) падар буда, он ҷи аз ӯ содир гардад, мақрун (наздиқ) ба хайрияти салоҳ (хуби) бошад. Ҳарчанд бо худ меандешам, дар ин муддат аз фарзандат амре (коре) ба зухур нарасида (содир нашуда), ки лоиқи навозиши мо бошад. Ҳар гоҳ сухани маро қабул надори, акнун ҳар дуру ба тақрибот (воситаҳо) имтиҳон карда, он ҷи аз эшон ба вуқӯф анҷомад (содир шавад), худ ба дидаи ғавр (диққат) мулоҳиза кун, ки ҷавҳари зоти фарзандат ба ҷи мартаба аст ва кадом як бештар истеҳқоқи (шоистагии) тарбияту меҳрубони доранд».

Шахриёр канизакеро талабида гуфт:

«Ба висоқи (хонаи) ҳар ду рафта бубин, ки ҳар кадом дар ҷи шуғлу коранд ва баъд ғоибонаи якдигар ба ҳар як бигӯ, ки агар рӯзе шавад, ки ман муждаи раёсату фармонфармой ба ту расонам, ба навиди (ҳабари) ин маъни ҷи ба ман ато (ҳадя) менамоӣ. Он чи ҳар як мегӯяд, омада эълон намоӣ (гӯӣ)».

Канизак аввал назди он фарзанди бесаодат рафта дид, ки манзилу нишемани (хонаи) ӯ дар камоли беравнақист (бесарусомонист), қуче (чуғзе) ва маймуне дар он ҷо баста ва чанд кабӯтар ва хурӯс мегарданд ва аз фазалоти (ахлооти) онҳо касофати (чиркинии) бисёр ба ҳам расида. Шахриёрзода худ бо сағбаҷагон дар бозист. Чун канизакро дид, аз ҷо бархоста шуруф (оғоз) ба ҳарзағи (беҳудагӯӣ) намуд ва аз ӯ пурсид, ки кучо будӣ? Канизак гуфт: «Омадам, то туро дуо кунам, ки зуд ба ҷои шахриёр бар сарири (таҳти) салтанат чулус намоӣ (нишинӣ), ки дар аҳди (замони) шахриёр чандон файзу раҳмате надидам, шояд дар навбати давлати ту шои идборам (бадбахтиам) ба субҳи иқбол (хушбахти) табдил ёбад». Шахриёрзода гуфт: «Хуб аст, дуо кун».

Канизак гуфт: «Эй амирзодаи азим (бузург), агар

чунончи тоҷу сарири салтанат аз вучуди ту оростагӣ ёбад, аввал ман муждаи башорат (хабар) ба ту расонам, коми муддаои маро ба ангубини (асали) чи илтифот (меҳрубонӣ) ширин месозӣ?»

Амирзода аз ин сухан огози хуррамӣ намуда гуфт: «Агар ин муддао аз қувва (имконият) ба феъл (амал) ояд ва хабари ин атия (туҳфа)-ро ба ман расонӣ, туро кадбонуи ҳарами хоси худ созам ва аз атоёи (инъомҳои) зару ҷавоҳир мустағнӣ (доро)-ву бениёзат (аз муҳтоҷӣ дурат) гардонам».

Канизак берун омада, назди писархондаи шаҳриёр рафт. Дид, ки ба виқори (тамкини) тамом дар фарози (болои) курсӣ нишаста ва чанд нафар аз ҳадама (хидматгорон) ба ойини одоб даст бар сина баста (гузошта), бар хидматаш истодаанд. Аз рӯи тамкин пурсид, ки эй ҷория (канизак) куҷо будӣ? Канизак гуфт: «Омадаам то ба лавозим (зарурат)-и бандагии валинеъматзода баён намоям. Филҳақиқат то бузургонро ин қадар нур дар басорату биноӣ набошад, куҷо аз висоли арӯси чунин давлатҳо баҳрамандӣ ёбанд. Назари кимиёасари (нозукбини) шаҳриёр дар интиҳоби чун ту гавҳари гаронбаҳое яди байзо (мӯъҷиза) намудааст. Дар воқеъ, баъд аз шаҳриёр ҷои ӯ чунин касеро сазост, ки ин ҳама қонуну одоби бузургӣ мулозими (ҳамроҳи) рикоби ҳумоюнаш (муборакаш) бошад. Эй амирзода, чун фарзанди шаҳриёр аз сабаби пастфитратиҳо (пасттабиатиҳо) дар назари отифат (меҳрубонӣ)-и шаҳриёр мардуд (рад карда шуда), бебаҳраи ин давлат аст. Аз тавачҷӯҳоти (эътибори) шаҳриёр ва қароин (нишонаву далелҳо) чунин зоҳир мегардад, ки баъд аз шаҳриёр холами (нигини) ин давлат ба ангушти иқтидори ту мувофиқ ояд. Агар ман башорати (муждаи) ин хабари фирӯз (хуш) ба ту расонам, дар изои (ивази) ин мавҳибат (бахшиш) чи ба ман каромат менамой (мебахшиш?)».

Он писар чини итоб (газаб) бар ҷабини қаҳр афганда, бонг (дод) бар канизак зад, ки эй ёвағӣ (бе-

худагӯи) ҳарзадарои (сафсатагӯи) носавобандеш (бадандеш), ин ҷи сухани ёваю беҳуда аст, ки мегӯи?! Ин маънии маҳалле (мавриде) аз қувва (андеша) ба феъл (амал) ояд, ки Худо нахоста шахриёрро ҳодисае пеш ояд, агар ман мунтазири чунин амре бошам, миёни ман ва душманони шахриёр ҷи тафовут (фарқ)? Шахриёри ва мулк ба соҳибаш арзони (сазovor) бод. Маро ба ҷуз издиёди (зиёдахоҳии) таровати гулзори умр ва иқтидори шахриёри комгор (хушбахт) муддаои сармояи ҳамаи орзухост. Агар хабари чунин нохуше овари, ҳама вақт мардуди (рад кардаи) назари ман хоҳи буд.

Канизак ба хидмати шахриёр омада, сурати ҳол ва тақрири (сухани) ҳар ду ро арз кард ва баъд аз он шахриёр ҳар ду ро талабида, фарзанди асли бемуҳобо (зуд) омада дар паҳлуи шахриёр нишаст ва бе тақриби (мавриди) суол ба сухан даромада, ба гуфтугӯҳои беадабона ва ҳаракоти нофарзона (беақлона) пардохт ва писархонд дар сари по истода, ба расми адаб сар дар пеш афканд. Шахриёр гуфт: «Шумо ҳар ду фарзандони манед ва дар муҳаббат (меҳри худ) фарқе дар миёни шумо намегузорам. Ҳар ду ба хизона (хазина) рафта, ҳар тӯҳфа ки аз он гаронбаҳотар бошад, ҷиҳати (барои) худ бардоред (гиред)». Ҳар ду ба иттифоқ (якҷоя) ба хизона рафтанд. Гуломзода мусҳафе (китоби Қуръон) ва шамшере бо сад дирами нукра бардошт ва шахриёрзода иқди (шаддаи) марвориди гаронбаҳое бо ду бадра (ҳамён) зар ва танбӯре бардошта, ҳар ду назди шахриёр омаданд ва он ҷи интиҳоб карда буданд, ба назари шахриёр дароварданд (нишон доданд). Шахриёр гуфт: «Таҳоифи (тӯҳфаҳои) гаронбаҳотар аз инҳо дар хизона бисёр буд, ҷи гуна ба ҳаминҳо иктифо (кифоят) кардаед?». Шахриёрзода гуфт: «Ман чандон ки мушоҳада намудам, аз ин иқди марворид гаронбаҳотар ва аз ин танбӯр тӯҳфатаре наёфтам, чаро ки иқди марворид ба гардани маймун бикунам ва зари сурхро ба фарқи (болои сари) сағба-

чагон харҷ кунам (гузорам) ва аз нохуни асари (таъсири) сози танбӯр гиреҳи ғам аз дил мекушоям ва аз масобеҳи (чароғҳои) ин зар кошонаи тарабу ишрати худро бармеафрӯзам (равшан мекунам). Писари дигар гуфт: «Оёти каломи маҷид (суханони Қуръон) иқбולי нигоштаи (толеи неки навиштаи) сухуфи (саҳифаи) омоли (орзуҳои) шаҳриёр бод. Банда (ман) чандон ки мулоҳаза кардам, дар он миён аз каломи раббонӣ (Қуръон) ва ин шамшер чизе беҳтар наёфтам. Тиловати (хондани) каломи илоҳӣ (Қуръон) боиси афзунии дараҷоти (мартабаҳои) дунёву уқбо (охират) аст ва шамшер ҳисори (қалъаи) ҳифзи (нигоҳ доштани) бадан (тан) ва садди (монедани) роҳи зарари душман аст». Шаҳриёр гуфт: «Ҳар якро матлабе (талабе) ки макнуни (пинҳон доштаи) хотир аст, бихоҳед, то ба инҷоҳ макрун гардад» (раво гардад)».

Шаҳриёрзода гуфт: «Дар ин рӯзҳо шаҳриёри Хитоканизаки ҷамилае (зебод) ба шаҳри мо фиристода бо чанд хум шароб, меҳоҳам ки гулшани ҷавониро аз баҳори айш тароват бахшам».

Он писар гуфт: «Банда илтимос дорам, ки шаҳриёр зиндониёро озод фармойд ва дар ин сол ба ҳуқуқи девони¹ раоё (райият) таҳфифе қарор бидиҳанд (кам кунанд) ва марқабе (аспе), ки подшоҳи Арабистон ба расми армуғон (тӯҳфа) фиристода, ба банда супоранд, ки ба ҷиҳати саркори (корпардозии) шаҳриёр нигоҳбонӣ намоям».

Шаҳриёр гуфт: «Чунин бошад». Чун рафтанд, шаҳриёр ба малика гуфт: «Аз роҳи инсоф (ҳақиқат) таҷовуз макун (берун марав) ва рост бигӯй, ки мувофиқи эътиқоди ту ақлу шуури (идроки) кадом як бештар аст?».

Малика сар ба пеш андохта гуфт: «Ҳақ бо шаҳриёр аст».

Мучмалан (хулоса) он ки рӯз ба рӯз кавқаби (си-

¹ *Ҳуқуқи девони* — андозе, ки аз тарафи девони (идораи) давлат ба райият пешниҳод карда мешуд

тораи) истеъдоди қобилияти он писарро дараҷа ме-
афзуд ва онан фа онан (ҳар лаҳза) шоҳиди хотири
отири (равшани) шоҳаншоҳи ба он руҳи илтифот ме-
намуд ва он шаҳриёрзодаи беному нангро ғулувви (аз
ҳад гузаштани) муҳаббати фиску фучур ва суҳбати
аҷомир (авбошон) аз хидмати шаҳриёр рӯгардон сох-
та ва хотири шаҳриёр низ чунон аз ӯ муқаддар (тира)
гардид, ки якбора номашро аз ҷаридаи (дафтари)
отифат (меҳрубони) маҳв сохт (кӯр кард) ва аз наза-
ри шафқаташ андохт (дур сохт).

Чун кусуфи¹ идбор (бадбахти) чехраи кавкаби эъти-
борашро пӯшид, ба иттифоқи (ҳамроҳи) ҷамъе аз
аҷомир (авбошон) аз он шаҳр ба мулки дигар рафта,
таррори (дуздию роҳзани) пеша сохт (ихтиёр кард),
то охир ба ишораи шамшери сиёсати (қаҳри) қазо
роҳи фано (несту гум шудан) пеш гирифт. Ва даст-
гоҳи (давлати) иқболи он писар аз асбоби (сабаби)
ақлу шуур чунон интизом пазируфт (ба тартиб даро-
мад), ки мадори (асоси) илайҳи (кори) шаҳриёр шуда,
баъд аз фавти (вафоти) шаҳриёр раёсат (подшоҳи)
бад-ӯ интиқол ёфт (гузашт).

Дар қисми назарии ин мақолаи боби муқаддима-
вии «Маҳбуб-ул-қулуб» фикру андешаҳои бисёр му-
ҳими тарбиявии муаллифи асар доир ба зарурати ёд
гирифтани касбу ҳунар ва аҳамияти он дар некӯаҳ-
воли ва осоиши зиндагии инсон баён шудаанд.

Нависанда ин маъниро ба тарзи шоирона, дар
либоси бадеи, бо зевари санъатҳои сухан баён наму-
дааст. Бояд гуфт, ки дар адабиёти мумтози тоҷик аса-
ри насри низ монанди шеър бо санъатҳои сухан орос-
та мешуд. Аз ин ҷиҳат миёни наср ва назм фарқе
набуд. Бадеияти асари насри низ ба воситаи кор фар-
мудани санъатҳои ташбеҳу истиора ва монанди инҳо
таъмин карда мешуд. Ин ҳол асари насриро орошта,
зебову латиф мегардонд. «Маҳбуб-ул-қулуб» низ ҳамин

¹ Кусуф — гирифтани офтоб, маҷозан ба маънии тирагӣ ва
шикаст дар коре ё чизе

тавр навишта шудааст. Асоси бадеияти онро санъати истиора ташкил мекунад.

Мазмуни порчаи муқаддимавии дар боло нақл шудаи асарро аз либоси бадеии он- ташбеҳу истиораҳо берун оварда ва ба шакли оддӣ дароварда, чунин шарҳу эзоҳ додан мумкин аст.

Нависанда пеш аз ҳама арз менамояд, ки падарон аз рӯи меҳре, ки ба фарзандон доранд, бояд вақту эътибори худро ба тарбия ва камолоти онҳо сарф ва равона созанд. Онҳо кӯшиш кунанд, ки фарзандонашон ҳар яке мувофиқи хислатҳои табиӣ худ касбу ҳунарҳоро омӯзанд. Чаро ки бинобар таъкиди одамони доно ҳунар ва камол барои одам чизҳои аз ҳама гаронбаҳо буда, ба вай дар зиндагӣ имтиёз ва барака медиҳад. Ҳамин ҳунармандӣ ва қобилият аст, ки ба кас арҷмандиву сарафрозӣ ва саодату хушбахтӣ меорад. Мирзо Бархурдор қобилият гуфта, на лаёқату истеъдоди фитрие, ки дар табиати одам ниҳода шудааст, балки кӯшиши ба даст овардани касбу ҳунарҳо ва касби камол карданро дар назар дорад. Қобилияту истеъдоде, ки ӯ барои омӯхтани касбу ҳунарҳо лозим мешуморад, хосияти фитрии инсон набуда, чизҳои мебошанд, ки онҳоро ба воситаи саъю кӯшиш, диққату эътибор ва меҳнат касб кардан, яъне ба даст даровардан мумкин аст. Воқеан бештари касбу ҳунарҳоро бо ҳамин роҳ омӯхтан мумкин аст. Аммо барои ин қобил (қабулкунанда) будан, ба омӯхтани он касбу ҳунарҳо майлу рағбат доштан талаб карда мешавад. Бе чунин майлу рағбат кас ба касбу ҳунаре даст зада наметавонад.

Нависанда каси беҳунарро ба дарахти хушке монанд кардааст, ки на соя дораду на самар ва аз он ба одамон манфиате нест. Ба назари ӯ чунин кас ҳама вақт ба дарду ғами муфлисиву бенавой ва бадбахтӣ гирифтор буда, дар зиндагӣ саҳтию душвориҳои зиёд мекашад, ба чашми мардум хор ва безъибор мегардад. Нисбат ба одами беҳунар ва ноқису бекамол дар

дили касе меҳр пайдо намешавад. Баръакси ин, каси ҳунарманд ба воситаи касбу ҳунараш ҳам аз неъматҳои ҳаёт баҳраманд мегардад ва ҳам миёни мардум сарафрозӣ меёбад. Бинобар ин айёми ҷавониро, ки баҳори умри одамизод аст, бо кӯчагардӣ ва беҳудагӣ гузаронда, аз омӯзиши касбу ҳунар зоеъ мондан ва ба ин сабаб хушвақт нашудан шаъни одами асилро доғдор мекунад.

Аҳли ҳунар ҳама ҷо, дар ҳар шаҳру диёр монанди зари сурх азизу муътабаранд, аз ҳурмату иззат ва риояти хосу ом бархурдоранд. Касе, ки соҳиби қобилияту ҳунар аст, ҳаргиз бенаво ва кисааш аз зар (пул) холи намешавад, рӯзгораш ба бесарусомонӣ рӯ намеорад. Нависанда барои вазну эътибор пайдо кардани сухан ва тасдиқи фикри худ дар ин масъала гуфтаи ҳақиқомро оварда менависад, ки онҳо беҳунарро беболу пар номидаанд, ба ин маънӣ, ки чунон ки мурғро барои парвоз болу пар даркор аст, ҳунар низ дар ҳама ҳол барои мард зарур аст. Ҳатто подшоҳони пуриқтидор ҳам бо вучуди он ки хазинашон пур аз молу зар аст ва гӯё ба чизе эҳтиёҷ надоранд, фарзандони худро ба таълими камолот ва қобилиёт (тавоной) тарғиб менамоянд, ҷи расад ба одамони оддӣ. Пас, тамоми одамонро зарур ва фарз аст, ки фаро гирифтани ҳунарро сабаби некӯҳоли ва воситаи маишати рӯзгори худ қарор диҳанд.

Мирзо Бархурдор барои равшан намудани аҳамияти ҳунар дар зиндагии инсон образҳои шоиронаро ба кор андохта, онро рафиқи меҳрубон ва ёри мушфиқи файзрасон ҳисоб мекунад, бо ин монандкунӣ қаноат накарда, боз ҳунарро ба аспе қиёс менамояд, ки савори худро зуд ба сарманзили роҳату эътибор бурда мерасонад. Нависанда ин нуктаро низ хотирнишон намудааст, ки агар касеро дар ҳоли ҳозир ба ҳунаре ё камоле эҳтиёҷ набошад ҳам, рӯзе мерасад, ки ба он зарурат меафтад, он гоҳ ҳунари ёд гирифтааш ўро даст гирифта, сабаби беҳбудии ҳолаш мегардад.

Аз гуфтаҳои боло муаллиф чунин хулоса мегирад, ки падарон бояд барои равнақ додани қобилият ва ҳунари фарзандон саъй кунанд. Инчунин фарзандонро низ лозим аст, ки дар ин бобат раъйи падару модарро риоят карда, мувофиқи ризои онҳо корбарӣ кунанд. Нависанда умуман, фарзандеро саодатманду фарзона ҳисоб мекунад, ки бо хидмату парастории худ ризои падару модарро меҷӯяд, онҳоро шоду хурсанд менамояд. Ба ақидаи ӯ, барои фарзанд талаби ризои падару модар калиди дари наҷот ва саодату некбахтӣ аст. Бинобар таъкиди ӯ, муддао аз вучуди фарзанд он аст, ки ба қадри имкону тавони худ хидмату ғамхорию ба падару модар ба ҷо оварда, одобу қарори онҳоро ҳалалдор накунад, ба онҳо хичолату шармсорӣ наорад. Фарзанди ноқобилу бесаодат аз меҳри падару модар маҳрум мегардад, мисли он шахриёрзодаи бесаодате, ки қаҳрамони манфии ҳикояти нависанда аст.

Мазмуни ин ҳикоят на ба масъалаи таълими касбу ҳунар, балки қобилият дар касби камол оид аст. Азбаски шахриёрзода ҷавони ноқобил ва бесаодат аст, ба касби камол напардохта, ба корҳои беҳуда машғул мешавад ва, аз ин рӯ, аз меҳру шафқати падарии шахриёр маҳрум гардида, оқибат ба авбошону дуздон ҳамроҳ мешавад ва ҳамин тариқа умри худро барбод медиҳад.

Ҳикматҳо оиди касбу ҳунар

Касби бозу қуввати ҷону тан аст.

* * *

Касби падар — мерос ба писар.

* * *

Гар таваккул мекуни, дар кор кун,
Кор кун, пас таъя бар Ҷаббор кун.

Ҷалолиддини Румӣ

Рӯз дар касби ҳунар кӯш, ки май
Дили чун оина дар занги залом андозад.

Ҳофизи Шерозӣ

* * *

Ҳунар пояи мард афзун кунад,
Сар аз ҷайби иқбол берун кунад.

* * *

Ҳунар беҳтар аз мулку моли падар.

* * *

Кучо беҳунар шуд асири ниёз?
Ҳунарманд ҳар ҷо бувад сарфароз.

Абулқосими Фирдавӣ

* * *

Ба чандин ҳунар пир ороस्ताст,
Вале не чу ҳубони навхостаст.

Абдурахмони Ҷомӣ

Савол ва супоришот:

1. Ҳамчун дабир (котиб) дар дастгоҳи ҳокимон хизмат кардани Мирзо Бархурдор аз чист?
2. Асари «Маҳбуб-ул-қулуб»-и Мирзо Бархурдор бо касби дабирии ӯ чӣ алоқае дорад?
3. Ба кадом мақсад нависанда асарашро бо обу ранги бадеи ва истифодаи санъатҳои сухан навиштааст?
4. Аҳамияти касбу ҳунарро дар зиндагии инсон аз назари нависанда баён кунед.
5. Касбу ҳунар ба соҳибаш чӣ имтиёз ва бартарияҳое мебахшад?
6. Чаро нависанда беҳунарро бадбахт ҳисоб мекунад?
7. Қобилияту истеъдодро Мирзо Бархурдор чӣ хел мефаҳмад?
8. Ҳикояти нақлшудаи «Маҳбуб-ул-қулуб» ба кадом масъалаи ахлоқ оид аст?
9. Ҳакимони гузашта ҳунар ва ҳунармандро чӣ хел тавсиф кардаанд?
10. Чаро ба фарзандон омӯзондани касбу ҳунар вазифа ва қарзи падари ҳисоб мешавад?

ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ

УСТОДУ ШОГИРДИ – МЕРОСИ АЧДОД

Нависандаи халқии Тоҷикистон Фазлиддин Муҳаммадиев 15 июни соли 1928 дар Самарқанд дар оилаи саҳҳоф (муқовабанди китоб) таваллуд шудааст. Падараш, ки хату савод дошта, аз фозилони шаҳр ба ҳисоб мерафт, орзу дошт, ки писардор шаваду онро соҳибилм тарбия намояд. Чун фарзанди навбати таваллуд ёфт, ба умеде, ки нури чашмаш соҳиби фазлу маърифат шавад, ўро Фазлиддин ном дод. Падари Фазлиддин, ки бо тақозои касб бо китобу китобдори сару кор дошту аз мероси бойи ниёгонаш низ огоҳ буд, ҳанўз аз айёми кўдакиаш ба ў қиссаҳо гуфта, ба дили писараш меҳри адабиётро ҷо менамуд. Илова бар ин падараш фурсат пайдо карда ўро саводнок менамуд, ба ў илм меомўхт. Ин андўхтаҳо дар мактаб кори Фазлиддинро сабук намуданд. Ў бо дили гарм ба хондан дода шуд.

Дере нагузашта ба ҷуз китобҳои дарси баъзе порчаю асарҳои майдаро мутолиа мекардагӣ шуд. Китобу рўзнома мўниси ў буду вайро аз одаму олам бештар огоҳ мекард. Акнун Фазлиддин на танҳо бо адабиёт шинос буд, балки аз шоҳаҳои дигари илму техника хабардор мешуд. Ҳатто солҳои охири таҳсил рағбати ў ба техника меафзояд. Шояд аз ҳамин сабаб буд, ки пас аз хатми мактаб ў ба Институти авиатсионии Москва дохил мешавад. Баъдтар он рўзҳоро ба хотир оварда, нависанда дар қиссаи «Писари газета» чунин

навишта буд: «Азбаски мактаби миёнаро нағз хатм карда будам ва пояи дониш аз физика ва математика ба қадри кифоя тобовар буд, ба душвориҳои таҳсил дандон ба дандон монда тоқат мекардам. Лекин ба маишати саҳти студентии соли 1946 тоқат овардан аз доираи иқтидори ман берун буд.

Як моҳ қабл аз он падарам вафот карда, маро гӯё дар биёбони бекас танҳо монда рафта буд».

Дар натиҷаи танқисӣ Ф. Муҳаммадиев маҷбур мешавад, ки тарки донишқада намояд. Аз Москва омада, чанде табелчии колхоз ва сипас, ходими адабии рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» шуда кор мекунад.

Фазлиддин Муҳаммадиев баъди хатми Мактаби маркази комсомолии шаҳри Москва (1951) дар редаксияҳои рӯзнома ва маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ кор мекунад. Пас аз анҷоми курси олии адабиёти назди Институти адабиёти ба номи М.Горкии шаҳри Москва (1962) вазифаҳои масъулиятнокро дар уҳда дошт.

Нахустин ҳикояву очеркҳои Ф.Муҳаммадиев «Раиси нав» (1955), «Муҳочирон» (1956), «Дар роҳи нав» (1958) дар маҷаллаи «Шарқи сурх» чоп шудаанд. Соли 1978 маҷмӯаи очерку ҳикояҳои «Муҳочирон», оид ба ҳаёти чекистҳо — повести «Тири хокхӯрда» (1960), доир ба зиёиёни шаҳр — повести «Одамони куҳна» (1963) чоп мешаванд. Соли 1974 ӯ бо як асари пурқиматаш — романи «Палатаи кунҷаки» адабиёти мороғани намудааст. Нависанда барои повестҳои «Одамони куҳна» ва «Дар он дунё» сазовори лауреати Мукофоти давлатии ҷумҳуриявии ба номи Рӯдакӣ мегардад.

Фазлиддин Муҳаммадиев аз ҷумлаи адибони боистеъдоду бохунаре ба шумор рафта, адабиёти имрӯзаи тоҷикро бо асарҳои пурмазмуну баландғоя ва образҳои ҳаётиаш бой намудааст. Қаҳрамонони очерку ҳикояҳо ва қиссаҳои ӯ одамони муосир буда, дар ҳаёт ҳамроҳи мо қадам мезананд ва дар азнавсозии ҳаёт

фаъолона иштирок мекунанд. Асарҳои нависанда дар тарбияи мардум, хусусан, ҷавонони имрӯза нақши калон мебозанд.

Мавзӯи асосии ҳикояи «Рӯзи дафни усто Оқил» масъалаи муҳими ахлоқӣ-иҷтимоии замони ҳозира мебошад. Усто Оқил дуредгари гулдаст аст, дар дуредгарӣ таҷрибаи зиёде дорад. Нависанда ҳам хунари асилу воло ва ҳам пайванди ўро ба анъанаҳои гузашта таъкид карда, аз санъати ниёгон, аз санъати Сомониён ёдовар мешавад. Вале ҳамин устои даҳ панҷааш гул ва дар маҳал ягона имрӯз вафот кардааст ва ҳамаи асро-ри санъату хунари дуредгариашро бо худ ба гӯр мебарад. Чунки ў аз рӯи нотавабонбинӣ, бахили касбашро ба касе мерос нагузошт. Маълум шуд, ки ў танҳо барои худаш зиндагӣ кардаасту бас. Ҳарчанд ба одамон бадӣ накарда бошад ҳам, аммо рӯзи дафни усто бо дафни раиси тасмапеч монанд карда мешавад. Дурусттараш, нависанда ҳамаи ин саргузашту сарнавишти Усто Оқилро ба воситаи андешаҳои Абдурауфамак, як ин-сони оддӣ, ки саводи баланд ҳам надорад, нақл на-мудааст. Хоҳири ҳамсоии усто — Абдурауфамакро як чиз парешон кардааст: оё мардум усторо дар роҳи охириин мебахшад ё не?

Ҳамин тавр, фикри асосии нависанда ба воситаи мулоҳизаҳои мардумони оддӣ атроф, ба воситаи ақидаву тасаввуроти халқӣ ифода карда мешавад. Ҳукми асли гӯё ба нависанда тааллуқ надорад, балки онро худи мардум мувофиқи тасаввуроти муайяни худ, аз рӯи меъёри ахлоқу одоби ҷамъият мебарорад. Яъне дар поёни ҳикоя ҳангоми саволи «Чи гуна одам буд, усто Оқил?» касе ҷавоби равшан намедихад. Ўро танҳо чун устои хуб тавсиф мекунанд. Баҳои шахси барои худаш зиста ҳамин буд, ки мардум ўро аз меъёри одамият саҳт маҳкум менамояд.

(Ихтисоран)

«Ё тавба! Ин қадар сангдиланд мардум. Аз ягон бандаи шўрбахт гуноҳе сар занад аз байн муддате гузарад, ҳатто қонун, қонуни давлат гузашт мекунад. Ҳукумат ҳам ҳар сари чанд гоҳ ба гунаҳкорон афви умум эълон мекунад. Аммо одамизод — не, намебахшидааст. Беақлӣ карда, ба оши касе намак пошида бошед, сад сол гузарад, устухонатон хоку туроб шуда равад, ки абераатонро аз дур бо ангушт нишон дода меғўяд: «Нигаред, нигаред, оши бобои фалони́ро бо-бокалони ана ҳамин бача шўр карда буд...»

Абдурауфамак бари чомаашро қаҳромез афшонида аз ҷо хесту чанд бор бо овози баланд «Тавба! Астағ-фирулло!» гуфта монд. Баъд ба ин сў — он сўи кўча назар афканд, ки оё касе намеояд?

Не, касе наменамоид. Шибир-шибир борон меборид. Акнун дигар одам намеомадагист. Вақт хеле шуд, ҷаноза хонанд ҳам, мешавад.

Аз афти кор, Усто Оқилро аз сидқи дил дуои бад карда будаанд, ки дар рўзи мурдааш борон борад. Се рўз боз дам нагирифта мебораду меборад. Берун аз роҳу пайраҳаи шиббашуда пой монед, то соқи маҳси меғўтед.

Дина бегоҳӣ камтар барф омаду боз номаълум ба борон гашт. Барф дурусттар мебориду кўрпа мешуд, беҳтар буд. Дар ин замини хамир барин нарм барои бардошта ба сари пушта баровардани тобути гарон ва ҷасади дарози раҳматӣ ақаллан бисту панҷ бўзбалаи ҳузарб даркор. Аммо ҷамъулҷамъ бист кас омадааст, ки аз нисф зиёдаш мисли Абдурауфамак одамонеанд, ки синну солашон ба як ҷо расидааст. Онҳо то сари қабр худашонро кашола карда расонанд ҳам, хуб гап.

Ба наомадани мардум борон баҳона не-куя. Рост-дия... Замона, ки тинҷ, арзонӣ-амонист, одамон ба

тӯй намераванду ба ҷаноза ҳозир мешаванд. Аз осмон санг борад ҳам, ба ҷаноза метозанд. Ҳа, гап дар феълу ҳуи марҳум. Худо раҳмат кунад, устои гулдаст буд, лекин ҳунарашро ҳамроҳ ба гӯраш мебарад. Ба ҷояш ақаллан яктаёк шогирд накарде-е,... ноасл!...

Аввалҳо ҳамқишлоқиҳо дар баъзе мавриди маъракаҳо аз Усто Оқил сухан сар карда, дар ҳаққаш гилаомез гап мезаданд. Аммо сонитар, рафта— рафта гап мезадагӣ ва дар охири умраш ҳатто ба рӯяш давида, маломат мекардагӣ шуданд. Гилаи мардум ҷон дошт. Диданд, ки синни усто аз шаст гузашт, аммо аз ҷонишинаш ҳоло ҳам дарак не, дилашон хунук шуд, ҳатто ҳамон эҳтироме, ки ба ҳунараш доштанд, кам-кам аз байн рафтан гирифт.

Болои сӯхта намакоб, аввали зимистон воқеае рӯй дод, ки баъди он муносибати мурдум ва Усто Оқил тамом вайрон шуд. Як рӯз радиои колхоз эълон кард, ки аз марказ олими зӯр омадааст, дар бораи ахлоқу одоб, одату анъанаҳои наву кӯҳнаи халқамон суҳбат мекардааст. Яъне хоҳишмандон ба клуб шитобанд. Абдурауфамак нарафт. Вай чанд маротиба лексияҳои дилбазани хуббоварро шунида, аз ин хел суҳбатҳо қимоб шуда буд. Рост-дия, хонаи гармро монда, ба умед кашол-кашол мерави, аммо ба ту аз пайдоиши доғҳои рӯи моҳ ё касалиҳои касношунида, ё аз ягон чизи дигаре, ки ба зиндагонии имрӯза ҳеҷ дахле надорад, пӯлабой-шӯлабой гуфта, чорта мелаққанду бо ҳамин тамом, омин Аллоҳу акбар, ба диққататон раҳмат боз биёед.

Абдурауфамак нарафт. Лекин писараш Нодирҷон бевақти шаб аз идора баргашта, суҳбати он шабаро расо таъриф кард. Одами омадагӣ аввал ин ки бисёр суханони тозаи ғалатӣ гуфтааст. Сонӣ, ин ки дар фуруварди суҳбат аз сахна ба поён, ба миёни мардум омада, гуфтааст, ки акнун суҳбати ҳақиқӣ мекунем, яъне ки ҳар кас савол дошта бошад, ба мобайн партояд. Яке аз никоҳу талоқ савол додааст, дигаре ба ҳимояи

кадом як оини қадимӣ баромада, бо меҳмон баҳс карда рафтааст. Лекин кори аз ҳама аҷибро Қўҷқорбой кардааст.

Дар қишлоқи Ҳисорак ба ҳамин ном як одами маҳмадононамо ҳаст. Худаш мардаки бад нею андак шартакиғӣ. Ҳамин Қўҷқорбой хестаасту гуфтааст, ки бо одобу анъанаҳои қадимии халқамон хунармандеро, ки ба ҷояш шогирд тайёр накардааст, маҳкум мекард. Ҳатто мешавад гуфт, ки радди маърака мекард. Хўш, — савол додааст Қўҷқорбой, — қоидаҳои нав ба ин шахс чӣ хел нигоҳ мекунанд?

Меҳмон ҷавоб додааст, ки ахлоқу анъанаҳои нав ин хел хунармандонро аз пештара дида, саҳттар маҳкамат мекунанд. Баъд меҳмон мисолҳо, далелҳо оварда, аз хусуси қарзи ҳар як инсон дар пеши ҷамоат гап задааст ва дар ҳақиқати мардум қариб як гуноҳи азим будани ин хел кирдорро таъкид кардааст.

Усто Оқил аз сар то охири суҳбат дар ҳамон ҷо будааст. Нодирҷон ҳикоят мекард, ки ҳамин ки суҳан ба ин ҷо расидааст, Усто курсии нишастаашро тақаррос занонда хеста, бо шаст аз дар баромада рафтааст...

Дили раҳмгин — пайваста ғамгин, гуфтаанд. Қўтоҳи аз худораҳмати Усто Оқил гузаштаасту динашаб инҷониб Абдурауфамак ғам меҳӯрад. Вай гоҳ мардумро ба сангдиль айбдор мекунад ва симои ҳамсояш Усто Оқил дарҳол пеши назараш ҳамчун як шахси ноҳақ таҳқирдида ҷилвагар мешавад. Гоҳ ба андешае меояд, ки миш-миши мардум ҳам, охир, бесабаб нест. Дар як колхозии қапа-калон, ки чанд деҳаи дуру наздикро муттаҳид мекунад, устои дуредгар набошад, мушкилдия. Шароити шаҳр мешуд, масъала дигар буд. Дар як маҳаллаи шаҳр усто набошад, ё фарз кардем, бошаду пӯлабой-шӯлабой гуфта, нозу нузро аз ҳад гузаронад, тозон ба маҳаллаи дигар меравед ва устои дигарро меоред. Яъне ки сари зулфи ту набошад, сари зулфи дигаре. Колхоз ҳам илочашро як навъ карда меёбад.

Иморатҳои колхоз ҳамагӣ калон-калонанд. Бо ягон ташкилоти бинокори ноҳиявӣ ё шахрӣ шартнома мебандад, аз он ҷо ҳа нагуфта, мошин-мошин устою халифаю шогирд бо асбобу анҷомашон меоянду тақар-туқур корро сар мекунанд. Нимсол нагузашта, мебинед, ки, масалан гирем, як молхонаи олампаҳо сохтаанд. Ҳа, молхонае, ки аз ин канор то он кано-раш пиёда равед, шалпар мешавед...

— Дада биед, шуморо фарёд мекунанд.

Овози Нодирҷон риштаи ҳаёлотӣ падарашро қатъ намуд. Пеш аз даромадан ба ҳавлии Абдурауфамак бори дигар ба ин сӯву он сӯи кӯчаи пурлой ва кӯлмакзор назар афканд. Не, дигар ҳеҷ кас намеояд. Аз ин зиёд мунтазир шудан ғоида надорад.

Ҷаноза хонда шуд.

Тобутро бардошта аз дарвоза баромаданд. Занҳои дар хона буда навҳаю фиғонкунон ба рӯи ҳавлӣ ва аз он ҷо то таги дарвоза омаданд.

— Оҳ мана танҳо монда, куҷо меравед, хонадон-нам? Воҳ мани ғариба ба кӣ партофта меравед, соҳибаки сарам? — гуфта навҳа мекард зани Усто Оқил.

— Абдурауфамак ду-се қатра ашки ба очингҳои рӯяш таровида фаромадаро бо пушти дасташ пок карда, гашти худро тезтар намуд, то ки ба пеши тобут расида гирад. Ў дар ин гуна мавридҳо борҳо бо маърака сардори кардааст. Ҳоло ҳам меҳост, ки пештар гузашта мисли ҳарвақта: «Ҳа, шахбозҳо, кани як ғайрат кунед!» — гуфта ҷавонони тобуткашро шитоб кунонад. Аз рӯи кадом як фатвое ё қоидае ба роҳи вопа-син ҳар чӣ зудтар, сабуктар бурдани бандаи муъмин савоб ҳисоб меёфтааст. Лекин Абдурауфамак бо азоб қадам мондани одамонро дида, чизе нагуфт. Ва он фатво низ дар ин дақиқа ба назари ӯ бепоя ва бе-маънӣ намуд ва пирамард дар дилаш истехзоомез хандида монд.

Бечора Усто Оқил... Аз фарзанд Худо нафармуда будааст. Якта писар дошт, ҳамон ҳам ба сари хокаш

расида натавонист. Хайр, дар зиндагии Усто ҳам падару писар ба якдигар чандон меҳру оқибат надоштанд. Як вақтҳо писар мактаби олиро тамом карда, аз ҳамон ҷо духтари кушодарӯи шахриро зан карда омада буд. Чанд сол қаҳрӣ шуда гаштаанд. Фақат ду соли охир ошғӣ буданд. Писар дар кадом кон инженер шуда кор мекунад. Соле чанд бор дар таги дари Усто Оқил мошини боркаши болояш брезентпӯш пайдо мегардид. Ҳамсояҳо аз ҳамон мошин пай мебурданд, ки писари Усто ба назди падару модараш ба меҳмонӣ омадааст.

Хайрият, дина Нодирҷон ба фермаи дурдасташ нарафта будааст. Пагоҳӣ зани Усто бо доду фиғон якта ҷомаю миёнбанди навро бароварда, ба Нодирҷон дод ва илтимос кард, ки онро пӯшида ба ҷои ҷӯрааш пешо-пешӣ тобут равад.

Хайр, холаҷон, ман аздусар пешо-пешӣ тобути амакам меравам, — гуфт Нодирҷон. — Лекин ҷомаро дароварда монед. Худам ҷомаву миёнбанд дорам.

Зани усто бошад, бо тамоми овоз фарёдкунон мегирист.

— Дар ҳамин рӯзи сиёҳам маро боз хафа накун, писарҷонам, — гиряомез мегуфт зани шӯрбахт. Ҳоло Нодирҷон пешо-пешӣ издиҳом пайраҳаи васеъ ва камлойтарро интиҳоб карда, ба сӯи қабристон роҳ мекушод.

Чи шуд? Чи воқеа?

Зор монад ин борон! Таги осмон расо сӯрох шуда будааст-дия. Яке аз тобуткашон лағжида ба лой афтод ва дигарон дар роҳи нишеби ноҳамвор ба вазъияти ноустувор монда, тобутро ба замин гузоштанд. Астағфирулло! Рӯзи дафни Раиси тасмапеч ҳам тобут дар ними роҳ ба замин монда буд...

Ё наузанбиллоҳ, тавба кардам, Худоё! Бо нимовоз худ ба худ гуфт Абдурауфамак ва аз роҳ монда гиребонашро гирифт. Ў хичолатомез фикр мекард, ки чаро дар соати дафни ҳамсои наздиктаринаш воқеаи Раи-

си тасмапечро ба ёд овардааст? Охир он зоти ба газаби мардум гирифтормуда ба раҳмати Усто Оқил чи шабоҳате дорад?... Фақат соате пеш аз ин Абдурауфамак сангдилии мардумро сарзаниш мекард, акнун Усто Оқилро гӯё бо он шахси роҳгумзада муқоиса мекунад. «Дӯстам, ҳамсояам Усто Оқил, маро бубахш, пичиррос мезад ӯ зери лаб, — аз гуноҳам гузар. Хотирри туро ҳаргиз ранҷонидани набудам. Аз гуноҳам гузар».

... Қисми душвортарини роҳи қабристон сар шуд. Пайраҳа борик ва серпечу тоб шуд. Ҷавонони тобутбардорро касе шитоб намекунонид. Ҳоло ҳашт нафари онҳо чаҳоркаси аз ду паҳлуи тобут гирифта, якта-якта, гӯё шумурда қадам мегузоштанд, онҳое, ки дар тарафи чап буданд, барои мувозанат тобутро дар болои сар ба рӯи дастҳои дарозкардаи худ бардошта мебуданд.

— Эҳтиёт шуда, ҷойҳотона иваз кунед, — дам ба дам маслиҳат меод як аз мӯйсафедон, ки аз пас меомаданд.

Абдурауфамак калӯши дар лойи сақичак чандин бор аз пой баромадаашро акнун ба даст бардошта, маҳси навашро то бучулаки пой ба лой ғўтонида меомад. Баъзе пирамардон хеле қафо монда буданд ва ба зӯр нафаскашон, даст ба зонуҳо монда ва ба ин тариқа ба пойҳои бемадоршудаашон кӯмаккунон меомаданд.

Ҳа, воқеан чаро ба ёди Абдурауфамак дар чунин як соат каси дигар ё ҳодисаи дигар нею маҳз Раиси тасмапеч расид?

Аз афташ, нақши озореро, ки ба одам расидааст, аз хотираш пок шавад ҳам, аз дилаш намеравад. Пас осори он воқеае, ки ёздаҳ сол қабл аз ин шуда гузашта буд, ҳанӯз дар ким-кадом гӯшаи қалби пирамард зиндааст.

Усто Оқил мехост, ки ҳунари худро ба писараш мерос гузорад. Бисёр кор нафармояд ҳам, кӯшиш ме-

кард, ки писараш ба қадри имкон бештар дар корго-
ҳаш бошад, ба амали падар зеҳн монад ва ба касби вай
меҳр пайдо кунад. Аммо «дили модар ба фарзанд, дили
фарзанд ба фарсанг» гуфтани мақол барин, писари
усто дами холиро, ки ёфт, ба пеши мошину трактор-
ҳои колхоз давида мерафт. Бисёр мешуд, ки ҳамсояҳои
ин писараки кунҷкови нооромро дар бинои партови
истгоҳи барқ медиданд. Вай ба он бино аз чорчӯбаҳои
оинааш шикастаи тиреза даромада, дар байни тас-
маҳои даридаи чанголуд, мошинҳои занг пахшкарда
муддатҳои дароз ҳаёломез мегашт, ба чархҳои калони
дастгоҳи ҳаракатдиҳанда часпида, дасту рӯи худро ба
равғани сиёҳ олуида мебаромад.

Нодирҷон бошад, баръакс шефтаи хунари Усто
Оқил буд. Агар модараш барои чизе ба хонаи ҳамсоя
фиристад, камаш як соат гоиб шуда мерафт. То модар
аз сари девор гаштаву баргашта фарёд накунад, аз
пеши Усто амакаш дур намешуд. Дар хона ҳам аз
кучое бошад, рандаву теша, арраву исканаҳои гуно-
гуни кӯҳна, вале нағз тез кардашуда пайдо мегарди-
данд. Нодирҷон барои укаҳои ва бачаҳои гирдупеш
курсичаҳо, аспчаҳо, сепояҳои чархдоре сохта медод,
ки кӯдакони нав ба роҳ баромада онро дошта қадам-
мониро машқ мекунанд.

Боре Абдурауфамак аз боғи худ як лаъли гелоси
сиёҳи саври чинонида, ба ҳавлии Усто Оқил гузашт
ва дар зимни суҳбат хоҳиши деринаи худро арз кард,
ки Нодирҷонро ҳамсояаш ба шогирди бигирад.

— Бача ба касби шумо дил бастааст. Ба ҳаёлам
шабҳо дар хобаш ҳам тақар-туқур ҷубқори мекунад, —
гуфт Абдурауф амак бо оҳанги илтиҷоомез.

Усто Оқил дарҳол ҷавоб надод. Муддате риши ғул-
лии сиёҳашро қабза карда ба ҳаёл рафт. Пас тегаи
бинии паҳни кӯтоҳ ва чинҳои пешониашро молиш
дода гуфт:

— Майлатон. Лекин саросема нашавед. Ба таътил
барояд, сонӣ.

Тобистон Нодирҷон тақрибан як моҳ ба Усто шогирд истод. Як беғоҳӣ Абдурауфамак Нодирҷонро дар хона надида аз модараш пурсид.

— Дар хонаи тағояш. Меомадагист, — ҷавоб дод занаш бо абрӯвони гирифта.

— Чаро «меомадагист» мегӯӣ? Барои чӣ аз қавоқат барфу борон меборад? Ё алҳазар! — шӯрида рафт Абдурауф амак.

Он гоҳ занаш ҳодисаи он рӯз рӯйдодаро нақл кард. Усто пешинӣ бист дона тухми мурғро ба рӯймоле баста, ба дасти Нодирҷон додааст, ки ба Ҳисорак, ба хонаи фалонӣ рафта, ба тухми мурғҳои вай иваз карда биёрад. Усто мехостааст, ки ба мурғи дер куркшудааш аз тухмҳои асил ҷӯча хобонад.

Нодирҷон бист дона тухми муқаррарино ба понздаҳта калон-калонаш иваз карда омадааст. Хосияти тухмҳои нав ин будааст, ки хурӯси селай мурғоне, ки он тухмҳоро ба дунё овардаанд, аз зоти хурӯсҳои кулангӣ будааст. Бинобар ин аз ҷӯчаҳои он тухм мурғҳои калон-калон ба воя мерасидаанд ва минбаъд ҳамингуна тухмҳои кулангӣ мезоидаанд.

Шогирд тухмҳоро то ба ҳавлии устод саломат расонида, дар рӯи ҳавлӣ ба чизе пешпо хӯрда афтодааст. Тухмҳои таърифи яқта намонда шикастаанд. Зани усто ин ҳолро дида: «Эҳ, нӯноқ, эҳ бачаяки нобарор!» гуфта коҳиш кардааст, аммо вачоҳати Нодирҷонро дида, дилаш сӯхта дилдорӣ додааст. Дар ин вақт Усто Оқил аз хона баромада аз воқеа огоҳ шудааст ва бачаро дашном дода пеш кардааст.

— Дафъ шав, касофат! Дую дубора башараат ба назарам натобад, — гуфтааст Усто Оқил дар сари хашм.

Абдурауфамак дар дунёи равшан то он рӯз як кам панҷоҳ сол умр дида бошад ҳам, фарқи байни тухми оддӣ кулангиро наметонист. Вай умуман, ба мурғу мурғпарварӣ ҳавас надошт. Дар ҳавлие, ки мурғ ҳаст, як ваҷаб замини ҳалол нест, аз «дасти» мурғ ҳеҷ чиз

кошта, рӯёнда намешавад, — мегуфт ӯ бо нафрат рӯ турш карда.

Бо вучуди ин аз кучоҳо як сабадча тухм ёфта, ба кадом як деҳаи дурдасте рафта, ба тухми мурғҳои хурӯсаи кулангӣ иваз карда омад.

Ҳамон тобистон ҳавлии Усто Оқил аз ҷӯҷаҳои кулангӣ пур шуд, аммо Нодирҷон дигар ба назди Усто амакаш нарафт.

Ҷавонони тобуткаш хаста шуда, пойи худро базӯр кашола мекарданд.

— Ҳа, писарҳоям, кани боз як зӯр занед, ҳа, шаҳбозҳо-я! — хитоб кард ба онҳо Абдурауфамак. Ва ҷавонон гӯё дар ҳақиқат мадори тоза пайдо карда, гашти пурмашаққати худро андаке тезониданд.

То сари пушта акнун фақат чоряки роҳ монда буд. Абдурауфамак ба поён, ба сӯи деҳа нигарист. Аз паси тӯри маҳин, ки борони дилбазан метофт, деҳа ба назари ӯ ким-чӣ гуна ҳақиру ҳузнангез метофт.

Не, аз дил гузаронид Абдурауфамак дар ин музофот қишлоқи мо барин қишлоқи зебо нест. Ҳозир ба чашмам ҳамин тавр бенур менамояд, чунки азо, ҳаво ин хел вайрон...

Лекин аксари иморатҳои зебои қишлоқ маҳсули ҳунари ҳамин худораҳмати, боз ба ҳамон ҳулосаи аввалааш омад Абдурауфамак. Ин хел устои ҳунарманд дар сад сол ё як бор ба дунё меояд ё не. Бинои Шӯрои қишлоқ, китобхонаи колхоз, ҳавлии Абдурахмонакаи ҳосилотшӯро (як вақтҳо ҳамин хел як унвон буд дар колхоз), айвони ҳуди марҳум, ё дигар биноҳои сохтаи ӯро тамошо кунед, ҳангтон меканад. Худаш чаласавод бошад ҳам, илми мувозанат, илми нафосатро об карда хӯрда буд марҳум.

Ба колхоз меҳмон ояд, албатта бурда китобхонаро нишон медиҳанд. Чор тарафаш тирезақорӣ. Аз субҳ то шом, ҳатто дар ҳавои абрнок ҳам пур аз нуру сафо. Кандақориҳо ва нақшу нигори берангубори сақфу раф ва тирезаю пештахтаҳояшро бинед, ҳуш аз саратон

мепарад. Ҳар кас ба он ҷо дарояд, қатор-қатор китоб-ҳои хушрӯи олиҷаноб як сӯ мемонаду ба тамошои он хонаи аҷиб, он муъҷиза банд мешавад. Гӯё раис дар кучое гуфта бошад, ки китобхонаро аз он ҷо кўчони-дан даркор.

Рӯи қабрро ҳамвор карда, аз болои хоктеппа сан-геро монда ҳама рӯ ба ҷониби диккак нишастанд. Имом ба тиловати Куръон оғоз кард. Бо овози беши-раи маҳин, талаффузро саросар вайрон карда мехонд. Э, Худо кашад ту барин хидматгори хонаи Худоя, дар дилаш дашном дод Абдурауфамак. Кўчқорбой гоҳо дар маъракаҳо хурсандӣ, ширинкорӣ карда, шеъри тоҷикиро бо оҳанги русӣ ё, баръакс, оҳанги тоҷики-ро бо шеъри русӣ месарояд. Оятхониҳои мулло имом айнан мисли ҳамон. Ришата бод хўрад ту барин до-нишманда!..

Пас аз он ки ҳама даст ба рӯй кашиданд, пойкор аз ҷояш нимхез шуда савол дод:

— Усто Оқил чӣ хел одам буданд?

Ин саволи анъанавие буд, ки одатан баъди дафн кардани кас ҳанӯз аз сари қабраш нахеста, ба ҷамоат медоданд. Мувофиқи одат яке аз ҳозирон «Фалони одами хуб буд» гӯён ҷавоб медод ва ҳама баробар такрор мекарданд: «Ҳа, одами хуб буд, Худо раҳмат кунад», «Ҷояш ҷаннат шавад» ва ҳоказо.

Ҳоло ҳама аз ҷойҳои худ бархоста буданд, вале ҳанӯз касе ҷавоби анъанавиро надода буд. Дили Абду-рауфамак фишор хўрда рафт. Наход чизе нагўянд? Дар маросими дафни Раиси тасмапеч пойкор ҳанӯз саво-ли одатиро ба мобайн напартофта, касе гуфта буд:

— Ҳоҷати саволу ҷавоб нест. Рафтем.

Ва ҳама хеста рафта буданд.

Гап, албатта, дар сари дуо нест. Агар ба дуои нек кор буд мешуд, олам кайҳо гулистон буд. Ва агар дуои бад ҳам таъсир медошт, ба ҳабсхонаю прокурору ми-лиса ва монанди ҳамин идораю муассисаҳо эҳтиёче намонд.

Саволу ҷавоби анъанавӣ гӯё баҳое буд ба умри одами дафншуда, ба қадру қимати вай. Баҳои охири-ни одам.

— Ҳой, бародарҳо, — қадре оташин шуда гуфт Абдурауфамак, — аз мо пурсиданд, ки Усто Оқил чи гуна одам буд? О, як чиз гӯед, охир.

Ӯ метавонист худаш ҷавоб диҳад, вале бисёр ме-хост, ки маҳз дигарон ҷавоб диҳанд.

Дақиқае бо хомӯшӣ гузашт. Онҳое, ки ба пайраҳа наздиктар меистоданд, чизе нагуфта ба роҳ барома-данд.

— Устои нағз буданд Оқиламак, — гуфт ҷавоне, ки дар паси Абдурауфамак меистод.

— Борон рафта ба устухонам расид, — гуфт яки дигар зери лаб ғур-ғуркунон.

— Ҳа, усто буд, — тасдиқ намуд саввумӣ.

Дигар касе чизе нагуфт. Ҳама пасу дунбол ба пай-раҳа фаромадан гирифтанд.

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи зиндагиномаи нависанда маълумот диҳед.
2. Барои чи дар рӯзи дафни усто хотири Абдурауфамак мушавваш буд?
3. Барои чи Усто Оқил писари Абдурауфамак — Нодир-ҷонро аз шогирди меронад?
4. Дар бораи хислатҳои Усто Оқил нақл кунед.
5. Мардум нотавонбини ва бахилии Усто Оқилро чи тавр маҳкум мекунанд?
6. Дар бораи мазаммати бахили, нотавонбини мақол ва зарбулмасалҳои халқиро ёфта, онҳоро шарҳ диҳед.

ШУМО АДАБИЁТ ОМУХТЕД

Донишомӯзи азиз! Шумо ба воситаи ин китоби дарсӣ аз хусусиятҳои ҳамидаи адабиёти бадеӣ огоҳ гардидед. Пас, худи адабиёт чист? Истилоҳи адабиёт аз калимаи арабии адаб, ки маънояш одоб, ахлоқ аст, гирифта шудааст. Адабиёт ҷамъи адаб асту аз

дониш, ҳунар далолат медиҳад. Аз ин рӯ, онро аз ҳамин ҷиҳат бештар шарҳу тафсир медиҳанд. Аз шарҳу тафсирҳо фаҳмида мешавад, ки истилоҳи адабиёт дар ду маънӣ: *васеъ* ва *маҳдуд* истифода мешавад. Дар маънои *васеъ* ба доираи фаҳмиши адабиёт маҷмӯи осори хаттии халқ ё тамоми инсоният дохил мешавад. Ба ин маънӣ, осори хаттии ба тиб алоқамандро адабиёти тиббӣ, осори хаттии ба техника вобастаро адабиёти техникӣ ва осори хаттии ба сиёсат дахлдорро адабиёти сиёсӣ мегӯянд. Фаҳмиши адабиёт дар маънои маҳдуд ҳамчун истилоҳи хосса кор фармуда мешавад, ки осори хаттии бадеиро ифода менамояд. Дар ҷараёни таълими ин фан истилоҳи адабиёт асосан дар ҳамин маънои касбия махсус истифода мешавад.

Адабиёт як навъи санъат, санъати нафис аст. Санъат бошад, дар луғат ба маънии ҳунар, пеша далолат мекунад. Адабиёт аз навъҳои дигари санъат — рассомӣ, ҳайкалтарошӣ, меъмори, театр ва ҳоказо фарқ дорад. Ҷиҳатҳои фарқкунандаи он аз навъҳои дигари санъат ба воситаи образ инъикос кардани воқеаю ҳодисаҳо ва тарзи ҳиссии маърифати олами ҳасти мебошад. Воситаи асосии инъикосу маърифат дар адабиёт сухан аст. Забон мувофиқи тарзи тасвир ва хусусияти адабиёт истифода шуда, нишонаҳои образнокӣ, сифатҳои намоишӣ, конкретӣ, эмотсионалӣ ва монанди инҳо мебошанд. Аз ин рӯ, унсуре асосии шакли асари бадеӣ ва асоси мазмун он забон мебошад. Фақат ба воситаи забон шакли предметӣ намоиши адабиёти бадеӣ ба вучуд меояд.

1. Абулкосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 4. – Душанбе: Ирфон, 1964
2. Айнӣ С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. – Душанбе: Ирфон, 1964
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007
4. Кайковус. Қобуснома. Ба ҷоп ҳозиркунанда М. Муллоаҳмадов. – Душанбе: Маориф, 1979
5. Марк Твен. Шоҳ ва гадо. – Душанбе: Ирфон, 1978
6. Мирзо Бархурдори Фароҳӣ. Маҳбуб-ул-қулуб. – Душанбе: Дониш, 1979
7. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1992
8. Мирзозода Х. Образи бадеӣ чист? – Душанбе: Ирфон, 1976
9. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 (11). – Душанбе: Маориф, 1989
10. Муҳаммадиев Ф. Кулӣёт иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 1. Ҳикояҳо. – Душанбе: Адиб, 1982
11. Низомӣ. Ҳафт пайкар. Достон. – Душанбе: Ирфон, 1967
12. Панҷсад ҳадис. Пандҳои паёмбари ислом Муҳаммад алайҳиссалом. – Душанбе: Идораи маҷаллаи «Фарҳанг», 1991
13. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Насими Мӯлиён. – Душанбе: Адиб, 1999
14. Улуғзода С. Мунтахабот. Қиссаҳои драмавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1987
15. Ҳодизода Р. Бӯи ҷӯи Мӯлиён. – Душанбе: Ирфон, 1986
16. Ҳодизода Р., Шукуров М., Абдуҷабборов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966
17. Ҳофизи Шерозӣ. Ғазалиёт. – Душанбе: Ирфон, 1977
18. Ҷонибек Қувноқ. Саховат. Маҷмӯаи шеърҳо. – Душанбе: Адиб, 1998

МУНДАРИЧА

ХУШТАР ЗИ КИТОБ ДАР ҶАҲОН ЁРЕ НЕСТ

Китоб — хазинаи маънавият	3
---------------------------------	---

БАНИ ОДАМ АЪЗОИ ЯҚДИГАРАНД... ДОИР БА ДЎСТӢ ВА РАҶОҚАТ

Дўстон тоҷи сар	7
Оини дўсти дар «Қобуснома»	13
Ифода ёфтани некӣ ва бадӣ дар асари «Хайр ва Шар»-и Низомии Ганҷавӣ	18
Ҳикматҳои Саъдии Шерозӣ дар бораи дўсти	25
Тавсифи дўсти дар достони «Матлаъ-ул-анвор»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ	30
Таърифи дўсти аз назари Ҳофизӣ Шерозӣ	36
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи киноя	41
Мирзо Турсунзода — вассофи дўсти	42
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи шеър ва хусусиятҳои он	45
Ҷонибек Қувноқ: «Агар ёрони ту бешанд...»	47
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи тазмин ва мухаммас	9

ҲОКИ ВАТАН АЗ МУЛКИ СУЛАЙМОН ХУШТАР

Ватан — модар	53
Ривояти Томариса	58
Васфи Бухоро дар шеърҳои Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ	61
Ёди Ватан дар шеърҳои Камоли Хучандӣ	71
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи ғазал	73
Инъикоси қаҳрамонии халқи тоҷик дар осори Садриддин Айний	75
Ҳисси ватандӯсти аз назари Сотим Улуғзода	87
Инъикоси Ватан ва ватандӯсти дар шеърҳои Лоиқ Шерали	97
Ўзбекистон дар эҷодиёти Абдулло Орифов	102

Меҳри Ватан аз нигоҳи Расул Ғамзатов	109
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи қаҳрамони асари бадеи	117

ДОНИШ АНДАР ДИЛ ЧАРОҒИ РАВШАН АСТ

Дониш талабу бузурги омӯз	119
Манфиати донишу хирад аз назари Абушақури Балхи	126
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи маснави	131
Ситоиши хирад дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавси	132
Донишомӯзи дар «Кулоҳи сеҳрнок»-и Худойберди Тӯхтабоев	137
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи адабиёти ахлоқи	151

ҲАР КӢ НОН АЗ АМАЛИ ХЕШ ХӢРАД

Меҳнат — асоси зиндаги	153
Сайидои Насафи дар бораи кӯшишу кор	157
Ҳикояти «Пири хоркаш»-и Абдурахмони Ҷомӣ	162
Марк Твен: Шоҳу гадо бошад баробар	166
Назарияи адабиёт. Маълумот дар бораи образи бадеи	183

ҲУНАР — ДАВЛАТИ ПОЯНДА

Ҳунар — аз дониш	185
Андарзо доир ба ҳунар	190
Мирзо Бархурдори Фароҳи: Дар баёни фоидаҳо ва қоидаҳои касбу ҳунар ва қобилият	205
Ҷазлиддин Муҳаммадиев: Устоду шогирди — мероси аҷдод	221
Рӯзи дафни Усто Оқил	224
Шумо адабиёт омӯхтед	234
Адабиётҳои истифодашуда	236

**Бо маблағи Бунёди ғардиши китоби
республика чоп шудааст**

O'quv nashri

SADRI SA'DIYEV, ABDUSALOM SAMADOV

ADABIYOT

Umumta'lim maktablarining 6-sinf o'quvchilari uchun darslik

Tojik tilida

To'rtinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent — 2017

Муҳаррир *Х. Ҳамидов*
Муҳаррири бадеи *Ф. Башарова*
Муҳаррири техники *Р. Бобохонова*
Саҳифабанди компютери *М. Атхамова*
Мусахҳаҳ *С. Бекназарова*

Nashr litsenziyasi AI № 208, 28.08.2011-yil.

Ба чопаш иҷозат дода шуд 20.05.2017. Андозаи 60x90¹/₁₆. Чопи офсетӣ. Коғази офсет. Гарнитаи «Таймс». Кегли 12; 10. Чузъи чопии шарти 15,0. Чузъи нашрию ҳисоби 16,2. Адади нашр 6278 нусха. Супориши № .

**Дар Хонаи эҷодии табъу нашри «O'zbekiston»-и Агентии матбуот ва
ахбори Республикаи Ўзбекистон чоп шудааст.
100129, шаҳри Тошканд, кўчаи Навоӣ, 30.**

Ҷадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба иҷора додашуда

№	Ному насаби донишомӯз	Соли хониш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтани	Имзои роҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои роҳбари синф
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Дар ҷадвали боло ҳангоми ба иҷора дода шудани китоб ва дар охири соли хониш баргардонида гирифтани он аз тарафи роҳбари синф аз рӯи меъёрҳои зерин баҳо гузошта мешавад:

Нав	Ҳолати китоб ҳангоми бори аввал супоридан
Хуб	Муқовааш яхлухт, аз қисми асосии китоб чудо нашудааст. Ҳамаи varaқҳояш ҳаст, надаридааст, чудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, канорҳояш қоҳида, якҷанд хатҳо қоҳида, ҳолати аз қисми асосӣ чудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Vарақҳои чудошудааш аз нав таъмир гаштааст, дар баъзе саҳифаҳо хат қоҳида шудаанд
Ғайриқаноатбахш	Муқова хат қоҳида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ чудо шудааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Китобро барқарор кардан мумкин нест.

**Бо маблагии Бунёди гардиши китоби
республика чоп шудааст**

SADRI SA'DIYEV, ABDUSALOM SAMADOV

ADABIYOT

Umumta'lim maktablarining 6-sinf o'quvchilari uchun darslik

Tojik tilida

To'rtinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent — 2017

Муҳаррир Х. Ҳамидов
Муҳаррири бадеи Ф. Башарова
Муҳаррири техники Р. Бобохонова
Саҳифабанди компютери М. Амхамова
Мусахҳаҳ С. Бекназарова

Nashr litsenziyasi AI № 208, 28.08.2011-yil.

Ба чопаш иҷозат дода шуд 20.05.2017. Андозаи 60x90¹/₁₆. Чопи офсетӣ. Коғази офсет. Гарнитани «Таймс». Кегли 12; 10. Чузъи чопии шартӣ 15,0. Чузъи наشريю ҳисоби 16,2. Адади нашр 896 нусха. Супориши № .

Дар Хонаи эҷодии табъу наشري «O'zbekiston»-и Агентии матбуот ва ахбори Республикаи Ўзбекистон чоп шудааст.
100129, шаҳри Тошканд, кўчаи Навоӣ, 30.